

**İKTİSADİ BÜYÜME VE KALKINMA  
OLGUSUNDA DIŞ TİCARETİN YERİ VE  
ÖNEMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ  
Miray ÖZDEN**

**Yüksek Lisans Tezi**

**Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı  
Danışman: Yrd. Doç. Dr. E. Recep ERBAY**

**2014**

**T.C.**  
**NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ**  
**FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**İKTİSADİ BÜYÜME VE KALKINMA OLGUSUNDA DIŞ TİCARETİN  
YERİ VE ÖNEMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

**Miray ÖZDEN**

**TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI**

**DANIŞMAN: Yrd. Doç. Dr. E. Recep ERBAY**

**TEKİRDAĞ-2014**

**Her hakkı saklıdır**

Yrd. Doç. Dr. E. Recep ERBAY danışmanlığında, Miray ÖZDEN tarafından hazırlanan “ İktisadi Büyüme ve Kalkınma Olgusunda Dış Ticaretin Yeri ve Önemi: Türkiye Örneği” isimli bu çalışma aşağıdaki jüri üyeleri tarafından Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı : .Doç. Dr. Gökhan UNAKITAN

*İmza :*

Üye : Yrd. Doç. Dr. E. Recep ERBAY

*İmza :*

Üye : Yrd. Doç. Dr. Celal DEMİRKOL

*İmza :*

Fen Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu adına

Prof. Dr. Fatih KONUKCU  
Enstitü Müdürü

# ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İKTİSADİ BÜYÜME VE KALKINMA OLGUSUNDA DIŞ TİCARETİN YERİ VE  
ÖNEMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Miray ÖZDEN

Namık Kemal Üniversitesi  
Fen Bilimleri Enstitüsü  
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. E. Recep ERBAY

Ekonomik büyüme ve kalkınma gelişmekte olan ülkelerde önemli bir süreci ifade etmektedirler. Gelişmiş ülkelerin iktisadi ve içtimai yapılarını sağlam zeminler üzerine kurup, istikrarlı programlar eşliğinde yürütmeleri diğer ülkeler açısından örnek teşkil etmelerini sağlamıştır. Büyüme ve kalkınma alanında atılan adımlar diğer faktörlerin de sürece dâhil edilmelerini gerekli kılmıştır. Bu amaçla dış ticaretin, bu yapılanmada büyüme ve kalkınma ile olan ilişkisi ekonomi literatüründe sıkça tartışılan bir konu olmuştur. Küreselleşme ile birlikte rekabet ortamının da artması dış ticaret politikalarının güncellenmesine neden olmuştur. Türkiye de bu rekabet ortamında kalkınma göstergeleri, büyüme belirleyicileri ve dış ticaret arasındaki ilişkinin saptanabilmesi amacıyla, ekonomik yapısını düzenlemeye, kuruluş yıllarından itibaren başlamıştır. Bu çalışma ithalat ve ihracat yapılarının Türkiye’de büyümeyi etkileyip etkilenemediğini araştırmak; dış ticaret yapısının kalkınmanın belirleyicisi olup olmadığını göstermek amacını taşımaktadır

**Anahtar kelimeler:** dış ticaret, büyüme, kalkınma

**2014, 119 sayfa**

## **ABSTRACT**

MSc. Thesis

The Importance and Place of Foreign Trade in Economic Growth and Development: Sample  
Turkey

Miray OZDEN

Namık Kemal University  
Graduate School of Natural and Applied Sciences  
Department of Agricultural Economics

Supervisor: Assist. Prof. Dr. E. Recep ERBAY

Economic development recently constitutes an important process in the developing world. Due to late capitalization developing countries follow quick receipts that follow economic and social development model of the developed world. Foreign trade is an important input of this process. Foreign trade based economic development requires investigation of foreign trade in development studies. This is a largely debated issue in the literature. Especially in the aftermaths of the Cold War by means of the Globalization process and liberalization of national economies has changed foreign trade policies of the countries. Turkey as a developing country has adjusted its foreign trade policies in order to accomodate its economic structure with the increasingly Globalized world. Therefore this current paper investigates this relationship between foreing trade policies and development process in Turkey.

**Keywords :** foreign trade, economic growth, development

**2014 , 119 pages**

## İÇİNDEKİLER

ÖZET .....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER .....	iii
ŞEKİLLER DİZİNİ .....	v
ÇİZELGELER DİZİNİ .....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
1.GİRİŞ .....	1
2.KONU İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR .....	3
3.MATERYAL VE YÖNTEM.....	9
4.GENEL KAVRAMLAR.....	12
4.1 İktisadi Büyüme Kavramı ve Büyüme Modelleri.....	12
4.1.1 İktisadi Büyümenin Kaynakları .....	16
4.1.1.1 İşgücü.....	17
4.1.1.2 Sermaye.....	18
4.1.1.3 Doğal Kaynaklar .....	19
4.1.1.4 Teknolojik Gelişme.....	19
4.1.2 İktisadi Büyümenin Ölçülmesi .....	21
4.1.2.1 Gayri Safi Milli Hâsıla.....	21
4.1.2.2 Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla.....	22
4.1.3 İktisadi Büyüme Modelleri .....	23
4.1.3.1 Dışsal Büyüme Modelleri .....	23
4.1.3.1.1 Klasik Büyüme Modeli .....	23
4.1.3.1.2 Marksist Büyüme Teorisi.....	26
4.1.3.1.3 Keynesyen Büyüme Modeli.....	27
4.1.3.1.4 Harrod-Domar Büyüme Modeli .....	27
4.1.3.1.5 Neoklasik Büyüme Modeli ( Solow Büyüme Modeli) .....	29
4.1.3.2 İçsel Büyüme Modelleri.....	30
4.1.3.2.1 Bilgi Üretimi ve Taşmalar .....	36
4.1.3.2.2 Beşeri Sermaye Modeli.....	37
4.1.3.2.3 Ar-Ge Modeli.....	39
4.1.3.2.4 Kamu Politikası Modeli .....	41
4.2 İktisadi Kalkınma Sorunu ve Azgelişmişlik Olgusu.....	44
4.2.1 Kalkınma Kuramlarına Genel Bir Bakış.....	52
4.2.2 İktisadi Kalkınmanın Önemi.....	55
4.3 Dış Ticaret Kavramı ve Dış Ticaret Politikaları .....	58
4.3.1 Dış Ticaretin Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi .....	58
4.3.2 Dış Ticaret Teorisinin Tarihsel Gelişimi .....	60
4.3.2.1 Klasik Liberal Teoriler.....	61
4.3.2.1.1 Mutlak Üstünlükler Kuramı.....	62
4.3.2.1.2 Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi.....	63
4.3.2.2 Faktör Donatımı (Heckscher–Ohlin) Teorisi .....	64
<b>5. DIŞ TİCARETİN İKTİSADİ BÜYÜME VE KALKINMAYA ETKİSİ VE TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET YAPISI.....</b>	<b>69</b>
5.1 İktisadi Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi .....	69
5.2 İktisadi Kalkınma ve Dış Ticaret İlişkisi .....	72
5.2.1 İthal İkamesi Sanayileşme Stratejisi .....	75

5.2.2 İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi .....	77
5.3 Türkiye Ekonomisi ve Türkiye’ de Dış Ticaretin Gelişimi .....	80
5.3.1 1923- 1950 Dönemi .....	81
5.3.2 1951-1980 Dönemi .....	88
5.3.3 1981-2000 Dönemi .....	95
5.3.4 2000 Yılı ve Sonrası.....	101
5.4 Dış Ticaret Verilerinin Analizi.....	104
5.4.1 Analizde Kullanılan Model ve Veriler.....	104
5.4.2 Birim Kök Testleri.....	104
5.4.3 Eş Bütünleşme (Kointegrasyon) Testi.....	106
5.4.4 Vektör Hata Düzeltme Modeli.....	107
<b>6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....</b>	<b>110</b>
<b>7. KAYNAKLAR .....</b>	<b>114</b>
<b>ÖZGEÇMİŞ.....</b>	<b>114</b>

## ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa No

Şekil 4.1: Yeni Modeller Çerçevesinde İçsel Büyüme ve Belirleyicileri .....	33
Şekil 4.2: İçsel Büyüme Modellerinin Türleri (Varsayımlarına Göre).....	34
Şekil 4.3: Birinci Tür İçsel Büyüme Modellerinin Alt Türleri (Teknolojik Dışsallıkların Kaynaklarına Göre).....	35
Şekil 4.4: Kalkınma Göstergeleri.....	49



## ÇİZELGELER DİZİNİ

Sayfa No

Çizelge 5.1 Dış Ticaret Verileri (1923-1932).....	84
Çizelge 5.2 1923-1932 Yılları Arasında Dış Ticaretin GSMH Oranı .....	85
Çizelge 5.3 Dış Ticaret Verileri (1933-1950).....	86
Çizelge 5.4 1933-1950 Yılları Arasında Dış Ticaretin GSMH Oranı .....	86
Çizelge 5.5 1923-1950 Yılları Arasındaki Büyüme Hızı.....	87
Çizelge 5.6 Dış Ticaret Verileri (1951-1960).....	89
Çizelge 5.7 1951-1960 Yılları Arasında Dış Ticaretin GSMH Oranı.....	90
Çizelge 5.8 Dış Ticaret Verileri (1961-1970).....	92
Çizelge 5.9 1961-1970 Yılları Arasında Dış Ticaretin GSMH Oranı.....	92
Çizelge 5.10 Dış Ticaret Verileri (1971-1980).....	93
Çizelge 5.11 1971-1980 Yılları Arasında Dış Ticaretin GSMH Oranı.....	94
Çizelge 5.12 1951-1980 Yılları Arasındaki Büyüme Hızı.....	94
Çizelge 5.13 Dış Ticaret Verileri (1980-1990).....	97
Çizelge 5.14 1980-1990 Yılları Arasında Dış Ticaretin GSMH Oranı.....	97
Çizelge 5.15 Dış Ticaret Verileri (1995-2000).....	99
Çizelge 5.16 1991-2000 Yılları Arasında Dış Ticaretin GSMH Oranı.....	100
Çizelge 5.17 1980-1999 Yılları Arasında Büyüme Hızı.....	100
Çizelge 5.18 Dış Ticaret Verileri (2001-2012).....	102
Çizelge 5.19 2001-2012 Yılları Arasındaki Büyüme Hızı.....	103
Çizelge 5.20 LGSYİH ADF Test Sonucu.....	104
Çizelge 5.21 LİHR ADF Test Sonucu.....	105
Çizelge 5.22 LİTH ADF Testi Sonucu.....	105
Çizelge 5.23 ADF Testi Sonucu.....	105
Çizelge 5.24 VAR Modelinde Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi.....	106
Çizelge 5.25 Johansen Eş Bütünleşme Testi Sonuçları.....	107
Çizelge 5.26 Hata Düzeltme Modeli Sonuçları.....	108
Çizelge 5.27 Kriz Dönemi Hata Düzeltme Modeli Sonuçları.....	109
Çizelge 5.28 Düzeltilmiş R <sup>2</sup> ve F İstatistiği.....	109

## ÖNSÖZ

Çalışmam boyunca bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. E. Recep ERBAY' a, tez boyunca engin bilgi ve becerilerinden yararlandığım Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Başkanı Sayın Prof. Dr. İ. Hakkı İNAN' a, tezimin yazım sürecinde kaynak bulmam konusunda yardımcı olan ve imkân sağlayan Sayın Yrd. Doç. Dr. Celal DEMİRKOL' a, çalışmamda kullanılan verilerin analizi konusunda bana yardımcı olan Sayın Doç. Dr. Gökhan UNAKITAN' a, tezim boyunca benim yanımda olan, maddi ve manevi olarak yardımlarını bir an olsun esirgemeyen sevgili annem Safiye ÖZDEN' e ve beni her zaman izlediğini düşündüğüm biricik babam Seyhan ÖZDEN' e, çalışmam boyunca önerini ve yardımlarını benden esirgemeyen; görüş ve düşüncelerine başvurduğum sevgili ablam Seray ÖZDEN' e ve Murat İNAN' a teşekkür ederim.

Ocak 2014

Miray ÖZDEN

## 1.GİRİŞ

Az gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkeleri yakalama arzuları, gelişim sürecine dâhil olabilme istekleri ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma olarak iki ana olgunun gündeme gelip incelenmesine neden olmuştur.

Ekonomik büyüme, ekonominin üretim kapasitesinin artırılması ve dolayısıyla daha fazla mal ve hizmet üretilmesi olup genellikle gelişmiş ülkelerin tanımlanmasında kullanılan bir kavramdır. Bu yönüyle ekonomik büyüme iktisatçılar için, büyümenin nasıl olması konusundaki görüş ayrılıkları nedeniyle Dışsal Modeller ve İçsel Modeller olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Dışsal Model; Adam Smith, David Ricardo ve Thomas R. Malthus gibi düşünürler tarafından savunulmuş ve teknolojiyi dışsal kabul ederek, azalan verimler, işgücü ve sermaye gibi olgular etrafında şekillenmiştir. Dışsal görüşü savunanların teknolojiyi dışsallaştırmalı daha sonradan eleştirilere maruz kalmalarına yol açmış ve İçsel Büyüme Modeli savunan iktisatçılar tarafından, farklı bir yönden ele alınmıştır.

İçsel Büyüme Modelini savunanlar, ekonomik büyümenin kalkınma olgusunun temelini oluşturan beşeri sermayenin önemi vurgulamışlar atlanan insan faktörünün toplumsal yapı zeminindeki gelişmeyi sağlayabilecek önemli bir faktör olduğunu vurgulamışlardır.

Büyümenin eksik bıraktığı noktaları tamamlayan kalkınma, iktisadi anlamda yükselişe geçtiği dönemlerde genellikle az gelişmiş ülkeleri ilgilendiren ve bu süreci ifade eden bir kavram olarak yerini almış, bütünsel bir oluşumun bu toplumları gelişmeye taşıyabileceğini açıklamıştır.

Küreselleşmenin tüm dünyada yaygın bir kavram haline gelmesi ile parametrelere dış ticaret de eklenmiş, dış ticaretin etkisini ölçmede çeşitli ekonometri modellerinin yapılması ile büyüme ve kalkınmadaki etkisi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada Genel Kavramlar kısmında değinilen bu teorik yapılanma, konu ile ilgili literatür çalışmalarını içerdiğinden, etkilerinin ölçülmesinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Çünkü dönemseller çıkarımlara başvurmada önce kavramların ne ifade ettiğinin bilinmesi, çalışmaların odak noktasının neler olacağı konusunda hazırlık çalışmalarının yapılmasını gerekli kılmıştır.

Teorik çerçevenin hazırlanmasından sonra çalışmanın asıl başlığı olan Dış Ticaretin İktisadi Büyüme ve İktisadi Kalkınma açısından öneminin Türkiye örneği ile desteklenmesi amaçlanmıştır.

Bu bölümde Türkiye, cumhuriyetten itibaren dönemlere ayrılmış, bu dönemler içindeki İhracat, İthalat rakamları ile hem orantısal hem de miktar açısından incelenerek Türkiye'nin siyasal yapılanması da göz önüne alınarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye bu dönemlerde uluslararası alandaki olumsuz gelişmelerin, bunalımların İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş'ın etkileri ile kuruluş döneminde hedeflediği tam bağımsız ekonomik yapılanmayı sağlayamamış, ciddi krizlerle ekonomisini istikrara kavuşturamamıştır.

Beşinci bölümde ayrıntılı olarak değinilen bu gelişmeler neticesinde kullanılan Ekonometrik Analiz ile dış ticaret yapısının büyüme rakamlarında meydana getirdiği sonuçlar ve ihracatın mı ithalatın mı büyüme üzerinde çok daha fazla etki sağlayacağı test edilmiştir. Sonuçlar neticesinde İhracata Dayalı sanayileşme politikalarının büyüme üzerindeki etkisi yüksek oranda çıkmış ve ithalatın etkisi ve bağı düşük seviyelerde kalmıştır. Bu veri analizlerinde 1980 sonrası rakamların kullanılmasının nedeni ise; 24 Ocak 1980 İstikrar planının dış ticaret verilerinde etkisinin olup olmadığının tartışılmak istenmesidir. Çünkü Türkiye Ekonomisi, sarsıcı bunalımlar neticesinde kısa vadeli devam eden programlar ile büyüme rakamlarını arttırmayı hedeflemiş, bu doğrultuda da kalkınmasında dış ticaretin ihracat yönlü etkisini çoğaltmayı ilke edinmiştir.

## 2. KONU İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Konu ile ilgili çalışmalar genel itibariyle kuramsal çerçevede işlenmektedir. Bu amaçla çalışmalar, araştırma yapan isimlerin teorik açıklamaları ve modellemeleri ile şekillenmektedir.<sup>1</sup>

İktisadi büyüme ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında Dışsal ve İçsel Büyüme olarak ayrılan yapılanmada Dışsal Büyüme Modeli; ekonomik büyümeyi, ekonominin iç dinamiklerinden bağımsız olan değişkenler aracılığı ile açıklamayı hedeflemiştir. İçsel Büyüme Modeli ise; ekonomik büyümeyi piyasa içinde faaliyet gösteren ekonomik birimlerin içsel olarak belirlendiği varsayımına dayandırmaktadır. Neoklasik modelde dışsal olarak ele alınan teknoloji, içsel büyüme modelinde ekonominin içsel bir dinamiği olarak kabul edilmektedir.

Dışsal Büyüme Modelinde, Klasik Modeli temsil eden Smith (2006), iş bölümü ve sermaye birikimini iktisadi büyümenin temel faktörleri olarak görmektedir. Smith'e göre, emeğin verimliliğini arttıran süreç işbölümüdür. İş bölümü arttıkça emeğin verimliliğinin artması işgücü başına üretimi de arttırır.

Ricardo (1971)'nin büyüme modeli de Smith'in büyüme modelinde olduğu gibi büyümenin sermaye birikimine bağlı olduğu görüşüne dayanmaktadır. Sermaye birikimini uyaran ise kâr motifidir. Ricardo modelinin varsayımları Klasik modelin varsayımlarını içermektedir. Ricardo, Smith'in eksik bıraktığı yanları tamalayarak, Klasik görüşe azalan verimler kanununu eklemiştir.

Malthus ise nüfus artışı konusunu modele eklemiş ve bu konu üzerinde varsayımlarda bulunmuştur. 1798 yılında yayınladığı eserinde, sürekli bir nüfus artışının, gelecekte gıda arzının yetersizliğine neden olacağı ve bunun da insanlığın refahını tehdit eden ciddi bir tehlike olduğunu belirtmiştir.

Marksist Büyüme Teorisinin öncüsü olan Marx (1986) eserinde, kapitalizmin yıkılmasını ve sosyalizm aracılığı ile komünizme geçilmesi gerekliliğini savunmuştur. Marx özellikle artı

---

<sup>1</sup> Burada konu ile ilgili çalışmalar, tezin durum üzerinden yorumlanma düzenine uygun olarak teorik temeller çerçevesinde ele alınmış ve tez metni içerisindeki konunun işleyiş sırasına uygun olarak verilmiştir. Bu amaçla, tarihsel bir sıralama şeklinde devam etmemiştir.

değer kavramının oluşumunda, emek-değer teorisi bağlamında Ricardo'nun modelinden faydalanmıştır.

Keynesyen Büyüme Teorisi'nin öncüsü olan Keynes'e göre, nüfus artışı, teknik ilerleme ve yeni üretim alanlarının açılması gibi dış etkenlerin ortaya çıkma ihtimali ve bunların gelişmiş ekonomilerde etkilerinin azalacak olması, gelişmiş ekonomilerin ileriki yıllarda durgunlukla karşılaşmasını kaçınılmaz kılacaktır.

Yaptığı çalışmalar ile öne sürdükleri teorileri birleştiren Harrod-Domar Modelinde, Harrod (1939)'a göre, tam istihdam büyüme seviyesine ulaşabilmenin yolu, eksik istihdam dengesinden geçmektedir. Modelde tasarruflar ve yatırımlar değişken olarak belirleyici konumda yer almaktadır.

Domar (1946) ise, bunun sürdürülebilmesini sağlayacak olan büyüme oranını araştırmıştır. Domar modelini oluştururken net yatırımın yol açtığı iki etkiden söz etmiştir: gelir ve kapasite artışı. onumda yer almaktadır.

Klasik Modelin karşısında eleştiri getirerek, Neoklasik Büyüme Modelinin öncüsü olan Solow (1956), Harrod-Domar modelinin aksine sürdürülmesi zor bıçak-sırtı denge şartlarına bağlı olmayan, devletin müdahalesine gerek duymayan ve emek faktörünü içselleştiren dengeli bir büyümeyi amaçlamıştır. Standart neoklasik piyasa koşullarında, çıktı düzeyinin sermaye ve emek girdisi tarafından belirlendiği, azalan verimlerin ve ölçeğe göre sabit getirinin olduğu varsayılmıştır.

Dışsal Modelin iktisadi büyümeyi açıklamada eksik bıraktığı noktaları tamamlamaya ve diğer faktörleri de teoriye katmayı amaç edinen İçsel Büyüme Modellerinden bilgi üretimi ve taşmalar konusunda çalışan Arrow (1962)'a göre bir firma üretim yaptıkça zaman içinde işini daha iyi öğrenmekte, maliyetini azaltmakta, ürünlerini geliştirmekte ve yeni ürünler ortaya çıkarmaktadır.

Arrow'un yaparak öğrenme modelinden etkilenen Romer (1986), teknik bilginin üretim ve yatırım sürecinde bir yan ürün olarak üretildiğini ve bedava girdi olarak kullanılan bu yeni üretimin daha düşük maliyet ve yüksek kalite standartlarına dayandığını varsaymaktadır.

Lucas (1988) tarafından geliştirilen Beşeri Sermaye Modelinde büyüme, dışsallıklar vasıtası ile değil biriktirilebilen girdilerin sabit verim halinde çalışması vasıtasıyla içselleştirilmektedir. Beşeri sermayenin biriktirilebilmesi kısmı, oluşan bilginin ve birikimin eğitim yolu ile gelecek kuşaklara aktarılabilmesini ifade etmektedir.

Modele katkı yapan diğer bir isim olan Rebelo (1990), ekonomide fiziki sermaye-beşeri sermaye oranı düştüğünde (beşeri sermaye oranı arttığında) büyümenin hızlanacağını savunmuştur.

Ar-Ge konusunda çalışan Romer (1986) modelinde, kamusal mal niteliğinde görülen bilgi birikimi için firmalar yeni keşfedilen ürünü alabilmek için belirli bir ödemede bulunmalıdırlar. Yeni bilginin sosyal getirisinin fazlalığı, araştırma etkinliğini de arttıracığından ar-ge faaliyetlerine ayrılacak olan teşvikler ve desteklemeler sayesinde ekonomik büyümeye olumlu şekilde etki edecektir.

Teknolojide meydana gelen değişmelerin ticaret ve ekonomik büyüme üzerinde de etkili olduğunu savunan Grossman ve Helpman (1989)'a göre, teknoloji sayesinde gelişen ürünler dış ticaret açısından karşılıklı bir üstünlük oluşturulmasına imkân tanıyacak ve bu da dış ticaret hadlerinin gelişimine katkı sağlayacaktır

Barro (1990) Kamu Politikası Modelinde, toplumsal getiriyle özel getiri arasındaki farklılaşmayı ele alan büyüme modelleri bağlamında, vergilerle finanse edilen kamu harcamalarının, üretim ve fayda fonksiyonlarına yapacağı etkileri incelemektedir.

Büyüme Modelleri olarak önemli bir yere sahip olan AK Modelinin kurucusu Rebelo (1990)'a göre AK modeli, toplam çıktı ( $Y$ ) ile sermaye ( $K$ ) arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu varsaymaktadır.

İktisadi büyümenin yetersiz kaldığı noktaları tamamlamak adına yükselişe geçen iktisadi kalkınma teorilerinden Tarihsel Aşamalar Kuramının savunucusu olan Rostow (1980), her toplumun aynı tarihsel süreçten geçtiğini savunmuş ve geleneksel aşama, kalkışa hazırlık aşaması, kalkış aşaması, olgunluk aşaması, kitle üretimi aşaması olmak üzere beş aşamadan söz etmiştir.

Kısrık Döngü Kuramının öncü ismi olan Nurkse (1966)'e göre, az gelişmişlik, var olan faktörlerin veya bu faktörlerin basit toplamının olumsuz etkilemeleriyle ortaya çıkmış bir durum olmayıp, bu münferit faktörlerin aralarındaki bağımlılığın doğurduğu bir sistemdir. *'Bir ülke fakir olduğu için fakirdir'*.

Sınırsız Emek Arzı Kuramında Lewis (1966), modern yapının üretim ve verimlilik konusunda sahip olduğu gücün, geleneksel yapının elinde bulundurduğu atıl kapasiteye ihtiyaç duyduğunu ve bundan ötürü kalkınmanın geleneksel yapıdan modern yapıya geçiş olarak tanımlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Rodan (1966) ortaya attığı 'Büyük İtiş Teorisi' nde sanayileşme sürecinin başlatılabilmesi ve sürekliliğinin sağlanabilmesi için başlangıçta bir 'büyük itiş' in gerekliliğini zorunlu görmektedir.

Singer-Prebisch (1959) tezine göre, uzun dönemde ticaret hadleri tarım ürünü ihraç eden gelişmekte olan ülkeler aleyhine ve sanayi ürünü ihraç eden sanayileşmiş ülkeler lehine değişecektir. Bu da kalkınmada uluslar arası merkez-çevre modelinin oluşturulmasını ortaya çıkarmaktadır.

Dengesiz Kalkınma Yaklaşımında çalışan Hirschman (1959) 'a göre, ekonomide değişik alanlarda dengesizlik yaratarak yatırımların 'aşağı ve yukarı' doğru genişlemesini sağlamak gerekir. Bunun yanı sıra kurulan sanayilerin dışsal ekonomiler sağlayacağını, böylece birikmiş bir sürecin başlatıldığını ve bunun da serbest piyasa ekonomisinde gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Dış Ticaret ile ilgili yapılmış çalışmalarda Mutlak Üstünlükler Kuramının kurucusu olan Smith (2006)' e göre, bir ülke karşı ülkeye göre hangi malları daha düşük maliyetle üretiyorsa o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve bunları ihraç ederek pahalıya üretebildiklerini dış ülkeden ithal etmelidir.

Ricardo (1971)' nun, iki ülke-iki mal-tek faktör (emek) varsayımlarına dayalı karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, iki ülkeden birinin her iki malın üretiminde mutlak avantaja sahip olduğu durumda bile, her ülkenin daha fazla avantajlı olduğu malın üretiminde ihtisaslaşması sonucu her ülkede tüketim-refah artmaktadır.



Heckscher-Ohlin (1933)' nin Faktör Donatımı Teorisinde, Bir ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahipse, o faktörü yoğun olarak kullanan malları daha ucuza üreteceğinden bu alanda uzmanlaşmalı ve bu malları ihraç etmelidir. Örneğin Türkiye'de emek yoğun bir üretim gerçekleşirken, Almanya'da sermaye yoğun üretim mevcutken; Türkiye emek yoğun üretimde karşılaştırmalı üstünlüğe, Almanya'da sermaye yoğun üretimde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmaktadır.

Stolper-Samuelson (1941)' nın Gelir Dağılımı Teoremine göre, serbest ticaret ülkenin bol olarak sahip olduğu faktörün gelirini yükseltirken, kıt faktörlerin gelirini ise düşürmektedir.

Dış ticaret verilerinin Türkiye'de büyümeye olan etkisinin hangi doğrultuda olduğu ya da dolaylı mı doğrudan mı etkisinin daha yoğun olduğu çeşitli araştırmalar ve modelleme yöntemleri ile test edilmiştir. Medina-Smith 2001 yılında yazdığı makalesinde bu alanda 1967-1998 yılları arasında yapılmış 42 adet çalışmayı özetlemişlerdir. Bu konu ile ilgili yapılan çalışmalarda bunlardan bazılarına değinilecek, Türkiye için yapılmış çalışmalar da verilecektir.

Maizels (1963), araştırmasında 7 gelişmiş ülkeyi incelemiş ve kullandığı Rank Korelasyonu ile İhracata Dayalı Büyüme hipotezinin desteklendiğini ortaya koymuştur.

Haring&Humphrey (1964), yaptıkları inceler neticesinde ele aldıkları konuyu en küçük kareler yöntemiyle analiz etmişler ve çalışma neticesinde ihracatın büyümeye olan etkisinin var olduğunu ortaya koymuşlardır.

Serven (1968), 50 ülkeyi analiz ettiği araştırmasında en küçük kareler yöntemini kullanmış, ihracatın büyümeyi desteklediğini sonucuna varmıştır.

Blumenthal (1972), zaman veri setini kullanarak Japonya'da ihracatın etkisin en küçük kareler yöntemini kullanarak analiz etmiş ve büyümeye olan etkisinin olmadığını ortaya koymuştur.

Papanek (1973), iki grup halinde incelediği çalışmasında ilk grupta 34, ikinci grupta 51 ülkeyi analiz etmiş ve ihracatın büyümeye olan etkisinin az seviyede olduğunu ortaya koymuştur.

Türkiye için yapılan çalışmalara bakıldığında ise Öztürk (1996), 1980 döneminde yaşanan gelişmeleri baz alarak, 1980 sonrasında ülke ekonomisinin büyüüp büyümediğini test etmiştir. Çalışmasında ihracat ve GSYİH değişkenlerini kullanan yazar, 1980-1995 yılları arasındaki Granger nedensellik testi neticesinde çift yönlü bir etkinin ortaya çıktığını gözlemlemiştir.

Özmen ve Furtun (1997) 1970-1995 yılları arasını kapsayan dönemi inceledikleri eserlerinde sanayi üretim endeksi, ihracat, reel döviz kuru ile dünya çıktı endeksi değişkenlerini kullanarak, eş bütünleşme ve zayıf dışsallık testleri neticesinde ihracat önderliğinde büyüme hipotezini destekleyen bir bulguya rastlayamamışlardır.

Yiğidim (1998)'in 1980-1996 dönemini kapsayan çalışmasında GSYİH, ithalat, ihracat ve yatırım değişkenleri kullanılmış ADF birim kök testi ile Granger nedensellik testi uygulanmış, ithalatın büyümeyi etkilediği sonucuna varılmıştır.

Yavuz (1999), 1980-1998 yılları arasında Türkiye için yaptığı analizinde GSYİH, ihracat ve ithalat değişkenlerini kullanmış, ADF birim kök, Var modeli ve Granger nedensellik testi sonucunda ihracat-GSYİH, ithalat-GSYİH arasında çift yönlü nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Tuncer (2001), GSYİH, ihracat, ithalat, yatırım ve DTE değişkenlerini kullanarak oluşturduğu modellemede 1950-2000 yılları arasında dış ticaret ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve bunun ithalattan kaynaklı bir etki yarattığını ifade etmektedir.

Şahin (2004), Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerine olan etkisini araştırdığı eserinde, 3 değişkenli VAR modelini kullanmış ve dış ticaretin ekonomik büyümeyi arttırdığını ortaya koymuştur.

Şen (2007), 1980-2005 yılları arasında dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında GSYİH, sabit sermaye yatırımları ve ihracat değişkenlerini kullanarak oluşturduğu modellemede, büyüme uzun dönemde ihracat değişkeninin Granger nedenidir sonucuna ulaşmıştır.

### **3. MATERYAL VE YÖNTEM**

#### **3.1 Materyal**

Türkiye'ye ait dış ticaret ve büyüme rakamları doğrultusunda, ikincil veriler eşliğinde durum üzerinden yorum yapılması çalışmanın ana materyalini oluşturmaktadır.

Türkiye'ye ait verilerde iktisadi büyüme ve kalkınmayı tanımlayıcı unsurlar teorik zemin çerçevesinde ele alınarak, kuramsal yapının eksiklikleri, avantajlarını ve dış ticaret üzerindeki etkisi veriler eşliğinde değerlendirilmeye alınmıştır.

Konu ile ilgili daha önce yazılmış eserler, basılmış makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri ile internet yayın kaynakları faydalanılan kaynaklar olarak geniş ölçüde yer tutmaktadır.

#### **3.2 Yöntem**

Çalışmanın konusu itibariyle araştırmanın ilk aşamasında materyali oluşturan kaynaklar taranması, kuramsal yapı oluşturulmuş ve elde edilen veriler tablo haline dönüştürülerek ikincil verilerin yorumlanması sağlanmıştır.

Çalışmanın diğer bölümünde elde edilen veriler, Eviews İstatistik Programına aktarılarak, model haline dönüştürülmüştür. Burada 1980-2013 tarihleri arasındaki veriler incelenmiş GSYİH, İhracat ve İthalat değişkenleri kullanılmıştır. GSYİH değişkeni reel olarak ele alınmış ve anlamlı veriler elde edilmesi amacıyla yüzdesel olarak değil miktar olarak çalışmaya aktarılmıştır. Burada tüm değişkenlerin logaritmaları alınarak, modellemede bu şekilde kullanılması sağlanmıştır.

İhracat ve ithalat değişkenlerinden hangisinin büyümeye olan etkisinin daha fazla olduğunu araştırmak için ilk olarak değişkenlerin ADF Birim Kök Testi ile durağanlıkları test edilmiş ve durağan olmadıkları ortaya çıkmıştır. Tüm değişkenlerin birinci dereceden farkları alındıktan sonra, durağan hale gelmiştir.

Zaman serilerinin durağanlık özelliklerinin araştırılması için çeşitli yöntemler mevcuttur. Bunlardan en yaygın olanı ise Duckey ve Fuller tarafından geliştirilen "Genişletilmiş Dickey-Fuller" birim kök testidir. Zaman serilerindeki sapmaları önlemek amacı ile yapılan durağanlık

testi hata payının en aza indirgenmesi ve sahte sonuçların ortadan kaldırılması için başvuru olan bir yöntemdir. Çünkü zaman serilerinin durağan hale getirilmemesi yapılan tahminlerin sapmalı sonuç vermesine neden olmaktadır.

Bir zaman serisinin durağan olup olmadığını veya kaçınıcı dereceden durağan olduğunu belirlemede kullanılan birim kök testinde iki zaman serisi de durağan olmayabilir. Bundan dolayı aralarındaki ilişki, trende bağlı olabilir. Fakat ikisi de aynı dereceden durağan ise, o zaman iki seri arasında bir eşbütünleşme olduğu söylenebilir ve bu da regresyonun sahte olmadığını gösterir. Bu yüzden de seriler aynı dereceden durağan seriler ise oluşturulan regresyon modeli gerçek bir model olmaktadır (Direkçi 2006).

Farkı alınarak durağan hale gelen seriler ile oluşturulan modellerde değişkenlere ait bazı uzun dönem bilgileri kaybolabilmektedir. Bu eksikliği gidermek amacı ile Clive W. J. Granger tarafından geliştirilen eş bütünleşme testi kullanılır.

Eş bütünleşme testinin kullanılmasından önce VAR modelindeki gecikme uzunluğunun saptanması gerekmektedir.

Seçilen bütün değişkenleri birlikte ele alıp, bir sistem bütünlüğünde içinde inceleyen VAR modelinde, kesin bir biçimde içsel ve dışsal değişken ayrımı söz konusu değildir. VAR modelleri öncelikle makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde ve rassal (tesadüf) şokların değişkenler sistemine olan dinamik etkisinin incelenmesinde kullanılmaktadır (Direkçi 2006).

Johansen metodu değişkenlerin gecikmeli düzeylerini temel alarak ortak trend ve eş bütünleşik vektör tahmin eder. Johansen denklemi sırasıyla reel gayri safi yurt içi hâsıla, ihracat, ithalat değişkenleri arasındaki eş bütünleşmeyi incelemektedir. Değişkenler arasında uzun dönemde ortak hareketin olup olmadığı sınanacaktır. Var Modelinden elde edilen sonuçlar İz istatistiği ve Maksimum değer istatistiklerinin sonuçlarına göre değerlendirilmelidir.

İncelediğimiz değişkenler arasında eş bütünleşim ilişkisinin bulunması, değişkenlerin kısa dönemdeki davranışlarının hata düzeltme modeli çerçevesinde ele alınabileceğini göstermektedir. Durağan olmayan değişkenler içeren modellerdeki uzun ve kısa dönem dengeler, hata düzeltme tekniği denilen bir yöntem ile tespit edilir. Her hangi bir eş bütünleşme

analizinde bulgular, tek bir eş bütünleşik vektörün varlığını doğruluyorsa, o zaman eş bütünleşmenin derecesi karşılıklı olarak bir tahmini trendi paylaşan değişkenler veya ortak bir uzun dönem dengesinde bağlanan değişkenler tarafından doğrulanmış olur.

Hata düzeltme modeli sonucunda sonuçlar negatif çıkıyorsa, model ortaya atılan düşünceyi destekler niteliktedir ve bu düzeltilmiş  $R^2$  ile F istatistiği ile de desteklenerek modelleme yorumlanmaktadır.

Veriler Türkiye İstatistik Kurumu ve Kalkınma Bakanlığı'nın Temel Göstergeler bölümünden alınmış, World Bank' in veri tabanı ile de karşılaştırılarak elde edilmiştir. Veriler, sistematik şekilde sıralandığından ve güvenilirliğine onay verildiğinden değişkenler temel olarak gösterilen kaynaklardan seçilmiştir.

Analizde 1980 ve 2013 dönemlerinin veri olarak seçilmesinin nedeni, 1980 yılında ortaya çıkan siyasal gelişmeler ve dışa açılma stratejilerinin uygulanmaya konmasıdır. Bununla birlikte Türkiye, planlı dönem neticesinde, belirli çerçevelerde kalan ekonomisini dışa açılım politikaları ile de desteklemek istemiştir. Ayrıca dış ticaret rakamlarının son dönemdeki büyüme rakamlarını hangi doğrultuda etkilediği de ortaya konmak istenmiştir.

İhracatın ekonomik büyüme sürecine katkısından dolayı 1960'lı yıllarda ihracatın etkilerine yönelik çalışmalara önem vermişlerdir. Bu yıllarda genellikle yatay kesit ya da zaman serisi verileri kullanılmış basit regresyon ile ihracatın büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde ihracat ile büyüme arasındaki ilişkinin yüksek oranda pozitif çıkması, ihracatın büyümeyi etkilediği konusunda kanıt sayılmış ve eleştirilere maruz kaldığından ötürü açıklayıcı değişken olarak ihracatı içeren üretim fonksiyonuna dayalı regresyon modeli 1970'li yıllarda araştırma konusu olmuştur. Bu yıllarda iki değişkenli modelin kullanılması, çeşitli yönlerden eleştirildiğinden 1980'li yıllarda zaman serisi analizleri kullanılarak nedensellik bağı incelenmiştir. Bu çalışmalar neticesinde iktisatçılar, nedenselliğin olası olduğunu kabul etmişler ve ihracat büyümenin nedenidir, büyüme ihracatın nedenidir ve ihracat geliri arttırmakta, gelir artışı da ticareti arttırmaktadır şeklinde üç olası durumdan bahsetmişlerdir(Yapraklı 2007).

## 4. GENEL KAVRAMLAR

İktisadi büyüme ve kalkınma olgusunun dış ticaret ile bağdaştırılabilmesi ve ilişkilendirilebilmesi için ilk olarak teorik çerçevenin çizilmesi gerekmektedir. Bu amaçla ilk olarak kavramlardan ne anlaşılması gerektiği üzerinde durularak, genel hatları ile iktisadi büyüme, iktisadi kalkınma ve dış ticaret olguları tanımlanmalıdır.

### 4.1 İktisadi Büyüme Kavramı ve Büyüme Modelleri

İktisadi büyüme kavramı tarih boyunca birçok alan için araştırma konusu olmuş ve önderlik ettiği çalışmalar ile kavramsal boyutunu geliştirerek yeni alanların da ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur.

Gelişen ekonomik çevreler, zaman içerisinde kendi kendine yetebilmenin yollarını aramışlar, sahip oldukları göstergeler eşliğinde gelişimlerini tamamlayabilmeyi hedeflemişlerdir. Bu açıdan ülke ekonomisine hâkim olan verilerin kullanıldığı ve diğer ülkelerle karşılaştırma imkânı sunan büyüme rakamlarını kullanmışlardır.

Ekonomiler de canlılar gibi büyür. Ancak, büyüme süreci ülkelerde farklı büyüme oranları biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıklar; ülkelerin sahip oldukları doğal kaynaklar, sermaye birikimi, işgücü (emek), teknoloji düzeyi gibi pek çok faktörden kaynaklanmaktadır. Belirtilen bu faktörlerin belirlediği *iktisadi büyüme*, bir ülkenin genellikle 1 yıl içinde üretim kapasitesinde veya reel gayrisafi yurtiçi hasılasında (GSYİH) görülen ve sayısal olarak ölçülebilen reel artışlar olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma kişi başına gelir açısından genişlettiğimizde; *büyüme*, hem bir tolumdaki ekonomik faaliyetlerin ölçeğinde meydana gelen artışı, hem de kişi başına gelir artışını ifade etmektedir. Kişi başına reel gelir veya hasılda meydana gelen artışın büyüme olarak nitelendirilebilmesi için, bu artışın geçici olmaması, yani sürekli olması gerekir. Dolayısıyla *iktisadi büyüme* kısa dönemli statik bir olgu değil, uzun dönemli dinamik bir olgudur (Taban 2011).

İktisadi büyüme dönem dönem birçok iktisatçı ve araştırmacı tarafından incelenmiş ve yalnızca rakamsal verilerin kavramı açıklamada yetersiz olacağına karar vermişlerdir. Bu yüzden büyüme kavramı genel hatları ile 'bir ekonominin üretim olanakları eğrisinin

genişlemesi' olarak ifade edilse de çok çeşitli yönlerden de tanımlanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

*“Bir toplumun ekonomisinde hem iktisadi etkinliklerin (faaliyetlerin) ölçeğinde meydana gelen bir büyümeyi; hem de iktisadi etkinliklerin toplam ölçeğindeki büyüme toplam nüfustaki büyümeden daha fazla olduğu için, kişi başına hâsılanın da büyümesini işaret eder” (Tezel 1989).*

*“ Ekonomik büyüme; kişi başına reel (yani fiyat değişmelerinden arındırılmış) hasıladaki artışlardır” (Kibritçioğlu 1998, Parasız 1997).*

*“Ekonomik büyüme, ekonominin üretim kapasitesinin artırılması ve dolayısıyla daha fazla mal ve hizmet üretilmesidir” (Ertek 2005).*

*“Ekonomik büyüme, zaman ve mekân bağlamında bir miktar, ağırlık ve hacim biçimindeki büyüklük artışıdır. Bu artış bireyler ve ülkeler için güç ve gelir düzeyinde gözlemlenebilecek çeşitli göstergeleri ifade etmektedir. Nüfus, sermaye, tasarruf ve milli gelir artışları, birer büyüme göstergesidir. Büyüme bir işletme, bölge ya da ekonomi için miktar ve büyüklük artışını ifade etmektedir. Ancak bu artışın saymaca (nominal) olarak değil, gerçek bir artış olması halinde büyümeden söz edilebilir” (Özgüven 1988).*

Deliktaş (2006), iktisadi büyüme sorunun genel anlamda uzun vade sorunu olarak görüldüğünü belirtmekte ve bunun nedenini de, iktisadi büyümeyi sağlayacak olan ülkenin üretim ölçeğinin genişlemesi ya da potansiyelinin artması ya da daha etkin kullanılmasının ancak uzun vadede gerçekleştirilebilecek olan, üretim faktörlerinin miktarlarında veya üretkenliğinde gerçekleşecek değişiklikler olarak göstermektedir.

Çoğu iktisatçı iktisadi büyümeyi üretim imkânlarının artış göstermesi olarak tanımlarken, iktisadi büyüme bir süreç olarak ele alındığında; kişi başına düşen hâsıla miktarının, fiziki ve beşeri sermaye birikimi, teknolojik gelişme, demografik etkenler, coğrafi etkenler ve iklim, kültürel veya kurumsal etkenler, demokrasinin düzeyi, gelir dağılımı, hükümet politikaları ve makroekonomik istikrar vb. etmenlerle olan ilişkilerinden dolaysız ve bu etmenlerin kendi aralarındaki ilişkilerinden dolayı yollardan etkilenmektedir (Tek 2003).

Bir ülkenin iktisadi büyümesi iki şekilde meydana gelir. Birincisi, tam istihdamın altında kullanılan iktisadi kaynakların daha verimli kullanılmaya başlanması yoluyla büyümenin gerçekleştirilmesi; ikincisi tam istihdamda kullanılan kaynak miktarına yenilerin eklenmesi yoluyla üretimin gerçekleştirilmesidir. Dolayısıyla iktisadi büyüme, ekonominin üretim potansiyeli ve verimliliği ile yakından ilişkilidir. Büyüme teorilerinin temel uğraş alanı, tam istihdamda ortaya çıkan ekonomik büyümedir. Bu anlamda iktisadi büyüme, nitelikten (yaşam standardını iyileştiren) çok nicelik (sayısal) bakımından ortaya çıkan bir değişikliği ölçmekte, yani, üretim faktörlerinden bir veya birkaçının artması sonucunda meydana gelen üretim artışını ifade etmektedir (Taban 2011).

Berber (2011), İktisadi Büyüme ve Kalkınma isimli eserinde iktisadi büyümenin temel ilgi alanının üretim kapasitesinde meydana gelen artışlar ve bu artışların ekonomi üzerinde doğurduğu sonuçların analiz edilmesi olduğunu söylemiş ve kapasiteyi artırma işleminin (bir önceki duruma göre daha fazla mal ve hizmet üretebilme gücüne sahip olma) ancak uzun dönemde sağlanabileceğini ortaya koymuştur. Kısa dönemde ise kapasite kullanım oranındaki değişimlerden kaynaklı bir üretim artışının olduğunu ifade ederek, büyümenin her iki dönemde de dikkatle takip edilip, açıklanmasını istemiştir.

İktisadi büyüme ile ilgili ortaya atılan görüşlerin bir kısmı da maliye politikası ile birlikte yürütülen çalışmaları kapsamaktadır. Maliye politikasının iktisadi büyüme ile ilgili temel amacı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından büyük önem taşımaya başlamıştır. Buna göre; gelişmiş ülkelerde dengeli bir büyüme hızına ulaşılması ve korunması amaç olurken, gelişmekte olan ülkelerde özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarından sonra kalkınma çabalarının başlatılması ve devam ettirilmesi amaç olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde sahip olunan yapısal sorunlar nedeniyle büyüme ve kalkınma oldukça önemli bir hedef haline gelmeye başlamıştır (Eker ve ark. 1996).

Kavram olarak kişi başına gerçek gelirdeki artış olarak tanımlanan ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek iktisat politikası ile birlikte aynı zamanda maliye politikasının da temel amaçlarından biridir. Ekonomik istikrarı sağlamak amacını yerine getirmeye çalışan maliye politikası uygulamalarının, aynı zamanda ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek amacına da yönelik olması gereklidir. Ekonomik istikrar maliye politikasının kısa dönemli, ekonomik büyüme ve kalkınma ise uzun dönemli amacıdır (Demircan 98).



İktisadi büyüme kavramı ortaya atıldığı ilk zamanlardan 1970’li yıllara kadar gelişimini hızla sürdürmüş ve bu tarihte açıklanması gereken bir başka kavramın ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. İktisadi kalkınma kavramı, sıkça büyüme kavramı anlamında kullanılmasına karşılık anlam ve içerik farklılığı ile kendi çerçevesini oluşturmuştur. İktisadi büyüme kavramı, gelişmiş ülkelerin var olan ekonomik yapısının sürekliliğini sağlamayı hedeflerken, iktisadi kalkınma kavramı ise az gelişmiş ülkelerin ‘bütünsel’ değişimini ve sürdürülebilir politikalarını kapsamaktadır.<sup>2</sup>

İktisadi büyüme konusunda çeşitli tanımların oluşu, ortaya çıkan teorilerin ve savunucularının farklı oluşundan ileri gelmektedir. Klasik anlamda açıklanan iktisadi büyüme ile Keynesyen modelinde açıklanan büyüme olguları farklıdır.<sup>3</sup> Bu anlam farklılıklarının etkisinin son döneme yansımış hali ile ‘iyi büyüme’, ‘kötü büyüme’ ayrımı yapılmıştır. Birleşmiş Milletler’in 1996 yılında İnsani Kalkınma Raporu’nda kötü büyümenin 5 çeşidinden bahsedilerek, bunlardan kaçınılması gerektiği vurgusu yapılmıştır. Bunlar (Taban 2011):

### ***1. İşsiz Büyüme***

Ekonomilerde büyüme sağlanmakla birlikte, yeterli istihdam imkânının yaratılamaması nedeniyle işsizlikte artışın görülmesi haline işsiz büyüme denir. ABD ve Avrupa’da yaşanan büyüme süreci bu duruma örnektir.

### ***2. Acımasız Büyüme***

Büyümenin nimetlerinin adil bir şekilde dağıtılamaması hali acımasız büyüme olarak adlandırılır. Bu tür büyüme sürecinde gelir dağılımı düzeltilemediği gibi daha da adaletsiz hale gelir. Örn: Latin Amerika ülkeleri.

### ***3. Sessiz Büyüme***

Büyüme sürecinde demokratik iyileşmenin sağlanamaması, bireysel hak ve özgürlüklerin kötüleşmesi hali sessiz büyüme olarak adlandırılır.

### ***4. Köksüz Büyüme***

---

<sup>2</sup> İktisadi kalkınma bir sonraki başlıkta ayrıntılarıyla inceleneceğinden dolayı, burada kısaca değinilip iktisadi büyüme kavramının yeterince anlaşılıp, ayrıştırılması için açıklanacaktır.

<sup>3</sup> Bu konuya İktisadi Büyüme Teorileri konusunda değinileceğinden burada kısaca bahsedilecektir.

Büyüme sürecinde toplumun örf-adet, gelenek ve göreneklerinin yozlaşması, diğer bir ifadeyle kültürel kimlik kaybının yaşanması haline köksüz büyüme denir.

### **5. Geleceksiz Büyüme**

Büyümenin daha çok, yenilenemeyen doğal kaynakların tüketilmesi pahasına gerçekleştirilmesi haline geleceksiz büyüme denir. Bu büyüme kavramında çevrenin kirletilmesi, doğal zenginliklerin yok edilmesi sorunlarından ötürü büyüme kavramı sürdürülebilir kalkınma kavramını ortaya çıkarmış ve çalışmalar bu yönde ilerlemeye başlamıştır.

Birleşmiş Milletler 'in kötü büyüme şekilleri olarak sunduğu bu maddeler, iyi büyüme şeklinin de ana hatlarını oluşturmada yardımcı olmuş ve çıkarılan sonuçlar eşliğinde iyi büyüme kavramı tanımlanmıştır. Yukarıda açıklanan bu sorunlarla iyi büyüme daha çok beşeri gelişmeyi amaç edinmiş, teoriler; 'kalkınma' kavramının da dâhil edilmesi gereken bir 'bütünsel birleşim' in ekonomik göstergelerde başarıyı getireceği konusunda birleşmiştir. Buna göre iyi büyüme;

- ✓ İstihdamı teşvik eden,
- ✓ Bireye kendi kaderi üzerinde karar verme ve denetleme şansı veren,
- ✓ Refah artışını adil biçimde dağıtan,
- ✓ Toplumsal işbirliği ve uyumu sağlayan,
- ✓ Beşeri gelişmenin geleceğini koruyacak özelliklere sahip olandır (Berber 2011).

#### **4.1.1 İktisadi Büyümenin Kaynakları**

Ülkelerin ekonomik hayatlarını istikrarlı şekilde devam ettirebilmeleri için uyguladıkları stratejiler son dönemlerde önemini arttırmış ve bu konudaki çalışmalar hız kazanmıştır. Kısaca üretim artışı olarak tanımlanan iktisadi büyüme, hükümetlerin başarı planlarının birincil amaçları arasında yer alırken, içeriğinin ve etmenlerinin dikkatle belirlenmesi ve çözümlenmesi gerekmektedir.

Bir ülkenin uzun dönemde ekonomik büyümesini belirleyen temel faktörlere bakıldığında dört başlık altında toplandığı görülmektedir. Bunlar; ülkenin sahip olduğu işgücü, sermaye ve doğal kaynaklardaki artışlar ile teknolojik gelişmelerden oluşmaktadır.

#### 4.1.1.1 İşgücü

İktisadi büyüme, işgücü miktarına ve işgücünün kalitesine bağlı olarak belirlenir. Bir ülkedeki işgücü arzı, çalışabilir yaştaki nüfusun büyüklüğüne bağlıdır. Nüfus hem nicelik hem de nitelik olarak ekonomi üzerinde dönüştürücü etkilere sahip olduğu gibi, bir geri besleme ile ekonomideki dönüşümler de nüfus yapısını etkilemektedir (Taban 2011).

Nüfus artışını takiben işgücünde meydana gelen artış, ekonomik büyümeyi uyarda uzun yıllardır olumlu etken olarak görülmüştür. Büyük oranlı nüfus artışı bir yandan iç pazarın genişlemesi sonucunu doğururken diğer taraftan nitelikli işgücü miktarının artmasına imkân sağlar. Bununla birlikte yüksek oranlı nüfus artışının emek arzında meydana getireceği fazlalığın, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişme sürecinde meydana getireceği pozitif ve negatif etkiler her zaman sorgulama konusudur. Emek arzına ilave edilen işçilerin verimli bir biçimde kullanılıp kullanılmayacağı, mevcut ekonomik sistemin başarı ya da başarısızlığı ile yakından ilgilidir (Berber 2012).

Nüfus artışının büyüme önünde engel teşkil ettiğini ifade eden ve bu konuda tedbir alınmadığı takdirde büyüme rakamlarının istenilen düzeyde gerçekleşmeyeceğini, işgücünün verimli kullanılmayacağını söyleyen görüşler de vardır. Daha çok kalkınma üzerine çalışan Freyssinet (1985), nüfus ve kalkınma ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

*“ Endüstri Devrimi,azgelişmişliğin tarihsel başlangıç noktası ve gelişmiş ülkelerin ekonomik çabası ile dünyanın geri kalan bölümü ile gelişmiş ülkeler arasındaki büyüyen açığın kaynağı olarak görülebilir. Bu açık azgelişmiş ülkelerdeki nüfus patlaması ile daha belirgin hale gelmiştir. Nüfus patlaması azgelişmiş ülkeleri insan maliyetini kapamada daha yetersiz hale getirmiştir. Bu iki olgunun bileşimi hem objektif yetersizlik hem de nispi düşüklük olarak hissedilen günümüz durumunun kaynağıdır. ”*

Nüfus konusu işgücü verimliliği açısından incelendiğinde ortaya çıkan durumun iktisadi büyümeyi nasıl etkilediğine bakılmaktadır. Nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan işgücü artışı, emeğin marjinal verimliliğini, ortalama verimlilikten daha hızlı arttırdığı sürece; yani azalan verimler kanunu işlemeye başlayıncaya kadar kadar iktisadi büyümeyi olumlu etkileyecektir.

Gelişmekte olan ülkelerde genel olarak gözlenen durum, bu ülkelerde gelişmiş ülkelere göre yüksek oranda bir nüfus artışının yaşanması ve buna paralel olarak işgücü verimliliğinin düşük seyretmesidir. Bu yüzden nüfus az gelişmiş ülkeler/gelişmiş ülkeler açısından farklı işgücü verimliliğine neden olabilmektedir. Ancak tüm bunlara ek olarak nüfus ekonominin hem aktif hem de pasif iki açılı bir faktörü olarak değerlendirilmektedir. Bir taraftan ekonomiyi yöneten ve hasılayı yaratan bir unsur iken, aynı zamanda ekonomi tarafından yönlendirilen ve hasılayı tüketen bir unsurdur.

#### **4.1.1.2 Sermaye**

Sermaye üretim artışı konusunda önemli bir yere sahiptir. Bu nedenledir ki iktisadi büyümenin belirleyicileri arasında üzerinde dikkatle durulan bir konudur.

Üretimin artmasına büyük katkısı olan aletler, makineler, ulaşım sistemleri ve araçları, sanayi gereçleri, fiziki sermayenin bir çeşidini oluşturmaktadırlar. Sermaye birikimi, mevcut gelirin bir kısmının tasarruf edilip gelecekteki üretim ve geliri artırmak amacıyla yatırıma dönüştürülmesiyle gerçekleşir. Mal ve hizmetlerin üretimi, sermaye ve işgücünün bir araya getirilmesini gerektirmektedir. Bir ülkede fazla sayıda işgücüne karşılık, yetersiz düzeyde fiziki sermaye mevcutsa işgücü çok fazla üretken olmayacaktır. Bu nedenle sermaye, büyüme konusuna dikkat eden ülkelerde kritik bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Sermaye birikiminin toprağa, fiziksel donanım ve insan kaynaklarına yapılan tüm yatırımları ekleyen Todaro (1989) da kaynaklarda sermayenin önemine dikkat çekmiştir.

Dünyada bazı ülkelerin ekonomik anlamda geri kalmalarının en büyük nedenini sermaye birikimindeki yetersizlik oluşturmaktadır. Çünkü geri kalmış ülkeler gelişmiş ülkelerin seviyesini ulaşabilmek için çok fazla miktarda sermaye birikimine ihtiyaç duymaktadırlar. Fakat bu ülkelerde ortaya çıkan fakirlik olgusu düşük gelire neden olmakta, düşük gelir düşük tasarrufa ve bu da düşük yatırıma yol açmaktadır. Ortaya çıkan bu durumda sermaye birikiminde ciddi sıkıntılara yol açıp, iktisadi büyüme sürecini yeniden başlatmakta, kısır döngüsüne neden olmaktadır.

Gelişmişliğin ve sürecin tamamlanabilmesi için, sermaye birikimi yeni kaynakların oluşmasına (örneğin; kullanılmayan toprağı kazanmak gibi) ya da mevcut kaynakların

veriminin arttırılmasına katkıda bulunur. Sonuç olarak söylenmesi gereken şudur ki; sermaye birikimi şu anda ve gelecekteki tüketim arasında dengeleme yapma ile ilişkilidir (Berber 2012).

#### **4.1.1.3 Doğal Kaynaklar**

Doğal kaynaklar, doğada bulunan ve insan gereksinimlerini karşılayacak bir şekilde kullanılabilen veya kullanılmaya hazır olan varlıkların bütünüdür.

Her ülkenin sahip olduğu doğal kaynak rezervi birbirinden farklıdır. Bu durum doğal kaynakların dünya üzerinde homojen dağılmamasının bir sonucudur. Bu nedenle ekonomilerin kalkınma ve gelişme düzeylerine, ülkelerin doğal kaynak zenginliği farklı düzeylerde etki etmektedir. Ekonomik büyüme, üretimin artması anlamına gelir ve bir ülkede üretim artışı için mutlaka doğal kaynak zenginliği olması şart değildir. Çünkü istisnalar dışında doğal kaynakların ticareti yapılabilir ve ülkeler sahip olmadığı doğal kaynakları diğer ülkelerden alabilirler.

Bir ekonomide doğal kaynakların bol olması iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkileyebilir, ancak doğal kaynaklar tek başına büyümeyi gerçekleştiremez.

Üretim aşamasında kullanılan girdilerden önemli bir kısmı doğal kaynaklardan elde edilir. Bu durumda yenilenebilir ve yenilenemez özellikler taşıyan doğal kaynaklar nedeniyle üretimin ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği gündeme gelmektedir. Ekonomik büyüme ve kalkınma açısından avantaj sağlayan doğal kaynak rezervi sürdürülebilirlik kriterlerine uygun kullanılmalıdır.

#### **4.1.1.4 Teknolojik Gelişme**

Çoğu iktisatçıya göre iktisadi büyümenin en önemli kaynağı teknolojik gelişmedir. Teknoloji, büyümenin temel dinamiklerinden birini oluşturmaktadır. Teknoloji, bir mal veya hizmetin üretimi için gerekli bilgi, organizasyon ve tekniklerin bütünü olarak tanımlanabilir.

Berber (2012), teknoloji gelişmeyi *nötr, işgücü yoğun ve sermaye yoğun teknolojik gelişme* olarak üçe ayırmıştır.<sup>4</sup>

Teknolojin ana kaynak olarak belirtilmesi bu konuda yapılan çalışmaların da çoğalmasına öncülük etmiş ve tarihte bu konuyla ilgilenen bilimadamlarının görüşlerinin dikkatle incelenmesine yardımcı olmuştur. Bu isimlere bakıldığında; iktisat kuramında teknolojik gelişmenin içselleştirilmesine yönelik çabaların çıkış noktası Schumpeter olmuştur. Schumpeter'in açıklamaları ile teknoloji konusu ekonomik teorilerin oluşumunda da etkin bir faktör olarak yerini almıştır.

Gelişmiş ülkelere bakıldığında teknolojik gelişmenin üst seviyelerde olması verimliliğin artmasına katkı sağlamış ve iktisadi büyüme sürecinin hızla artmasına yardımcı olmuştur. Teknolojiye sahip ülkeler uygun girdi imkanları, bunları işleyebilme gücü ve politikalarını da bu verimlilik üzerinden oluşturma modelleri ile ön sıralarda yer alabilmeyi başarmışlardır.

Teknolojik gelişme aynı zamanda ülkede yapılan bilimsel çalışmaların artırılmasında, yaygınlaştırılmasında ve uluslar arası işlerlik ve geçerlilik kazandırılmasında da önemli bir faktör haline gelmiştir. Bununla daha iyi eğitilmiş bir nüfusa sahip olan ülkeler teknolojilerini de bilinçli kullanarak işgücü potansiyelini yükseltmişler, istikrarlı büyüme rakamlarının oluşumuna katkı sağlamışlardır.

Genel anlamda kabul gören bu göstergelerin yanında Kuznets (1971), modern anlamda büyümeyi tanımlarken süreci tamamlayan altı özellikten söz etmiştir. Bunlar sırasıyla şöyledir:

- ✓ Özellikle işgücü verimliliği başta olmak üzere, toplam faktör verimliliğindeki yüksek oranlı artış,
- ✓ Nüfusun ve kişi başına düşen üretimin yüksek oranda büyümesi,
- ✓ Ekonomide yüksek oranlı yapısal değişim,
- ✓ Yüksek oranlı sosyal ve ideolojik değişim,
- ✓ Gelişmiş ülkelerin ihtiyaç duyduğu hammadde ve pazarlar için dünyanın diğer bölümlerine ulaşabilme yetenekleri,

---

<sup>4</sup> Bu ayrımların ayrıntısına ve açıklamasına konuyla alakalı olmayacağı için değinilmeyecektir.

- ✓ Büyümenin üçüncü dünya nüfusunu sınırlı düzeyde etkilemesi yani çok küçük bir gruba sirayet etmesi.

#### 4.1.2 İktisadi Büyümenin Ölçülmesi

İktisadi büyüme, çeşitli kriterlere göre ölçülebilir. Yani bir ulusal ekonominin ne ölçüde büyüdüğünü matematiksel olarak ifade etmek mümkündür. Ama böyle bir ifade bulmak için sağlam istatistiki bilgilere gereksinme vardır. Bahsi geçen kriterler arasında en çok kullanılan ölçüt, *milli gelir* dir. Milli gelir, bir yılda üretilen mal ve hizmetlerin bütününün net değeridir. Teknik açıdan bazı yönleri farklı olsa da, milli gelir GSMH kavramı ile anlatılmaktadır.

##### 4.1.2.1 Gayri safi Milli Hâsıla

Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH), belli bir ülkede belli bir dönemde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin değeri olarak tanımlanmaktadır. Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) ise yurtiçinde üretilmiş nihai mal ve hizmetlerin değerini vermektedir. Buna göre GSYİH' nin bir kısmı diğer ülke vatandaşlarınca üretilmiş olabileceği gibi, GSMH' nin bir kısmı da ülkenin diğer ülkelerde yerleşik vatandaşlarınca üretilmiş olabilir. Formüle dökmek gerekirse:

$$GSMH = GSYİH + Net dış faktör geliri^5$$

Taban (2011), Ekonomik büyümeyi ölçmede GSYİH' nin daha kolay hesaplanabildiğini bu yüzden de GSMH' dan daha fazla kullanıldığını söylemektedir. GSYİH' nin de *üretim*, *harcama* ve *gelir* olmak üzere üç farklı yöntemle hesaplandığını açıklamaktadır.

**Üretim Yöntemi:** Bir ekonomide bir yıl içinde tüm firmaların ürettikleri tüm mal ve hizmetlerin miktarı ile bunların fiyatları çarpılarak hesaplanmaktadır. Aynı mal ve hizmetleri üreten birimlerden meydana gelen faaliyet kollarındaki nihai mal ve hizmet üretim değerlerinin ölçülmesi bu yöntemin esasıdır.

**Harcama Yöntemi:** Faktör sahiplerinin üretilen mal ve hizmetlere yaptıkları harcamaların toplamından oluşmaktadır.

---

<sup>5</sup> Dış alem faktör gelirleri; işgücü dövizleri, müteşebbis gelirleri, kar transferleri, dış borç faiz ödemeleri ile faiz gelirlerinden oluşur. Net dış faktör gelirleri, ülkeye giren ve çıkan faktör gelirleri arasındaki farktır.

**Gelir Yöntemi:** Üretim, mal ve hizmet üretmek amacıyla üretim faktörlerini bir araya getirmek suretiyle gerçekleştirildiğine göre, üretilen hasılanın değerine, bu faktörlere yapılan ödemeler yoluyla da ulaşılabilir. Dolayısıyla bu yöntemde üretime katılan faktör sahiplerinin üretimden aldıkları ücretler, faizler, karlar ve kiralardan toplanması suretiyle GSYİH' ye ulaşılacaktır.

Tüm bu anlatılanlarla üzerinde durulması gereken diğer konu da iktisadi büyüme hızının hesaplanmasıdır. Ekonomide üretim gücünün hesaplanmasında nominal değişkenlerin kullanılmasından öte, reel değişkenlerin kullanılmasının sağlıklı sonuçlar vereceğini düşünen iktisatçılara göre büyüme hızı şu şekilde hesaplanmaktadır.

Büyüme oranının yüzde değişim olarak hesaplamak için; t dönemi reel GSYİH düzeyi  $Y_t$ , bir dönem önceki reel GSYİH düzeyi  $Y_{t-1}$  olursa ve *büyüme oranı* g harfi ile gösterilirse aşağıdaki hesaplanabilir;

$$g = \frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_{t-1}} \times 100$$

Bunu da bir örnekle açıklayacak olursak; 2010 yılı verilerini göz önünde bulundurduğumuzda,  $Y_t = 105739$ ,  $Y_{t-1} = 97003$  ise,

$$g_{2010} = \frac{105739 - 97003}{97003} \times 100 = 9,0$$

değeri bulunur ve Türkiye' nin 2010 yılındaki büyüme hızı % 9 oranında olmuştur. Türkiye bir önceki döneme göre % 9' luk bir büyüme gerçekleştirmiştir.

#### 4.1.2.2 Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

İktisadi büyümenin ölçümünde kullanılan en önemli gösterge Reel GSYİH'dır. İktisadi büyümenin ölçümünde nominal GSYİH yerine reel GSYİH'nın kullanılmasının nedeni, gerçek büyümeyi göstermesinden kaynaklanmaktadır. Nominal GSYİH, bir ülkede bir yıl içerisinde üretilen nihai tüm mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları cinsinden değeridir. Nominal GSYİH'daki



arışlar, fiyat seviyesindeki artıştan kaynaklanır. Bu yüzden, gerçekte mal ve hizmet miktarında düşme gözlenmesine karşın, nominal GSYİH’da artış olduğu sanılabilir.

Reel GSYİH, bir ülkede belirli bir dönemde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin gerçek değerinin bir göstergesidir. Reel GSYİH’da sabit fiyatlar dikkate alınarak enflasyonun yanıltıcı etkilerinden kaçınılmış olduğundan dolayı iktisadi büyümenin yüzdesel değişiklikleri gerçek boyutunda ortaya çıkmaktadır (Orhan, Erdoğan 2013).

#### **4.1.3 İktisadi Büyüme Modelleri**

Ülkeler, ekonomik sistemleri içerisinde varolan büyüme rakamlarını ve ülke geneline yayılacak olan refah düzeylerini genişletebilmek ve geliştirebilmek adına tarihsel süreç içerisinde stratejilerini ve modellemelerini artırma çabasına girişmişlerdir. Bu amaçla verimlilik ve etkinliği sağlayacak olan büyüme modelleri üzerinde çalışmışlar, bu stratejiler yardımı ile büyüme rakamlarını arttırabilmeyi amaç edinmişlerdir.

Bu kısımda büyüme modellerinden genel başlıklar halinde kısaca söz edilecek ve teorik amaçların üzerinde durulacaktır. Büyüme modelleri dışsal ve içsel büyüme olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

##### **4.1.3.1 Dışsal Büyüme Modelleri**

Dışsal büyüme teorileri olarak nitelendirilen teoriler, ekonomik büyümeyi, ekonominin iç dinamiklerinden bağımsız olan değişkenler aracılığı ile açıklamayı hedeflemiştir. Bu açıdan dışsal büyüme teorileri aşağıda değinilen şekilde sınıflandırılmakta ve açıklanmaktadır.

###### **4.1.3.1.1 Klasik Büyüme Modeli**

Klasik büyüme teorisi ilk sistemli büyüme teorisi olması bakımından önemlidir (Hiç 1994). Klasik büyüme teorisinde, büyüme konusunda nüfus artışının etkilerine dikkat çekilmiştir. Bu teori taraftarlarına göre, nüfus artışı ile sınırlı kaynaklar arasındaki çatışma büyümenin son bulmasına yol açmaktadır ( Orhan, Erdoğan 2013).

Aktan (2008)'a göre ise Klasik görüşün temelini doğal düzen ve faydacılık oluşturmaktadır. Klasik modelin varsayımlarına baktığımızda ilk olarak karların sermaye birikimini sağlayan temel faktör olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra sanayi kesiminde yaşanan teknik ilerleme tarım kesiminde oldukça yavaştır. Klasik modelde üretim fonksiyonu veri kabul edilmektedir. Ekonomi devamlı olarak tam rekabet koşulları altında ve tam istihdamda çalışmaktadır (Acar 2002).

Klasik teori pek çok düşünürün fikrini yansıtmaktadır. Bunlardan başlıcaları Adam Smith, David Ricardo, Thomas R. Malthus'tur.

İktisat biliminin kurucusu olarak kabul edilen ünlü Klasik iktisatçı Adam Smith, büyüme ile ilgili analizinde, iş bölümünün önemine dikkat çekmiştir. Smith, iş bölümü ve sermaye birikimini iktisadi büyümenin temel faktörleri olarak görmektedir. Smith'e göre, emeğin verimliliğini arttıran süreç işbölümüdür. İş bölümü arttıkça emeğin verimliliğinin artması işgücü başına üretimi de arttırır (Taban 2011).

Smith'in büyüme modelinde emek için artan verim kanunu, sermaye için azalan verim kanunu geçerlidir. Bundan dolayı büyümenin bir sınırı vardır. Emek için artan verim kanunu geçerli olduğundan, kısa dönemde piyasa ücreti doğal ücret seviyesinin üstüne çıkacaktır. Ücretlerin yükselmesi, nüfus-gelir ilişkisi dolayısıyla uzun dönemde nüfusun artmasına sebep olacaktır. Ancak ekonomi geliştikçe sermaye stokundaki genişleme ve nüfus artışı, kâr haddini girişimcileri yeni yatırımlara itmeyecek düzeye, ücret haddini de en az geçim düzeyine düşürür. Bu aşamada ekonomi ulaşabileceği en yüksek refah düzeyine ulaşmıştır ve durgunluk başlar (Şen 2007). İşte ekonominin zenginliğin üst sınırı olan tam zenginlik aşamasına kadar büyüyüp, bu aşamadan sonra büyümenin durması durumunu Smith (2006), *durağan durum* olarak tanımlamaktadır.

Ricardo'nun büyüme modeli de Smith'in büyüme modelinde olduğu gibi büyümenin sermaye birikimine bağlı olduğu görüşüne dayanmaktadır. Sermaye birikimini uyarayan ise kâr motifidir (Alkın 1992).

Ricardo modelinin varsayımları Klasik modelin varsayımlarını içermektedir. Ricardo, Smith'in eksik bıraktığı yanları tamalayarak, Klasik görüşe azalan verimler kanununu eklemiştir. Ona göre, faiz haddinin üzerinde olan kâr haddi kapitalistleri tasarruf yaparak

sermaye birikimine teşvik etmektedir. Başlangıçta ücret haddi doğal düzeyinde ise tasarruflar yoluyla ücret fonunun büyümesi ücret haddini bu düzeyin üzerine çıkarmaktadır. Fakat nüfus ücrete bağlı olarak değiştiği için, doğal ücret haddinin üzerindeki bir ücret haddi nüfus artışı uyarmaktadır. Ücret fonu sabit iken nüfus artışı emek arzında artışa sebep olacağından ücret haddi doğal seviyesine inmektedir (Kazgan 2004).

İktisadi büyümenin dinamiğini rant ve kar arasında ilişkilendirmeye çalışan Ricardo, kar oranlarını düşürecek işgücü ücretlerindeki artışları ise, ekonomiyi durgunluğa götüren neden olarak ileri sürmektedir. Ricardo'ya göre, zaman içinde teknolojik gelişmeyle birlikte üretim fonksiyonu devamlı olarak yukarı kayacak, ancak gerek azalan verim kanunu gerekse teknik ilerleme hızının düşüklüğü ekonomiyi mutlaka durgunluk noktasına eristirecektir.

Ricardo'nun modeli tanımlama çabasının altında bazı araştırmacılara göre İngiltere'nin Tahıl Yasaları uygulamasının açıklamak olduğu düşünülmektedir.<sup>6</sup>

Malthus ise nüfus artışı konusunu modele eklemiş ve bu konu üzerinde varsayımlarda bulunmuştur. 1798 yılında yayınladığı eserinde, sürekli bir nüfus artışının, gelecekte gıda arzının yetersizliğine neden olacağı ve bunun da insanlığın refahını tehdit eden ciddi bir tehlike olduğunu belirtmiştir (Taban 2011).

Malthus modeli, teknolojinin veya uygun toprağın olmadığı durumda nüfusun kendi kendini dengeleyip negatif bir beslemeye sahip olacağı görüşünü yansıtmaktadır. Bir yandan nüfus artarken diğer yandan oranların düşmesi (toprak/nüfus) ücretleri düşürmektedir. Bu durum, teknolojinin yokluğunda nüfusu kendi kendine dengelemektedir. Bunun yanı sıra, mevcut kaynakların artma durumunda dahi kişi başına düşen gelir uzun dönemde değişmemektedir. Çünkü zenginliğin veya toprağın fazla olması, zenginliğe sahip olmayan daha fazla nüfusa neden olmaktadır.

Kısaca özetlemek gerekirse Klasik görüşte, ekonomide tam rekabet koşulları altında tam istihdam geçerlidir. Üretim fonksiyonu, azalan verimler kanuna göre çalışmakta ve bu da emeğin azalan verimliliği ile açıklanmaktadır. Bunun yanı sıra ekonomide bir döngü söz konusudur. Nüfus artışı, tarım ürünlerine olan talebi arttırmakta, artan talep neticesinde

---

<sup>6</sup> Tahıl yasaları, İngiltere'de tahıl ithalatının kısıtlanması, yerli üretimin korunmasını ve bunun neticesinde girişimcilerin kar paylarının azalması nedeniyle kaldırılması konusunu oluşturmaktadır.

verimsiz tarım toprakları üretime açılarak verimlerin azalıp karların düşmesine, kar oranlarındaki düşüş de yatırımların gerileyerek ekonomide durgunluğun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

#### **4.1.3.1.2 Marksist Büyüme Teorisi**

Klasik okulun iktisadi düşüncüyü şekillendirmeye çalıştığı yıllarda Avrupa’da yaşanan çözümlenme süreci siyasal, sosyal ve ekonomik yapıların da değişim göstermesine neden olmuştur. Şehirleşmenin ve ücretli çalışan kesimin hızla artması kapitalizm konusunda oluşan olumlu havanın dağılarak liberal politikaların eleştirilmesine kaynaklık etmiştir. Eleştirilerin artmasında önderliğini Karl Marx’ın yaptığı sosyalist düşüncenin etkisi büyük olmuştur.

Marks eserinde, kapitalizmin yıkılmasını ve sosyalizm aracılığı ile komünizme geçilmesi gerekliliğini savunmuştur (Marx 1986). Marx özellikle artı değer kavramının oluşumunda, emek-değer teorisi bağlamında Ricardo’nun modelinden faydalanmıştır.

Marx’a göre emek bütün mallar için ortak unsurdur. Fakat her mal için harcanan malın kalitesi farklı olduğu için ortak bir unsur daha bulma gereksinimi doğmaktadır. Emeğin verimliliği de dikkate alınmaktadır (Turanlı 2000).

Kurduğu modeli fazla değer ve kar teorileri ile desteklemeye çalışan Marx (1986)’a göre fazla değer; mevcut ekonomik düzenin eksikliğini ortaya koymaktadır. Böyle bir ortamda, sermaye sahibi üreticiler, fazla değeri arttırmak için ya çalışma saatlerini uzatmaya ya da emeğin verimliliğini arttırmaya çalışırlar. Ayrıca kar teorisi etrafında şekillenen artı değer kavramı Marx’a göre önemli bir yer teşkil etmektedir. Artı değer, üretilen ürünün satışının gayrisafi hasılatından sabit sermaye ve değişken sermaye masrafları çıktıktan sonra elde kalan değerdir.

Marx, kapitalizmin olumsuz yanlarına değinerek emeğe verilen değer azaldığı görüşünü şekillendirdiği büyüme teorisinin dinamik bir analize sahip olmasını sağlamıştır. Büyüme sürecini ise devamlı dengesizliklerin yaşandığı bir süreç olarak tanımlamıştır (Marx 1986).

#### 4.1.3.1.3 Keynesyen Büyüme Modeli

Dünya ekonomik buhranı ortaya çıktığında durgunluk sonucunda yaşanan en önemli ekonomik sorun yüksek işsizliktir. Fakat Klasik teorinin dengenin kendiliğinden gerçekleşeceği görüşü savunulmanın aksine ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Bu dönemde eleştirileri ile en çok göz önünde olan isim ise Keynes'tir.

Keynesyen görüşe göre toplam talep üretim ve istihdamı belirleyen temel faktördür. Tam istihdamın aksine ekonomide eksik istihdam ve eksik rekabet piyasaları söz konusudur.

Keynes'e göre, nüfus artışı, teknik ilerleme ve yeni üretim alanlarının açılması gibi dış etkenlerin ortaya çıkma ihtimali ve bunların gelişmiş ekonomilerde etkilerinin azalacak olması, gelişmiş ekonomilerin ileriki yıllarda durgunlukla karşılaşmasını kaçınılmaz kılacaktır. Ayrıca toplam talepteki yetersizlik durgunluk ve işsizliğe yol açarken, toplam talebin fazla olması ise enflasyon ve aşırı istihdamın oluşmasına neden olacaktır.

#### 4.1.3.1.4 Harrod-Domar Büyüme Modeli

Harrod – Domar büyüme modeli, Roy Harrod ve Evsey Domar tarafından geliştirilen ve Keynesyen modelin büyüme konusundaki eksikliklerini tamamlamak adına ortaya attıkları fikirlerden oluşan bir çalışmadır.

Model, Harrod ve Domar'ın ortaya koydukları çalışmada benzer fikirleri yansıtılmalarından ötürü beraber anılmaktadır. Hem tüketimde, hem de yatırımda kullanılacak tek mal üretilebildiğinden dolayı, model tek mallı iki faktörlü bir piyasa ekonomisi çerçevesinde oluşturulmuştur. Devletin ekonomik faaliyetlerde etkin rol almaması, ekonomik kararların özel karar birimleri tarafından alınmasına neden olmuştur (Turan 2008).

Harrod (1939)'a göre, tam istihdam büyüme seviyesine ulaşabilmenin yolu, eksik istihdam dengesinden geçmektedir. Modelde tasarruflar ve yatırımlar değişken olarak belirleyici konumda yer almaktadır.

Harrod modelinin dayandığı temel varsayımları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Hiç 1994):

- Ortalama ve marjinal tasarruf eğilimleri birbirine eşittir.
- Planlanan tasarruflar gerçekleşen tasarruflara ve gerçekleşen tasarruflar gerçekleşen yatırımlara eşittir.
- Teknolojik gelişme hızı sabit kabul edilmektedir.
- Kamu kesimi ile dış ticaret analiz dışı bırakılmıştır.

Bunun yanı sıra Harrod, modelinde farklı büyüme hızını veren eşitlikleri tanımlamaktadır. Bunlardan ilki; fiili büyüme hızıdır. Fiili büyüme hızı, bu dönem ile geçmiş dönem arasında toplam üretimde görülen üretim artışı yüzdesidir. İkinci büyüme hızı olarak tanımlanan gerekli büyüme hızında, planlanan yatırımlarla, planlanan tasarrufların eşitlenme durumu söz konusudur. Son olarak doğal büyüme hızı; uzun dönemde bir ekonominin sürdürebileceği en yüksek büyüme hızı olup, emeğin tam istihdamını sağlayan büyüme hızıdır (Şen 2007).

Tam istihdam dengesinden yola çıkan Domar (1946) ise, bunun sürdürülebilmesini sağlayacak olan büyüme oranını araştırmıştır. Domar modelini oluştururken net yatırımın yol açtığı iki etkiden söz etmiştir: gelir ve kapasite artışı. Bu yüzden Savaş (2000)'e göre, Domar'ın büyüme teorisine yaptığı en önemli katkı budur.

Domar, modelini bazı varsayımlar üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Ona göre, ekonomide devlet harcamaları söz konusu değildir. Ekonomi dışı kapalı olduğundan ötürü, devletin büyüme üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Üretimde meydana gelen artışın yatırım harcamalarını arttırması ve bunun da gelir artışına yol açması hızlı şekilde gerçekleştiğinden ekonomide gecikmeler yoktur. Tam istihdam seviyesine ulaşma, ekonominin başlangıcından itibaren mevcuttur. Ortaya koyduğu bu varsayımlardan ötürü Domar'ın modeli dengeli büyümeyi sağlamaya çalışan bir model olarak bilinmektedir.

Özetle, Harrod-Domar Modeli'nde ekonomik büyüme, sermaye stokundaki net artışlarla gerçekleşen sermaye birikimine, yani net yatırımlara bağlıdır. Modelde, Leontief üretim fonksiyonu (sabit katsayılı üretim fonksiyonu) kullanılmıştır ve sermaye-hasıla oranı (ya da sermayenin verimliliği) sabit kabul edilmiştir. Dolayısıyla, emek ve sermaye arasında ikame olanağı yoktur. Bu durum, ekonominin bıçak sırtı (knife-edge) dengede olmasına sebep olmaktadır. Denge durumundan bir kez sapılması, denge durumundan gitgide uzaklaşılmasına neden olmaktadır (Şen 2007).

#### 4.1.3.1.5 Neoklasik Büyüme Modeli ( Solow Büyüme Modeli)

Harrod – Domar modelinin gelişmiş ekonomiler üzerine kurduğu varsayımları, gelişmemiş ekonomileri eksik bırakan yorumları çeşitli eleştirilere maruz kalmış ve bunun neticesinde de ortaya atıldığı dönemde eksikliklerini gidermeye yönelik çalışmaların artmasına neden olmuştur. Klasik iktisadi görüşün temelinde şekillenen fikirler, tam rekabet ve tam istihdamın geçerli olduğunu varsaymaktadır. Neoklasik büyüme olarak literatüre geçen bu büyüme modeli, Solow'un katkılarından ötürü Solow Büyüme Teorisi olarak da isimlendirilmektedir. Fakat Neoklasik denmesinin nedeni de, azalan verimler kanununu, tam rekabeti ve tam istihdamı, değişen sermaye-çıktı oranının kabul edilmesi olarak açıklanmaktadır.

Neoklasik (Solowyan) büyüme modeli, Harrod-Domar modelinin aksine sürdürülmesi zor bıçak-sırtı denge şartlarına bağlı olmayan, devletin müdahalesine gerek duymayan ve emek faktörünü içselleştiren dengeli bir büyümeyi amaçlamıştır. Standart neoklasik piyasa koşullarında, çıktı düzeyinin sermaye ve emek girdisi tarafından belirlendiği, azalan verimlerin ve ölçeğe göre sabit getirinin olduğu varsayılmıştır (Demir 2002).

Teknolojik gelişme gibi dışsal olarak kabul edilen nüfus ve işgücündeki artış, beşeri sermayedeki verimliliğin dikkate alınmamasını ortaya çıkarmaktadır. İşgücü ve sermaye, piyasa koşullarında birbiri yerine ikame edilebilmektedir. Kişi başına sermayenin, kişi başına üretim miktarı ile aynı oranda artış göstermesi, modelin dengeli büyüme doğrultusunda ilerlemesine katkı sağlamaktadır. Bundan ötürü dışsal bir değişken olarak tanımlanan teknolojik gelişme, gelir artışını sağlayan tek faktördür (Ercan 2002). Neoklasik teorisinin temel varsayımları ise şu şekildedir:

- Modelde, devlet harcamaları dikkate alınmamıştır ve ekonomi dışı kapalıdır.
- Model, bireylerin rasyonel olduğu varsayımı üzerine yoğunlaşmıştır.
- Üretim faktörleri arasında ikame mümkün kabul edilmektedir.
- Emek dışsal bir faktör olarak, nüfus artışına bağlı olarak arttığı varsayılmaktadır.
- Ekonomide tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Ekonomide homojen tek bir mal üretilmekte ve tüketilmektedir ve bu mal aynı zamanda o ülkenin GSYİH'sını da oluşturmaktadır (Taban 2011).

- Emek ve sermaye azalan verim kanununa tabidir ve üretim fonksiyonunda ölçüğe göre sabit getiri söz konusudur (Şentürk 2007).

Parasız (2003)'a göre Neoklasik Model, ekonomik büyümeyi belirli şekillerde etkilemektedir. Üç madde halinde sıraladığı bu etkilerden ilki; teknolojinin sabit olması halinde, üretim faktörlerinden kullanılan miktarın artmasıdır. İkincisi; üretimde kullanılan faktörlerin sabit olması durumunda teknolojinin artması ve son olarak da hem üretim faktörlerinin arzının artması, hem de teknolojinin ilerlemesidir.

Solow modelinde karşımıza çıkan bir diğer tanımlama da *durağan durum* olgusudur. Durağan durum, işgücü başına sermayenin buna bağlı olarak da işgücü başına çıktının değişmediği durumu ifade etmektedir. Bu yüzden, ekonominin uzun dönem dengesini öğrenmektedir (Taban 2011). Modelde, tüketimi maksimize eden durağan durum, sermaye birikiminin altın kural yaklaşımı olarak anılmakta ve işçi başına çıktı ile işçi başına yıpranma arasındaki farkın en fazla olduğu sermaye düzeyini belirtmektedir (Ünsal 2007).

Yoksul ülkelerin zengin ülkelere daha hızlı büyüyeceklerini ve zamanla bu iki grubun kişi başına düşen gelir düzeylerinin birbirlerine yaklaşacağını varsayan Neoklasik Model, azalan verimler kanununun bu duruma kaynaklık ettiği görüşünü de eklemektedirler. Ayrıca, emeğin fakir ülkelere zengin ülkelere, sermayenin de zengin ülkelere fakir ülkelere göç etmesi sonucunda, yoksul ülkelere sermaye işgücünden daha fazla artarak faiz hadlerinin düşmesine neden olacaktır ve bununla birlikte fakir ülkelerin zengin ülkeleri yakalaması daha fazla hızlanacaktır (Kibritçioğlu 1998). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir farkının uzun dönemde yok olacağı fikrini yansıtan bu görüşe “yakınsama hipotezi” denilmektedir (Kar 2003).

Özetle, cennetten düşen bir meyve olarak tasvir ettiği teknolojiyi büyümenin kalıcı kaynağı olarak sunan Solow (1956), Neoklasik modelin uzun yıllar boyunca araştırılmasında ve geliştirilmesinde literatüre katkıda bulunmuştur.

#### **4.1.3.2 İçsel Büyüme Modelleri**

1980’li yıllara kadar süren Neoklasik modelde, ekonominin kaynaklarının dışsal kabul edilmesi daha sonradan ortaya çıkan görüşlerin içsel modeller üzerinden şekillenmesine neden



olmuştur. Neoklasik modelin yakınsama hipotezinin gelişmekte olan ülkelerin büyüme oranlarının gelişmiş ülkelerin büyüme oranlarından daha hızlı gerçekleşeceğini ve gelişmiş ülkeleri bu düzeyde yakalayacağını öne sürmesi, modelin başarısızlıkla sonuçlandığı eleştirilerini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca, yaklaşma hipotezinin gerçekçi olmayışı, ekonomik hayata yansımada aksaklıkların oluşu neoklasik modelin geçerliliğini yitirerek, yeni teorik çalışmaların önünün açılmasına neden olmuştur.

Ekonomi literatürüne baktığımız zaman, içsel büyüme teorisinin öncü isimlerinin Romer ve Lucas'ın olduğu, bu konudaki çalışmaların da bu görüşler çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Bu görüşü yansıtan çalışmalarda, ekonominin büyümenin ekonomik sistemin kendi iç işleyişinde, kendi dinamikleri içinde bir takım faktörlerin etkileşimiyle içsel olarak gerçekleştiği ileri sürülmektedir (Ercan 2002).

İçsel büyüme modeli, ekonomik büyümeyi piyasa içinde faaliyet gösteren ekonomik birimlerin içsel olarak belirlendiği varsayımına dayandırmaktadır (Özel 2012). Neoklasik modelde dışsal olarak ele alınan teknoloji, içsel büyüme modelinde ekonominin içsel bir dinamiği olarak kabul edilmektedir.

Temel çıkış noktasını neoklasik büyüme modelinin pratikteki uygulamalarında yaşanan aksaklıkların oluşturduğu içsel büyüme teorileri şu noktalarda neoklasik büyüme modellerinden ayrılmaktadır (Berber 2011):

- Neoklasik görüşten farklı olarak, ekonomik büyümenin dış unsurlardan ziyade iç unsurlardan etkilendiği savunulmaktadır.
- Teknolojik gelişme içsel kabul edilerek, dışsal olduğunu savunan neoklasik teoriden farklı olduğu açıklanmaktadır.
- Azalan verimlere dayalı modeli savunan neoklasik üretim fonksiyonu yerine, artan verimlere dayalı üretim fonksiyonu kullanılmaktadır.<sup>7</sup>
- Neoklasik büyüme modelinde kabul edilen 'mutlak yakınsama hipotezi', içsel büyüme teorilerinde reddedilmektedir. Çünkü içsel büyüme teorisyenleri, ülkelerin başlangıçtaki sermaye emek oranlarının farklı olmasında dahi, yoksul ülkelerin hızlı büyüyüp durgun durumdaki gelişmiş ülkelerin büyüme oranlarını yakalayacaklarını

---

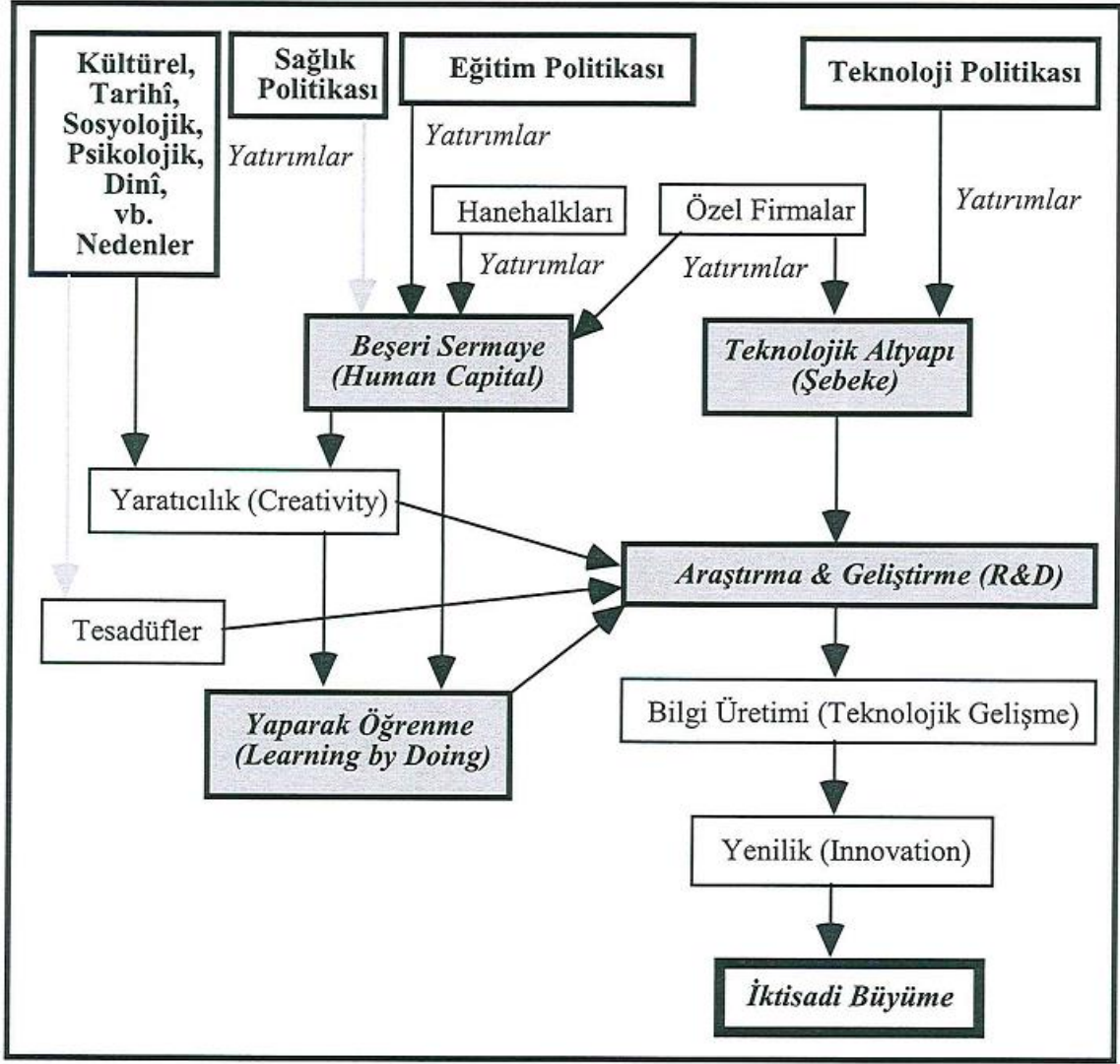
<sup>7</sup> Burada bahsedilen artan verimlere dayalı üretim fonksiyonu Romer modelinde daha detaylı incelenecektir.

inandırıcı bulmamakta, koşullu bir yakınsama hipotezinin var olabileceğini savunmaktadırlar(Şen 2007).

- Neoklasiklerin aksine eğitim düzeyi, kamu politikaları ve hizmetleri, dış ticaret, vergi, gelir dağılımı, bölgeselfaktörler, kültürel yapı, dinsel faktörler, doğurganlık oranı, yönetim şekli, sağlık, enflasyon, yatırım oranı gibi faktörlerin uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde etkileri söz konusudur. Bu yönüyle içsel büyüme modelleri, ekonomik büyümeyi kalkınma olgusu ile destekleme yoluna gitmektedir.
- Devlete büyüme alanında hiçbir görev düşmeyen Neoklasik Büyüme teorisyenlerinden ziyade, içsel büyüme teorisinde optimal büyüme oranına ulaşılabilmesi için devlet müdahalesi gereklidir(Yülek 1997).

İçsel büyüme modelleri ortaya çıkış aşamasında, teknolojik bilgi üretimi hakkında aşağıdaki noktaların üzerinde durmaktadır (Kibritçioğlu 1998):

- Bilginin kullanımında tüketiciler açısından birbirine rakip olmama ve kimsenin dışlanamaması söz konusudur.
- Teknolojik gelişme sonucu ortaya çıkan bilgiden diğer ekonomik birimlerin yararlanması son derece önemlidir.
- Ortaya çıkan dışsallık, bilginin üretimine özel kesimin yanaşmak istememesine yol açarak, piyasa aksaklıklarının oluşmasını meydana getirmektedir.
- Teknolojik gelişme ile, fiziki ve beşeri sermaye yatırımları arasında bir bağlantı bulunmaktadır.



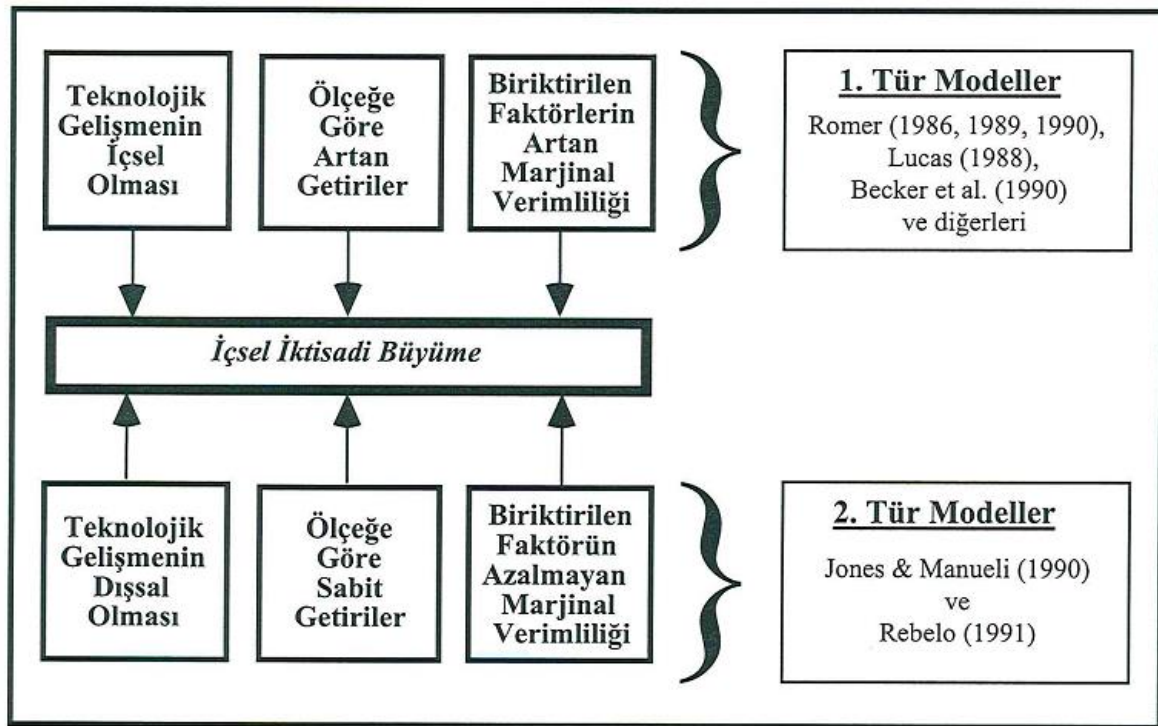
Şekil 4.1. Yeni Modeller Çerçevesinde İçsel Büyüme ve Belirleyicileri

Kibritçiöğlü (1998), yukarıda biraraya getirdiği içsel büyüme modellerinde birtakım belirleyicileri de ortaya koymaktadır. İçsel büyüme modellerinden önce ortaya konan ekonomik modellerde teknoloji dışsal kabul edildiğinden teknolojiyi kullanma ve avantajlarından yararlanma az düzeydedir. Teknoloji kullanımındaki yetersizlik bilgi birikimine ulaşmanın ve mevcut beşeri sermayenin işlerlik kazanmasının da önüne geçmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde içsel modellerin belirleyicilerinden olan eğitim politikası, sağlık politikası, teknoloji politikası ve bunların etmeni kültürel sosyal yapı politikaları az gelişmiş ülkelerin gelişme evrelerini yakından ilgilendirmektedir.

İçsel büyüme belirleyicilerinin işleyişine baktığımızda modelin şu şekilde yorumlanması gerektiği ortaya çıkmaktadır: Eğitim, sağlık ve teknolojik altyapı yatırımlarına yapılan harcamalar beşeri sermayeyi ortaya çıkararak Ar-Ge faaliyetlerinin hız kazanmasına yol

açmaktadır. Bunun yanı sıra ülkelerin kültürel ve coğrafi özelliklerinden kaynaklanan farklılıklar neticesinde sahip oldukları yaratıcılık ve tesadüfler de Ar-Ge faaliyetlerinin ortaya çıkış aşamasını etkilemektedir. Ar-Ge faaliyetleri neticesinde etkin üretim yöntemlerinin geliştirilmesi ile yeni mamullerin ortaya çıkışı desteklenmekte, böylelikle farklı tasarım ve süreçlerin de gelişmesine yol açmaktadır. Ortaya çıkan bu döngüsel aşamalarla ekonomik büyüme yenilikler eşliğinde gerçekleşmektedir (Taban 2011).

İçsel büyüme modellerinde, diğer modellerde olduğu gibi değişkenlerin kullanımından kaynaklı, tek bir model üzerinden genel teoriyi açıklamak mümkün olmamaktadır. Bu açıdan çeşitli yazarlara göre farklı yaklaşımlar çerçevesinden açıklanmaktadır. Bu yaklaşımlara göz attığımız zaman karşımıza aşağıdaki tablo çıkmaktadır.

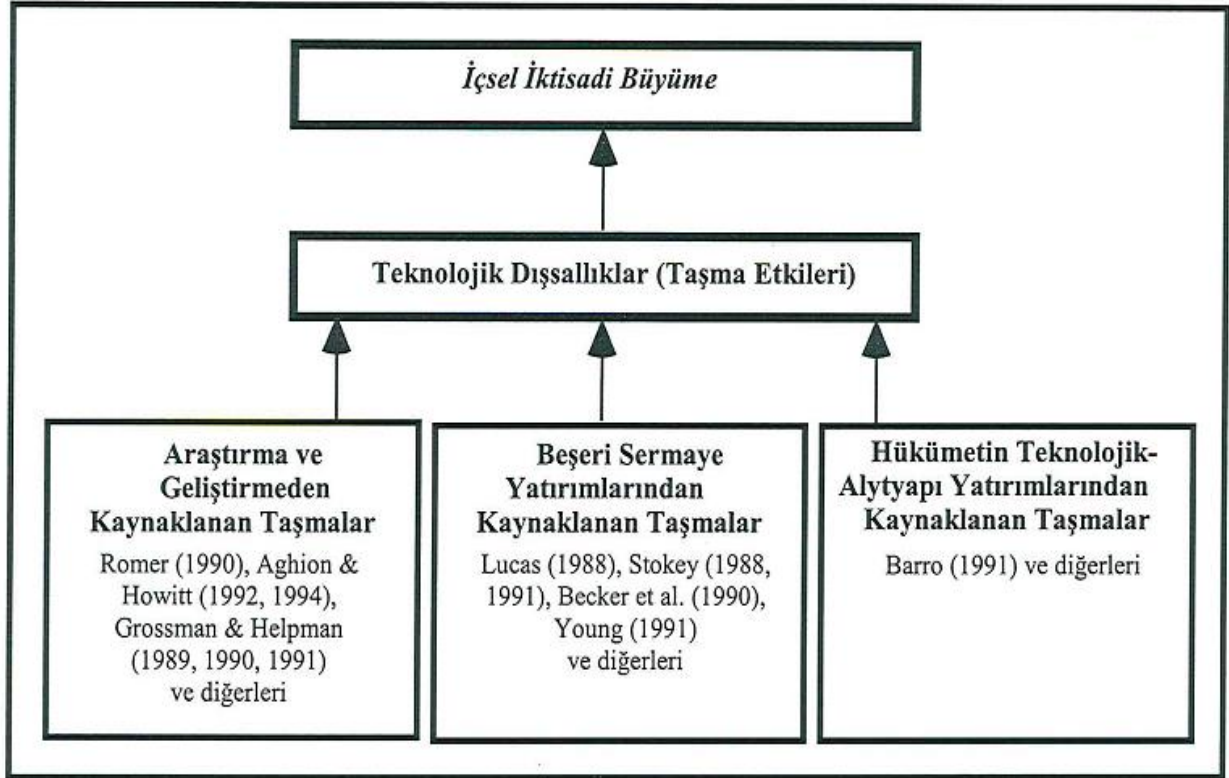


**Şekil 4.2.** İçsel Büyüme Modellerinin Türleri (Varsayımlarına Göre)

Paul M. Romer'in 1980'lerin ikinci yarısında yaptığı çalışmalar neticesinde geliştirilen birinci tür modellerde; neoklasik büyüme modelinde ortaya atılan teknolojinin dışsallığı, azalan verimlilik ve ölçeğe göre azalan getiri durumları yerini teknolojinin içselliği, ölçeğe göre artan getiri ve artan marjinal verimlilik konularına bırakmıştır. Alt-türleri Şekil 3'te özetlenen bu modellerde, araştırma-geliştirme harcamalarından, beşeri sermayeye yapılan yatırımlardan veya hükümetin teknolojik altyapıya yönelik yatırımlarından kaynaklanan taşmaların (1) artan

marjinal faktör verimliliği ve (2) ölçüğe göre artan getiri koşullarında çalışılmasını sağlayacağı düşüncesinden hareket edilmektedir (Kibritçioğlu 1998).

Teknolojinin içselleştirilmeden de ölçüğe göre sabit getiriler ve azalan marjinal verimliliğin biriktirilmemesi yolu da içsel büyümenin gerçekleştirileceğini savunan ikinci görüş de ilki kadar olmasa da model açısından başarılı bir çerçeve oluşturmaktadır.



Şekil 4.3. Birinci Tür İçsel Büyüme Modellerinin Alt Türleri (Teknolojik Dışsallıkların Kaynaklarına Göre)

Bunun yanı sıra içsel büyüme modelleri;

- Bilgi Üretimi ve Taşmalar
- Beşeri Sermaye Modeli
- Ar-Ge Modeli
- Kamu Politikası Modeli,

olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Bu kısımda ilk olarak bilgi üretimi ve taşmalar modeli açıklanacak, daha sonra diğer modellerin de açıklanmasına geçilecektir.

#### 4.1.3.2.1 Bilgi Üretimi ve Taşmalar

İçsel büyüme modellerinin öncüsü olan Romer (1986), Arrow'un (1962) 'yaparak öğrenme' fikrini benimseyerek düşüncesini bu temel üzerinden geliştirme yoluna gitmiştir.

Bazı sektörlerde zaman ilerledikçe maliyetlerin düşerek, kalitenin yükseldiğini ve üretimin bununla birlikte arttığını fark eden Arrow, bu fikrini yaparak öğrenme adı altında şekillendirmiştir. Arrow' a göre bir firma üretim yaptıkça zaman içinde işini daha iyi öğrenmekte, maliyetini azaltmakta, ürünlerini geliştirmekte ve yeni ürünler ortaya çıkarmaktadır (Berber 2011).

Arrow' un yaparak öğrenme modelinden etkilenen Romer, teknik bilginin üretim ve yatırım sürecinde bir yan ürün olarak üretildiğini ve bedava girdi olarak kullanılan bu yeni üretimin daha düşük maliyet ve yüksek kalite standartlarına dayandığını varsaymaktadır (Yülek 1997). Bunun yanı sıra bilginin mükemmel şekilde patentlenip saklanamayacağını söyleyen Romer 1994'e göre, bir şirket tarafından başlatılan yeni bilgi üretimi çevresindeki diğer şirketlerin de bundan yararlanmasını sağlayarak pozitif dışsallık oluşturacaktır. Bu durum da yeni mülkiyet üzerinde oluşacak mülkiyet haklarının tam olmamasına yol açacağından dolayı, bunu ortaya atan fikirler de geçici olarak gizli tutulabilecek, mutlak olarak erişimine engel faktörler devam ettirilemeyecektir. Bu pozitif dışsallıklar ve bilginin taşma durumu ise, ekonominin geneli için ölçeğe göre artan getirinin ortaya çıkmasına, içsel büyümenin gerçekleşmesine yol açacaktır (Şen 2007).

Bilgi birikimini deneyim ile özdeşleştiren Romer' e göre deneyim; tüm firmaların geçmişte yapmış oldukları yatırımların toplamına eşittir (Sala-i Martin 1990). Dolayısıyla, üretilen bu bilgi birikiminin ve yatırımların göstergesi de ülkedeki mevcut sermaye stokudur. Bunun anlamı; o ülkede önceden ne kadar çok yatırım yapılmışsa o kadar ekonomik bilgi üretilmiş olacaktır ve bu da sermaye için artan getirinin varlığını ortaya çıkarmaktadır (Berber 2011).

Romer'in bilgi üretimi ile ilgili üzerinde önemli durarak altını çizdiği diğer önemli noktalar ise şu şekilde sıralanmaktadır (Şentürk 2007):

- Tüketiciler bilgiyi kullanma anlamında birbirlerine rakip değildirler ve bu konuda kimse dışlanmamıştır.
- Ekonomik birimlerin, teknolojik gelişme neticesinde ortaya çıkan bilgiden ne ölçüde yararlandığı son derece önemlidir.
- Teknolojik dışsallıkların varlığı halinde, özel sektörün bilginin üretime sıcak bakmayacağı neticesinde piyasada aksaklıkların mevcudiyeti göz önünde bulundurulmalıdır.
- Teknolojik gelişme ile fiziki ve beşeri sermaye yatırımları arasında bir ilişki bulunmaktadır.

Yaparak öğrenme modelinden yola çıkarak bilgi üretimine ve bunun ortaya çıkardığı dışsallık ve taşmalara değinen Romer'in görüşlerini aşağıda maddeler halinde özetlemek de mümkündür (Berber 2011):

- Üretim sürecinin sonunda fiziksel çıktı üretilebildiği gibi, yan ürün olarak teknik bilgi de üretilebilmektedir.
- Teknik bilgi bu haliyle yeni üretimde bedava bir girdi niteliğinde değerlendirilir.
- Teknik bilginin bedava girdi olarak kullanışı, maliyetin azalarak kalitenin yüksek olmasına imkân sağlar.
- Diğer şirketlere de taşmalar yolu ile ulaşan teknik bilgi, pozitif dışsallık oluşturur.

Romer'in yaparak öğrenme ve dışsallık konuları üzerindeki çalışmaları daha sonraki dönemlerde farklı iktisatçılar tarafından yorum alanlarının genişletilmesine olanak sağlamıştır. Bunlardan biri olan Lucas (1998), dışsallıkları *beşeri sermaye birikiminin* bir sonucu olarak ele almıştır. Lucas'a göre ekonomik büyüme, özel ve kamu sektörünün beşeri sermayeye yaptığı yatırımların sonucunda ortaya çıkmaktadır.

#### **4.1.3.2.2 Beşeri Sermaye Modeli**

Beşeri sermaye, toplumdaki bireylerin, üretim süreciyle ilgili olarak, bir taraftan sahip oldukları bilgilerinin, becerilerinin, yeteneklerinin, tecrübelerinin, işine karşı duygusal bağlılığının, davranışlarının ve değerlerinin ulaştığı düzeyi; diğer taraftan bedensel ve zihinsel zindeliği ya da sağlamlığı ifade eden bir kavramdır (Keskin 2011).

Beşeri sermaye konusunda araştırmaları ile dikkat çeken isim, Paul Theodore W.Schultz (1963), olmasına karşın içsel büyüme modelleri ile günümüzdeki çalışmaların önderliğini yapan Lucas'tır. Bunun yanı sıra Rebelo (1991), Mankiw, Romer ve Weil (1992) de beşeri sermaye konusunun önemine değinerek, fiziksel sermayeden farklı bir üretim faktörü olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Lucas tarafından geliştirilen bu modelde büyüme, dışsallıklar vasıtası ile değil biriktirilebilen girdilerin sabit verim halinde çalışması vasıtasıyla içselleştirilmektedir. Beşeri sermayenin biriktirilebilmesi kısmı, oluşan bilginin ve birikimin eğitim yolu ile gelecek kuşaklara aktarılabilmesini ifade etmektedir. Lucas beşeri sermayeyi; eğitim ve işyerinde yetiştirme alanlarına yapılan yatırımlar sayesinde geliştirilebilen bir süreç olarak ele almaktadır. Bu süreçte uzun dönem beşeri sermaye oranları sürekli arttırılabildiği takdirde sürdürülebilir bir büyümenin varlığından söz edilebilmektedir.

Lucas' ın Model'inde beşeri sermaye birikimi fiziki sermayenin doğal bir parçası olarak görülmemiş; daha çok okullaşma oranı ile bazı özel çaba ve harcamalara bağlanarak çalışma dışı zamanla ilişkilendirilmemiştir. Oysa beşeri sermaye birikimi yaparak öğrenme, işbaşında eğitim, fiziki sermaye gibi çalışma içi faktörlerle de yakından ilgilidir. Bu yüzden Lucas' ın modelindeki beşeri sermaye yaklaşımı, Arrow' un bahsettiği yaparak öğrenme modeli ile çelişmektedir (Şen 2007).

Lucas' ın beşeri sermaye modeline katkısının yanı sıra Rebelo (1991)'nun da bu modele katkı sağladığı görülmektedir. Rebelo, ekonomide fiziki sermaye-beşeri sermaye oranı düştüğünde (beşeri sermaye oranı arttığında) büyümenin hızlanacağını savunmuştur. Buna karşılık Lucas fiziki sermaye oranının da önemine değinirken, Rebelo beşeri sermaye artışına değinmiştir (Taban 2011).

Eğitim konusunda şirketlerin çalıştırdıkları elemanlara belli bir üst eğitim sunmasının avantajı olmasına karşılık, bu konuda devletin üstleneceği rol de önemli bir yere sahiptir. Çünkü devlet eli ile eğitim genele yayılabilme imkânı bulup, temel eğitim konusunda eğitim süresini uzatma yoluna gidebilmektedir. Bu açıdan Barro (1992), temel eğitim süresinin uzatılmasının ekonomik büyümeyi aşağıdaki şekillerde etkileyeceğini öne sürmektedir (Berber 2011):



1. Daha fazla eğitilmiş işgücü, yeni teknolojilere uyum sağlamada ve yeni teknolojilerin geliştirilmesinde önemli bir role sahiptir.
2. Fiziki sermaye yatırımlarının artmasına neden olacaktır.
3. Daha fazla eğitilmiş nüfus, doğurganlık hızının düşmesine ve ailelerin çocuklarına daha fazla yatırım yapmasına imkân tanıyacaktır.

Yukarıda değinilen açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, beşeri sermayenin taşıdığı önem neticesinde devletin üstleneceği rol de son derece önemli hale gelmektedir. Kişi başına büyüme oranlarının üst seviyeye taşınmasında bireylerin sahip olduğu eğitim ve beceri kazanmasını arttırıcı faaliyetlerin hükümet politikaları ile desteklenmesi etkin rol oynamaktadır.

#### **4.1.3.2.3 Ar-Ge Modeli**

Ar-Ge'ye dayalı içsel büyüme modelleri yenilik temelli modeller ya da Schumpeteryan modeller olarak da adlandırılmaktadır. Bu modelin özelliği, teknolojik gelişmenin ayrı bir sektör tarafından, doğrudan bu tür faaliyetlere yapılacak yatırımlarla sağlanabileceği fikrine dayanması ve rekabetçi olmayan piyasa koşullarını esas almalarıdır. Bilginin tesadüfi olarak değil de bilinçli bir süreç sonucunda ortaya çıkması Ar-Ge modelinin en önemli özelliğini oluşturmaktadır (Taban 2011).

Bu konuda çalışma yapan ilk isim Romer' dir. Romer modelinde, kamusal mal niteliğinde görülen bilgi birikimi için firmalar yeni keşfedilen ürünü alabilmek için belirli bir ödemede bulunmalıdırlar. Yeni bilginin sosyal getirisinin fazlalığı, araştırma etkinliğini de arttıracığından ar-ge faaliyetlerine ayrılacak olan teşvikler ve desteklemeler sayesinde ekonomik büyümeye olumlu şekilde etki edecektir. Bununla birlikte Romer' e göre, yenilikler üzerinde mülkiyet hakları korunduğundan ötürü bilgi kamu malı haline gelmemektedir. Bu durum Ar-Ge ve yeniliklerin özendirilmesi ile sonuçlanacağından firmalar Ar-Ge ve yenilik geliştirebilme faaliyetlerine de gerekli önemi ve önceliği verebileceklerdir.

Romer mal farklılaştırması ve serbest piyasanın yalnızca gelir ya da servet etkisi değil, aynı zamanda büyüme etkisi de yaratacağını ileri sürmektedir. Çünkü piyasalar genişledikçe, bir taraftan Ar-Ge faaliyetleri artarken diğer taraftan da büyüme faaliyetleri artacaktır (Çiftçi, Aykaç 2011).

Ar-Ge modeline önemli katkılarda bulunan diğer isimlerden olan G.M. Grossman ve E. Helpman büyümenin arkasındaki itici olarak endüstriyel yenilikleri öne çıkarırken, temel olarak ürünün teknolojisi ve patent haklarının, her firmaya ürettiği malın tek kalite lideri olmasını sağladığını varsaymaktadır.

Grossman ve Helpman çalışmalarında üç temel üretim faaliyetini tanımlamaktadır. Bunlardan ilki geleneksel ürün, ikincisi sanayi ürünü ve sonuncusu da Ar-Ge çalışmalarıdır. Bu ürünler üretim süreçlerinin geliştirilmesi ve yeni tasarımlara sahip malların üretilebilmesi açısından önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra içsel büyümenin iki yolla sağlanacağını söyleyen Grossman ve Helpman'a göre *malların niteliğindeki iyileştirmeden dolayı sağlanan büyüme* ilk aşamayı oluştururken, *Ar-Ge sektörünün yeni teknolojiler üretmesi sonucunda ürün çeşitliliğinin yol açtığı büyüme* de ikinci aşamayı oluşturmaktadır.

Teknolojide meydana gelen değişmelerin ticaret ve ekonomik büyüme üzerinde de etkili olduğunu savunan Grossman ve Helpman'a göre, teknoloji sayesinde gelişen ürünler dış ticaret açısından karşılıklı bir üstünlük oluşturulmasına imkân tanıyacak ve bu da dış ticaret hadlerinin gelişimine katkı sağlayacaktır (Grossman ve Helpman 1989).

Teknolojik yeniliklerin büyüme üzerindeki etkilerine Schumpeter' in yaratıcı yıkım görüşü ile destek veren Aghion ve Howitt' e göre, Ar-Ge faaliyetleri ortaya çıkardığı dışsallıklar dolayısıyla ekonomik büyümeyi hedefleyen hükümetlerin önemle üzerinde durdukları çalışmalardır. Bu görüşe göre, tüketim malları sektöründeki yeni ürünler hane halkının faydasını arttırırken, yatırım malları sektöründeki yeni ürünler de nihai ürün sektörünün verimliliğini arttırmaktadır (Kaynak 2011).

Aghion ve Howitt' in Schumpeter' in yaratıcı yıkım görüşlerine göre oluşturdukları bu modelde, büyüme yenilik meydana getiren Ar-Ge firmaları arasındaki rekabet ile gelen teknolojik sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu süreç, firmayı tekel konumuna getirerek teşvik edilebileceği gibi devletin direk yardımlarının uygun kabul edilmemesinden kaynaklanan tekelleşmenin önlenmesi şeklinde de devam edebilmektedir.

#### 4.1.3.2.4 Kamu Politikası Modeli

Kamu harcamalarının büyüme sürecini hızlandığını ileri süren Barro (1990), bu konudaki çalışmaları ile kamu politikası modelinin öncü isimlerindedir. Bu modelde Barro, toplumsal getiriyle özel getiri arasındaki farklılaşmayı ele alan büyüme modelleri bağlamında, vergilerle finanse edilen kamu harcamalarının, üretim ve fayda fonksiyonlarına yapacağı etkileri incelemektedir (Ateş 1998).

Ölçeğe göre sabit getiriye sahip üretim fonksiyonuna kamu kesimi de dâhil eden Barro, sabit getirili iktisadi büyümeyi inceleyerek, kamu kesimi, tasarruf oranı ve hükümet politikalarının etkisini analizlerine eklemektedir (Barro 1990).

Büyüme sürecinde devletin rolünün aktif mi yoksa pasif mi olacağı ile ilgili soruların cevabında devlete önemli bir rol biçen Barro, hükümetin bu süreçte yatırım yapmasının yanı sıra özel sektörü de teşvik ve sübvansiyonlar ile de desteklemesi gerektiğini varsaymaktadır. Özel sektöre yapılan yatırımlar sermaye stokunu artırırken, artan vergi gelirleri sayesinde de kamu malı arzının artmasına katkı sağlayacaktır (Barro 1990).

Bunun yanı sıra, ekonominin genelinde kaynakların üretkenliğini arttıracak kamu malları üretimde yetersiz kalan özel kesim ancak, hükümet politikalarıyla Ar-Ge çalışmalarının teşvik edilmesi, eğitim, sağlık ve diğer alt yapı yatırımları gibi doğrudan sağlanan kamu hizmetleri sayesinde uygun düzeye erişebilmektedir. Hükümet harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki olumlu katkısı, kar hedefinde olmayan hane halkının fayda fonksiyonunu maksimize eden politikalar sayesinde gerçekleşmektedir. Oluşturulan bu politikalar ekonomik büyüme ve ekonomik refah üzerinde olumlu etkiler yapmaktadır. Vergilendirmeden kaynaklanan özel tasarruflardaki azalma ise kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği durum olarak değerlendirilmektedir (Ercan 2002).

Barro' nun oluşturduğu kamu politikası modeline göre devlet, mal ve bilgi alışverişini kolaylaştıran serbest ticaretin altyapısını da sağlamalıdır. Diğer bir yandan yeni bilgi üretimi ve Ar-Ge faaliyetlerinin özel getirisinin sosyal getirisinden düşük olmasından ötürü hükümet en uygun ekonomik durumu sağlamak için müdahalede bulunmalıdır. Bunu kullanırken devlet eğitimi desteklemek amacı ile temel eğitime de önem vermelidir. Çünkü beşeri sermaye oranının yüksek olması yeni bilgi üretiminin de yükselmesine yol açacağından Ar-Ge

faaliyetlerinin artış göstermesi ile sonuçlanacaktır. Ortaya çıkan bu süreçte devlet kamu politikaları vasıtasıyla ilk olarak kamusal mal ve hizmet üretecek, ikinci olarak eğitim alanındaki yatırımları arttıracak ve son olarak da Ar-Ge faaliyetlerine vereceği destek ve teşviklerle yeni bilginin üretimini ve yayılmasını sağlayacaktır (Berber 2011).

Vergi politikalarının ekonomik büyümeye etkisini değerlendiren King ve Rebelo da çalışmalarında, büyüme oranlarının ,ülkeler arasında farklılık göstermesinden yola çıkarak, iki sektörlü, beşeri sermaye oluşumuna dayanan içsel bir büyüme modeli kapsamında, hükümet politikalarının fiziki ve beşeri sermayenin birikimini teşvik edebileceğini varsaymaktadırlar. Bunun neticesinde uluslararası sermaye piyasalarına erişim imkânı bulunan açık ekonomilerde, vergi politikalarının olumsuz etkisi daha yoğun hissedilecektir (Ercan 2002).

İçsel büyüme modellerinin yukarıda anlatıldığı gibi dört başlık halinde sunulmasının yanı sıra, bu sıralama içinde olmayan ve Rebelo' nun öncülük ettiği Ak modeli de içsel büyüme modelleri arasında son derece önemlidir.

Sergio Rebelo (1991) tarafından geliştirilen model, daha sonraları Romer ve Lucas tarafından da benimsenmiştir. Neoklasik modelin dışsal saydığı teknolojik gelişme model içinde açıklanarak bu görüşün temelini oluşturmaktadır (Taban 2011).

AK modeli, toplam çıktı ( $Y$ ) ile sermaye ( $K$ ) arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu varsaymaktadır. Bunu formüle edecek olursak,

$$Y = AK^{\alpha}$$

Şeklinde bir üretim fonksiyonu elde edilir. Bu üretim fonksiyonuna göre çıktı ( $Y$ ), sermaye ( $K$ ) ile orantılı olarak büyümektedir. Modelde, Neoklasik Büyüme Model'inde geçerli olan "ölçeğe göre sabit getiri" varsayımı korunmaktadır; ancak Neoklasik Büyüme Model'inin "sermayeye göre azalan verim hali" varsayımı yerine, "sermayeye göre sabit verim hali" varsayımı geçerlidir; çünkü AK Model'inde sermaye geniş anlamda tanımlandığı için sermayeye göre azalan verim hali gerçekleşmemektedir. Dolayısıyla,  $\alpha = 1$ 'dir (Şen 2007).

Rebelo' ya göre bir ekonomide iki tip üretim faktörü bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yeniden üretilen, diğeri de yeniden üretilmeyen miktarı sabit olan üretim faktörüdür. Yeniden üretilen faktörler fiziki ve beşeri sermaye olarak tanımlanmaktadır. Yaptığı

analizler ve kurduğu denklemler neticesinde fiziki ve beşeri sermayenin (yeniden üretilebilme kısmı) ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu ileri sürmektedir. Bunun yanı sıra Rebelo, çalışmalarına vergilemeyi de ekleyerek ekonomi üzerindeki etkilerini de araştırma yoluna gitmiştir. Araştırması neticesinde yüksek gelir vergisinin daha düşük büyüme oranına yol açtığını bularak çalışmasını Lucas' ın beşeri sermaye modeli ile benzerlikler ortaya atarak devam ettirmiştir (Rebelo 1990).

İçsel büyüme modellerinin genel görüntüsü değerlendirildiğinde; daha önceki modellerde göz ardı edilen beşeri sermaye faktörünün aslında ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin yadsınamayacak kadar fazla olduğunu ortaya çıkmaktadır. Teknolojik gelişmenin içselleştirilmesi ile Ar-Ge faaliyetlerinin de hızlanması amaçlanmış, bunun yanı sıra bilgi üretiminde de pozitif dışsallıkların oluşması sayesinde rekabet ortamı olumlu sonuçlar vermiştir. Aynı zamanda Neoklasik büyüme modelinde kabul edilen yakınsama hipotezi, İçsel büyüme modelinde reddedilerek, gerçekçi politikalar eşliğinde az gelişmiş ülke sorunlarına değinilmesi gerekliliği anlaşılmıştır. İçsel büyüme modellerinde ortaya çıkan dışsallıklar neticesinde birbirine yakın gelişmişlik düzeyinde bulunan ülkelerin bütünleşmeye girmeleri halinde her iki tarafın da yarar sağlanacağı ortaya atılmış, bunun neticesinde oluşan bilgi akışı, teknolojik yenilikler ve elde edilen tasarruflar yolu ile Ar-Ge faaliyetleri de son derece önemli bir konuma yerleşecektir.

Daha önceki modellerde devletin rolünün geri planda tutulması, İçsel modellerde devletin teşvik ve destekleme yönünden kamu politikalarına dâhil edilmesi şeklinde kendini göstermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise, devletin üretim yapan bir birim olmak yerine, üretimi destekleyen ve temel eğitim konusunda teşvikte bulunan bir yapı olarak görülmesidir. Burada devlet; Ar-Ge faaliyetlerini destekleyen, eğitime önem veren, özel sektörün yabancı sermayeler yolu ile yatırım yapmasını teşvik eden ve mülkiyet haklarını koruyan bir 'destekleyici' konumundadır.

Ekonomik büyüme modellerinin konjonktürel dalgalanmaları açıklarken sayısal veriler kullanması, nicelik yönünden ülke durumlarının karşılaştırmalı analizlerine başvurulması, az gelişmiş ülkeler açısından dezavantaj oluşturmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde yaşanan sıkıntıların, sosyo-kültürel etmenlerin derinlemesine incelenmesinde yetersiz kalan büyüme teorileri, büyüme olgusunun bir başka kavram ya da araştırma konusuyla daha desteklenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Kalkınma iktisadı ve kalkınma olgusu büyüme teorilerinin eksik bıraktığı kültürel, ekonomik, beşeri ve sosyal etkenlerin tamamlanması, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülke seviyesine çıkartılması ve gerekli düzenlemelerin ülke çıkarlarına uygun şekilde revize edilmesi amacıyla araştırma konusu haline gelmiştir.

Kalkınma kavramının az gelişmiş ülkeler açısından gereklilikleri, bu ülkelerin sahip oldukları özellikler ve değişen ülke koşullarının ekonomik hayata yansımada yaşanan zorluklar çalışmanın bundan sonraki kısmını oluşturacaktır.

#### **4.2 İktisadi Kalkınma Sorunu ve Az gelişmişlik Olgusu**

İlgi alanını az gelişmiş ülkelerin ve bu ülkelerde yaşanan sorunların oluşturduğu kalkınma kavramının bilimsel anlamda araştırma konusu oluşu II. Dünya Savaşı sonrasına denk gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonu gelişme aşamalarını yakalamak isteyen ve bunun için çalışmalarda bulunan az gelişmiş ülkeler için avantajlı bir dönemin kapılarını da aralamaktadır. Çünkü bu dönemle birlikte salt sayısal verilerin az gelişmiş ülkelerin sorunlarını çözümlenmede yetersiz kaldığı, toplumsal hayatın içine indirgenemediği anlaşılmış, bu yetersizliğin giderilmesine ilişkin araştırmaların hız kazanması gerekliliği anlaşılmıştır.

Büyüme; kalkınmanın gerçekleşmesi için gerekli lakin yeterli olmayan bir koşuldur. Bu açıdan, verilerin desteklenmesini gerekli kılan başka bir açıklamaya ihtiyaç duyularak Kalkınma İktisadının temelleri atılmaya başlanmıştır. Kalkınma İktisadının bilim olarak doğuşu ile birlikte, birbirini takip eden yapıların aksine, içsel bir düzenleme çabalarına, bağımlılık sürecinden bağımsızlığa doğru bir geçiş söz konusu haline gelmiştir. Bunun yanı sıra İkinci Dünya Savaşı'nın sonu, politika yapıcılar ile ekonomi araştırmacılarının ülke yapısına ait uygun düzenlemeleri içeren kalkınma hedeflerine odaklı çalışmaları yapmaya yönelik ilgilerinin artması ve kalkınmanın işlerlik kazanarak temel uğraş alanı haline gelmesinde de etkin bir dönem olarak kabul edilmektedir.

Bağımsızlığını yeni kabul eden ve gelecek tasarımını sağlam zeminlerde hazırlamak isteyen ülkelerde kavramsal olmaktan öte bir kılavuz niteliğinde benimsenen kalkınma kavramı gelişmekte olan ülkeler açısından son derece titiz çalışmaların yapılmasını ve politikaların ciddiyetle yürütülmesini de gerekli kılmaktadır.

Kalkınma İktisadının ve az gelişmiş ülkelerle ilgili araştırmaların İkinci Dünya Savaşı sonucunda ortaya çıkma nedenlerini ve az gelişmiş ülkelere yönelik ilginin artmasını Başkaya (2011) aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- Yeni bağımsızlığına kavuşan ülkeler, geriliklerini gelişmiş bir sanayilerinin olmayışına bağladıkları için yöneticilerde yoğun bir sanayileşme stratejisi hâkimdi.
- Bağımsızlık savaşlarından sonra Batıdan kopma eğilimi gösteren ülkeler, Batı'nın gücünün sarsılmasına yol açacaktı.
- Bağımsızlığına yeni kavuşan ülkelerde iktidara güvensizlik söz konusuydu ve bu da iktidarların istikrarsız oluşuna sebep olmaktaydı. Bunun neticesinde de kalkınma kavramı ve az gelişmiş ülkeler olgusu gündeme gelmeye başladı.
- O dönemde ortaya çıkan sömürü faaliyetleri ülke yönetimlerinin bilinçlenmesi ile sefalet, yoksulluk ve sağlık konularında daha duyarlı olmalarını gerekli kılarak insancıl bir yaklaşımla kalkınmanın gündeme gelmesine sebep oldu.

Kalkınma İktisadının ve az gelişmiş ülkelerin gündeme gelmesi ile ilgili kısa bir giriş yaptıktan sonra, kalkınma kavramının neyi ifade ettiğine bakmakta yarar vardır.

Dar anlamıyla ekonomik kalkınma, temelde insanoğlunun ekonomik koşullarının zaman içerisinde nasıl değiştiğini ve değiştirmek için neler yapabildiğini gösterir. Ancak, insanoğlunun koşullarını iyileştirme arzusu ve daha iyiye ulaşma özlemi, dar kapsamlı bu tanımdan daha geniş kapsamlı bir tanımın yapılmasını gerekli kılar. Dolayısıyla, ekonomik kalkınma tanımının içine sadece ekonomik koşulların değil, bu koşulların da büyük ölçüde belirleyici olduğu, insanoğluna ait sıkıntıların, acıların, açlığın ve hastalıkların, eğitimin, hak ve özgürlüklerin, kültürel açıdan yeterliliklerin ve yetersizliklerin, kısacası insanoğlunun yaşamı ile ilgili unsurların girmesi gerekir (Gönel, 2010).

Berber (2011)'e göre, iktisadi kalkınma, bir ülkede üretim ve gelir artışlarının yanı sıra ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlarda yaşanan yapısal değişim süreci olarak tanımlanabilir. Kalkınma kavramıyla, ülkede yaşanan niceliksel artışların yanı sıra niteliksel değişim yolundaki her şeye işaret etmektedir.

'*Özgürlükle Kalkınma*' kitabında kalkınma kavramını özgürlükler çerçevesinde değerlendiren Amartya Sen (2004) kalkınma ile ilgili şunları söylemektedir:

*“Kalkınma, insanların yararlandığı gerçek özgürlükleri genişletme süreci olarak görülebilir. Özgürlükler, toplumsal ve iktisadi düzenlemelerin yanı sıra medeni ve siyasal haklar gibi başka belirleyicilere de bağlıdır. Kalkınma, özgürlüğü ortadan kaldıran başlıca nedenlerin zorbalığın, yoksulluğun, sistematik toplumsal yoksunlukla birlikte yetersiz iktisadi fırsatların, baskıcı devletlerin hoşgörüsüzlüğünün ya da aşırılıklarının yanı sıra kamusal hizmetlerdeki ihtimalin ortadan kaldırılmasını gerektirir.”*

Bu tanımlaması ile Sen, kalkınma kavramının çok yönlü bir boyutta gerçekleştirilmesi ile mümkün kılınabileceğini ve topyekûn bir iyileştirme süreci aracılığıyla desteklenmesi gerektiğini anlatmaktadır. Bu süreç, büyüme sürecinden farklı olarak işlemekte ve sosyal kültürel gelişim için uygun zeminin yaratılması ile devam etmektedir. Sosyal hayattaki iyileştirme süreci siyasal haklar konusunda da iyileştirmeyi zorunlu kılacağından burada oluşacak bir artış temel hak ve özgürlükler konusunda bilinçlenen halkın refah seviyesini artırma çabasını da destekleyecektir.

Kalkınma kavramı zaman içerisinde de çeşitli anlamlarda, farklı bir perspektifle ele alınmış, toplumsal yapının gereklerine uygun olarak tanımlanıp, gelişme süreçlerine uygun olarak sanayileşme, modernleşme olguları ile iç içe geçerek harmanlanmaya çalışılmıştır. Oysa modernleşme kavramı kalkınma kavramının neticesi ile ortaya çıkan bir süreci ifade etmektedir. Bu nedenle modernleşme kavramının kalkınma kavramı yerine kullanılmaması,

*“Modernleşme ayrı, fakat birbirleriyle ilişkili teknoloji, tarım, sanayi ve çevre olmak üzere dört alandaki değişme süreçlerinin birlikte işlemesiyle oluşur. Bu süreçler ise toplumsal yapıyı derinden etkiler ve farklılaşmaya yol açar. Farklılaşmalar başlıca siyasal, eğitim, dinsel, aile alanlarında belirginleşir. Bu anlamda modernleşme, iktisadi kalkınmayı kapsar; ancak daha ötesine gider”* tanımı ile açıklanabilmektedir (Erbay, Özden 2013).

Tarihsel süreç içerisinde gelişme gösteren kalkınma ideolojisi, farklı dönemlerde çeşitli şekilde yoluna devam etmiştir. Şenses (2009), ‘ Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme Yazılar’ adlı eserinde bu konu ile ilgili dönemsellik farklılıkları değerlendirmiş ve 1960’lı yıllarda ekonomik büyümenin yarattığı yetersiz havanın, kalkınma ile desteklenmeye başladığı süreçte az gelişmiş ülkelerde ‘düalist’ bir çerçevenin yaşandığını ileri sürmüştür. Tarımsal bir üretimde ve verimlilikte bir artışa yol açmak için kalkınmanın başlangıç dönemlerinde sanayiden tarıma büyük bir kaynak akımının çok önemli olacağını vurgulamış, tarımsal üretim



ve verimlilikte bu yolla sağlanacak artışın da tarımdan modern sektöre yeni transferlerin aktarılmasını kolaylaştıracağına dikkat çekmiştir. Fakat bu süreçte yaşanan geleneksel yapı ile modern yapı arasındaki geçişin toplumsal yapıda meydana getireceği ikilemlik kalkınma aşamasının ilk ayağının aksak oluşumlara gebe kalmasına yol açmaktadır.

1970’li yıllarla birlikte temel ihtiyaçların karşılanması ve ekonomik büyüme temelli yeniden bölüşüm olguları üzerinden sürecin devam edeceği fikri 1980’li yıllarla birlikte yerini beşeri sermayenin kalkınma açısından önemli bir faktör olarak değerlendirilmesi gerekliliği ve bunun bir uyum stratejisi temeli ile yaygınlaştırılıp, politika üretiminde dikkatle işlenmesi gerekliliği düşüncesine bırakmıştır. Burada içsel büyüme modellerinde Luca ve Romer’in modeli ile desteklenen ve araştırma konusu bulan beşeri sermaye ile aslında kalkınma kuramlarının etkisinin azaldığı yıllarda eleştirel yaklaşımlar çerçevesinde, bu sürecin yeniden gündeme gelerek eksik unsurunun, yani insan faktörünün, önemi vurgulanmak istenmiştir.

80’li yıllarda kalkınma olgusunun insan faktörü ile desteklenmesi 1990’lı yıllara gelindiğinde kurumsal yapı ve devletin rolü gibi faktörlerin de değerlendirilmesi ile kendine yeni değişkenler bularak analizlere eklenmiştir. Bu süreçte kurumsal yapıların sosyal yapıya uygun olarak iyileştirilmesi, toplumsal gelişme eşliğinde politikalar üretilerek devletin piyasadan elini çekip asli görevlerine dönmesi sorunsalı gündeme gelmiş ve çalışmalar çok yönlü bir şekilde devam etmiştir.

2000’li yıllarla birlikte popülerliği artan kurumsal yapı çalışmaları, artık dikkat çeken bu ‘kalkınma alanı’ nın büyümeden farklı değerlendirilmesi ve büyüme süreci ile eş zamanlı yürütülmesi gerektiğini öne sürerek yoluna devam etmiştir. Bu yıllarda sürece katılan yoksuzluk, eşitsizlik kavramları ile ‘gelişmekte olan ülkeler’ de eksik bırakılan süreçsel ve kavramsal sıkıntıların önüne geçilmek istenmiştir. Çünkü kalkınma kavramı değişim gösterdiği yıllar boyunca ve kuramsal çerçeveler neticesinde birçok eleştiriye maruz kalmış, eksiklikleri göze çarpar bir boyuta ulaştınca da tekrardan incelenip tamamlanması gerekliliği anlaşılmıştır. Bu süreçte gelişmiş ülkelerin büyüme rakamları ile gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerin büyüme rakamları arasındaki farkın fazla olması, aslında toplumsal iyileşme ve insan faktörünün geçmiş dönemlerde üzerinde durulmayıp, sayısal verilerin aldatici olabileceği gerçeğiyle de yüzleşmesini sağlamıştır. Ortaya çıkan bu gerçek azgelişmiş ülkelerde salt ekonomik verilerin yetersiz kaldığını ve bu ülkelerde toplumsal yapılara uygun olarak

politikaların ayrı bir düzlemde değerlendirilip, planlar eşliğinde kalkınma sürecinin devam ettirilmesinin önünü açmıştır.

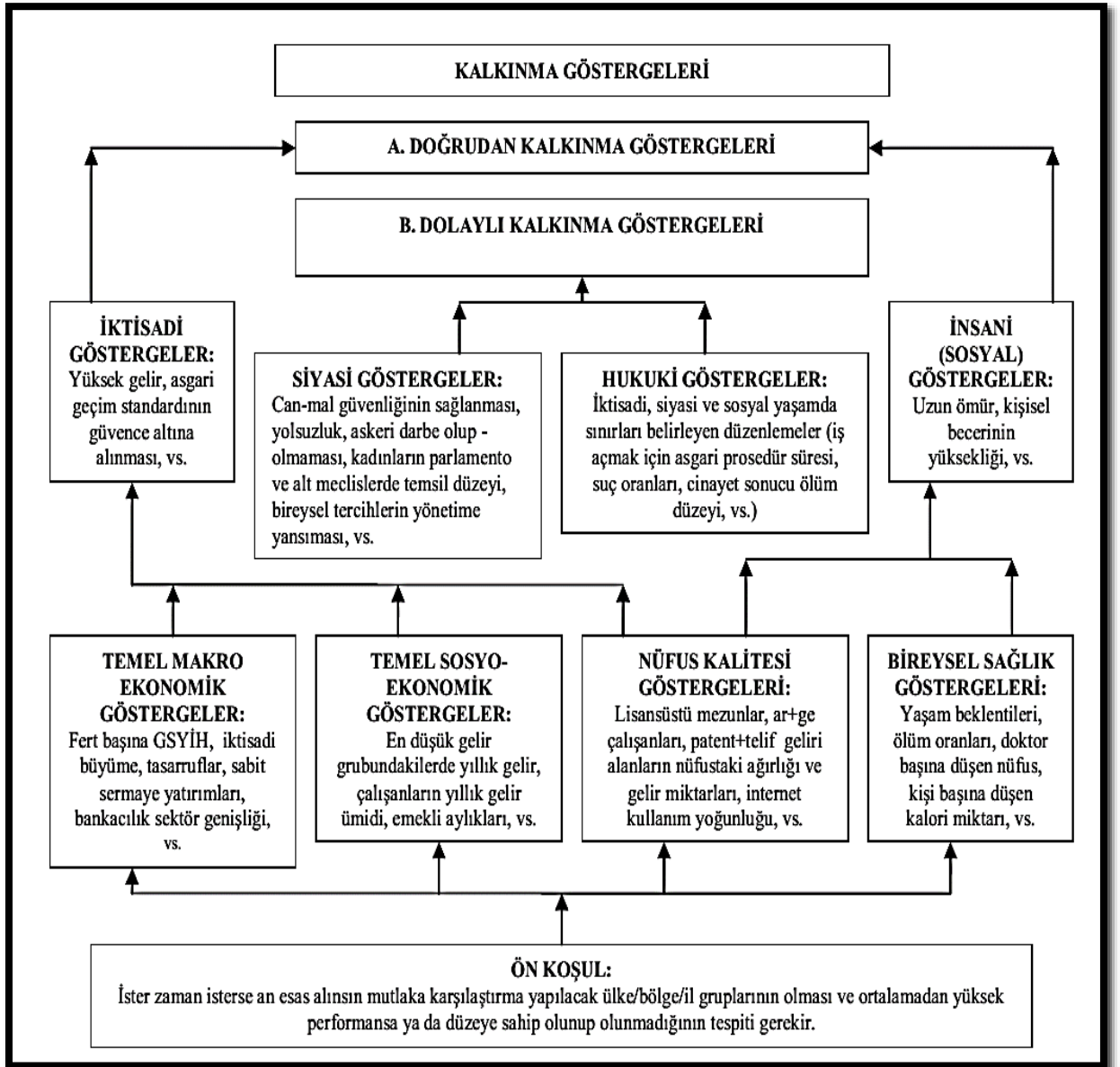
Kalkınma iktisadının azgelişmiş ülkeleri konu edinmesi ve azgelişmiş ülkeler adına düzenleme çalışmalarını üstlenmesi bir bakıma misyonunun gelişmişliği toplumsal tabakada yaygınlaştırmak olduğu yönündedir. Bu bakımdan azgelişmiş ülke denildiğinde, nelerin anlaşılması gerektiği ve kalkınmanın niçin bu ülkeleri hedef edindiği de önem taşımaktadır.

Azgelişmişlik kavramı, birçok üçüncü dünya toplumunun karakteristik özelliği durumuna gelmiş yoksulluğu ve ekonomik durgunluğu betimlemek için kullanılan bir terimdir (Sarı 2011). Söz konusu azgelişmişlik, bahsi geçen toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan gelişmiş olarak nitelendirilen ülkeler arasında arka sıralarda değerlendirilmesini içermektedir.

Başkaya (2001), azgelişmişlik üzerine yaptığı araştırmalarında bu doğrultuda değerlendirilen ülkelerin değer yargısı kavramıyla da ifade edildiğini ve gelişmiş ülke-azgelişmiş ülke ayrımında artık ‘gelişmekte olan ülkeler’ olarak adlandırıldığını ifade etmektedir. Bunun nedenini de azgelişmiş ülkelerin daha önce var olan durumlarını iyileştirme yoluna girdikleri, bu yüzden de gelişme adına atılan adımlarla bu ülke yöneticilerin, kavrama yönelik tavırlarının da olumlu olduğu şeklinde açıklamaktadır.

Kalkınma iktisadının yükselişe geçmesiyle birlikte gündeme taşınan toplumsal yapının ekonomik dünyada daha etkin hale getirilmesi fikri yeni araştırmaların boyutunun da derinleşmesine olanak tanımıştır. Bu düzlemde ekonomi bilimi ile tatbiki uygulamaların artması konunun göstergeler eşliğinde değerlendirilebilmesini de gerekli kılmıştır.

Azgelişmiş ülkelerin özelliklerini, kalkınma göstergeleri eşliğinde değerlendirmeye alan Çiftçi (2008), Şekil 4.4’ te gösterildiği üzere bir bağlantı hazırlayarak bu ilişkileri saptama yoluna gitmiştir. Bunun için doğrudan kalkınma ve dolaylı kalkınma ayrımını kullanan yazar, iktisadi göstergeler ile insani(sosyal) göstergeleri doğrudan kalkınma göstergelerinde; siyasi göstergeler ve hukuki göstergeleri de dolaylı kalkınma göstergeleri başlığı altında incelemektedir.



Şekil 4.4. Kalkınma Göstergeleri

Çiftçi (2008), doğrudan ve dolaylı olarak ikiye ayırdığı kalkınma göstergelerinden doğrudan kalkınma göstergelerini niceliksel olarak tanımlarken, dolaylı kalkınma modellerini ise nitel değişkenlerle tanımlamaktadır. Bu da dolaylı göstergelerin tam tutarlı ve net bilgiler sağlayamaması sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Doğrudan kalkınma göstergelerinden iktisadi göstergeler temel makroekonomik göstergeler, sosyo-ekonomik göstergeler ve nüfus kalitesi göstergeleri olarak üç farklı kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar içerisinde makroekonomik göstergeler az gelişmiş ülkelerin ekonomik açıdan özelliklerinin tanınmasında etkili olup, uygulanması gereken yöntemler

konusunda da yol gösterici bir rol üstlenmektedir. Öztürk (2005), az gelişmiş ülkelerin ekonomik özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

- Kişi başına düşen milli gelir seviyesi düşüktür.
- Sanayi ve hizmet sektörü ile karşılaştırıldığında tarımın payı, az gelişmiş ülkelerde çok daha fazladır.
- Ekonomik bağımsızlıklarını ve kalkınma aşamalarını tamamlamadıklarından ötürü dışa bağımlı bir dış ticaret politikası varlığını sürdürmektedir.
- Teknolojinin kullanım oranı gelişmiş ülkelere oranla, bu ülkelerde son derece azdır.
- Adil gelir dağılımı, az gelişmiş ülkelerde sağlanamamaktadır.
- İşsizlik oranları, gelişmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında oldukça fazladır.

Kalkınma sürecinde yaşanan ve yukarıdaki gibi sıralanan ekonomik göstergeler aslında bir bakıma, ekonomik büyümenin de kaynaklarını oluşturmaktadır. Ekonomik büyümenin sağlanabilmesi adına temel makroekonomik göstergelerin başarı ile uygulanmasında kilit nokta, sosyo-kültürel etmenlerin toplumsal zemine oturtulabilmesinde yatmaktadır. Sosyo-kültürel etmenlerde ortaya çıkan nüfus oranındaki artış ve ülke kaynaklarının bu artışa cevap verecek düzeyde olmayışı sorunun temel noktasını oluşturmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde tarımın yüksek bir paya sahip oluşu, sanayileşmenin önünü kesmekte ve bu da kentleşme açısından da göç unsurlarının varlığının artmasına yol açmaktadır. Tarım kesimindeki nüfus artarken, gelir dağılımındaki adaletsizlik bu kesimin refah seviyesini yeterli düzeye getirmediğinden ötürü, kentsel bölgelerde yoğunlaşan sanayi imkânlarından faydalanma arzusunu da beraberinde getirecektir. Böylelikle göç hareketlerinin başlamasıyla kent nüfusu artacak, iki kültür arasında (kırsal kesim ve kentsel kesim) sıkışan toplumsal yapı düalist bir oluşum içine girecektir. Eğitim imkânlarının her bölgede eşit oluşturulamaması, sağlık hizmetlerinin yeterince dağıtılamaması ve altyapı sorunlarının belirli bölgelerde çok daha fazla olması nedeniyle gelişme adına adım atmak isteyen alt tabaka, iki kültür arasında kendi oluşumunu destekleyecek unsurlardan da uzak kalacaktır. Ortaya çıkan bu olumsuz tablo sosyo-kültürel açıdan önem verilmesi gereken unsurların tabana indirgenememesi neticesinde kalkınma sürecine büyük bir darbe vuracaktır. Bunun neticesinde de kalkınma göstergeleri olumsuz bir seyir izleyerek, gelişmiş ülkelerin teknolojik yeniliklerine ve girişimci faaliyetlerine yetişememe sorununu da beraberinde getirecektir.

Sosyo-kültürel yapının kalkınma aşamalarındaki görünümünün yanı sıra az gelişmiş ülkelerde siyasal açıdan da istikrarsızlıklar söz konusudur. Otoriter rejimlerin bu ülkelerde yoğun bir şekilde uygulanması, demokratik yapılanmanın sunduğu avantajların fark edilememesine yol açmaktadır. Otoriter rejimlerin söz sahibi olduğu yapılanmada, halk siyasal anlamda yeterince söz sahibi olamamakta, haklarının ya da görevlerinin bilincine varamamaktadır. Halkın siyasal katılım konusunda bilgi sahibi olmaması, kendi refah seviyesini üzerinde de hak talep edememe sorununa yol açmaktadır. Bu da siyasal anlamda iktidarı elinde bulunduranların gücü kötüye kullanmalarına imkân tanımaktadır.

Demokratik yapılanmanın mevcut olduğu gelişmiş ülkelerde ise, halk temel hak ve özgürlüklerinin farkındadır. Bu haklar doğrultusunda yönetimde söz sahibi olacağını, ekonomik, sosyal konularda olumsuz giden durumlarda neler yapılması gerektiğini –gerekirse liderlerin değiştirilebileceğini- ve bunu kendi eliyle yapabileceğini bilmektedirler. Bu açıdan da ülkeleri ve kendileri ile ilgili konularda çok daha sağlıklı karar alınmasında, kalkınmanın toplumsal düzlemde sağlanmasında etkili olabilmektedir. Bunun yanı sıra siyasal anlamda oluşan istikrarsızlık da gelişmiş ülkelerde son derece azdır. Az gelişmiş ülkelerde görülen bu istikrarsızlık ekonominin de dalgalanmalara maruz kalmasına yol açmakta, ülkeler arasındaki yarışta geri kalınabilmesine yol açmaktadır.

Siyasal ve hukuksal yapılanmadaki bu aksaklıkların giderilmesi ise, kalkınma göstergelerinden dolayı göstergeler arasında yer almaktadır. Burada oluşan bir negatiflik, temel ekonomik göstergelerin de seyrini değiştirebileceğinden kalkınmanın toplumsal ayağının sağlanabilmesi için hukuksal yapının da istikrara kavuşturulması gerekmektedir.

Az gelişmiş ülkeleri belirlemede kullanılan kriterlere yönelik araştırmalarda göz önünde bulundurulması gereken temel olgu, gelişmişliğe ya da az gelişmişliğe ilişkin sonuçların ve elde edilen bilgilerin bu çabalar sonucunda artıp artmadığıdır. Bunun için kullanılan yeni göstergelerin ve kalkınma açısından değerlendirmelerde milli gelir hesaplarının ötesine geçebilecek detaylı araştırmaların varlığı önem taşımaktadır (Öztürk 2005). Bu önemin fark edilmesinden dolayı kalkınma konusundaki araştırmaların ve oluşturulan teorilerin neler olduğunun da dikkatle incelenmesi gerekmektedir.

#### 4.2.1 Kalkınma Kuramlarına Genel Bir Bakış

Kalkınma teorilerinin ortaya çıkışı esas itibariyle bağımsızlığını yeni kazanmış yoksul ülkelerin sahip olduğu ciddi anlamdaki tek varlık olan hammadde kaynaklarını geliştirmek için ekonomistlerden almış oldukları tavsiyelere dayanmaktadır. 1950'li ve 60'lı yıllarda bu çalışmaların ve tavsiyelerin kapsamı genişletilerek, ekonomik dönüşümün kısa sürede nasıl gerçekleştirileceği, tarım, sanayi, eğitim ve uluslararası ticaretteki yanlışların nasıl düzeltileceği cevap aranılan temel konular haline gelmiştir (Berber 2011).

Kalkınma kuramları bazı iktisatçılara göre dengeli kalkınma ve dengesiz kalkınma olarak ikiye ayrılırken; bazı iktisatçılara göre de geleneksel iktisada dayalı yaklaşımlar, yapısalci yaklaşımlar ve bağımlılık yaklaşımları olarak üçe ayrılmaktadır.

Kalkınma kuramları ile ilgili araştırma yapan ve geleneksel kuramın temsilcilerinden olan ilk isim olan Rostow' dur. Her toplum aynı tarihsel süreçten geçmektedir diyen Rostow (1966)'a göre, az gelişmişlik ve geri kalmışlık gelişmeye giden yolda yaşanması gereken bir süreçtir.

Rostow' un modern tarihin seyri hakkında yaptığı genellemeler, kalkınma literatürüne tarihsel aşamalar ya da safha teorisi olarak geçmiştir. Bu aşamaları ise şu şekilde sıralamaktadır(Berber 2011):

- Geleneksel toplum safhası,
- Kalkış öncesi hazırlık aşaması ya da gelişmenin ön şartlarının hazırlandığı safha,
- Kalkış ya da hızlı kalkınma safhası
- Olgunluk ya da olgunluğa gidiş safhası,
- Kitle tüketim çağı ya da kitlevi refah çağı.

Tarım, geleneksel toplum aşamasında temel ekonomik faaliyettir. Toplumun çoğunluğu tarım kesiminde istihdam edilmektedir. Sosyal imkânlar, kültürel aktiviteler ve teknoloji kullanımı son derece kısıtlıdır. Bu toplumlarda siyasi güç merkezileşmemiştir. Toplumda büyük toprak sahibi olan kesim, egemen sınıf olarak kabul edilmektedir. Ekonomik anlamda bakıldığında da yatırımlar oldukça düşük ve bu nedenle ülke genelinde bir durgunluk söz konusudur.

İkinci aşamayı harekete geçiş aşaması olarak tanımlayan Rostow, dıştan gelen şokların bu aşamanın başlamasında etkili olduğunu söylemektedir. Yatırımlara önem verilip artık tarım çizgisinden sıyrılmaya sanayileşmeye kapılarını açmaya başlayan toplum sosyal, kültürel ve politik anlamda da birtakım değişiklikler göstermektedir.

Kalkış aşaması olarak nitelendirilen üçüncü aşama, gelişmenin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Yatırım ve tasarruf oranları bu dönemde milli gelirin %10'u olarak gelişmeye başlamaktadır. Toplum yapısı da artık değişime ayak uydurmakta, büyüme kavramını benimsemekte ve daha sonraki yıllar için gelişmişliğin temelini atmaktadırlar. Kalkış döneminde kendi kendini besleyen ve sürekli gelişmeyi önleyen engeller ve direnmeler tamamen yıkılır (Kaynak 2011).

20 yıl süreceği tahmin edilen kalkış aşamasından sonra Rostow, olgunlaşma aşamasına geçileceğini öngörmektedir. Bu dönemde modern uygulamalar toplumun her kesimine yayılmakta ve güçlü bir ekonomi ile ülke büyüme serüvenini başarıyla sürdürmektedir. Bu dönemin en önemli özelliği, harekete geçiş aşamasında önemli bir gelişme gösteren öncü sektörlerin artması ve yüksek üretim artışının diğer sektörlerle yayılmasıdır (Öztürk 2005).

Kitle tüketim aşaması ise en son aşama olarak değerlendirilmekte; toplumun büyük çoğunluğu artan kişi başına gelir ile tüketime yönelmekte, toplumsal yapı sadece bölgesel olarak değil aynı zamanda mesleki olarak da ayrılacak bir yapıya kavuşması sağlanmaktadır (Doğaner, Gönel 2010).

Rostow' un gelişme aşamaları kuramının temelini, günümüzün gelişmiş batı toplumlarının geçirdikleri dönemler oluşturmaktadır. Rostow, bu aşamaların günümüz azgelişmiş toplumları için aynen geçerli olacağını katı bir biçimde savunmamakla birlikte, böylece ekonomik gelişmede etkin olabilecek kimi temel unsurların önemini vurgulamış olmaktadır (Han, Kaya 2012).

Geri kalkınmış toplumların kalkınabilmeleri için dengeli kalkınmayı öngören Nurkse (1964)'e göre azgelişmişlik, var olan faktörlerin veya bu faktörlerin basit toplamının olumsuz etkilemeleriyle ortaya çıkmış bir durum olmayıp, bu münferit faktörlerin aralarındaki bağımlılığın doğurduğu bir sistemdir. Ayrıca, kişi başına düşen gelirin az gelişmiş ülkelerde son derece düşük olduğundan yola çıkarak, gelir düzeyi düşük olduğu için tasarruf

yetersizliğinin söz konusu olduğunu, tasarruf yetersizliği nedeniyle gerekli yatırımların yapılamayacağını, dolayısıyla verimliliğin ve gelir seviyesinin yine düşük kalacağını belirtir.

Yoksulluğun kısır döngü olarak adlandırdığı bu durumu Nurkse ‘bir ÷lke fakir olduğu için fakirdir’ ifadesi ile açıklamakta ve yoksulluğun sürüp gitmesindeki mantığın yine yoksulluk olduğunu öne sürmektedir. Bu yoksulluk kısır döngüden çıkabilmek için, tasarrufların ve sermaye birikiminin önemini vurgulayan Nurkse’ ün önerisi, sanayiye yönelik olarak köylerdeki fazla emeğin mobil hale getirilmesi ve az gelişmiş ÷lkelerin kendi içlerinde sermaye birikimini sağlamaya çalışmalarıdır.

Nurkse’ ün kısır döngü kuramı birçok açıdan eleştiriye uğramıştır. Eleştirenler arasında yer alan Lewis (1966), düalist bir yapının varlığından söz ettiği çalışmasında, modern değişim sektörü ile geçimlik sektör olarak iki yapıdan bahsetmektedir. Modern kesim kapitalist olarak değerlendirilirken (sanayi), geçimlik sektör olan kapitalist olmayan yapı, diğerinin ezici gücüne maruz kalmaktadır (Kaynak 2011).

Lewis (1966), modern yapının üretim ve verimlilik konusunda sahip olduğu gücün, geleneksel yapının elinde bulundurduğu atıl kapasiteye ihtiyaç duyduğunu ve bundan ötürü kalkınmanın geleneksel yapıdan modern yapıya geçiş olarak tanımlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Tarım kesimindeki emek arzının sınırsız olmasına karşı marjinal verimliliğin düşük olduğunu belirten Lewis, tarım kesimindeki toplam üretimi azaltmadan, bir kısım emeğin modern sisteme doğru kaydırılacağını belirtmektedir. Bunun neticesinde geleneksel yapıda oluşan düşük verimliliğin düşük ücretle sonuçlanacağını, bundan ötürü sınırsız emeğin daha yüksek verimliliğe sahip modern yapıya transfer edileceğini çalışmasına eklemektedir. Bu açıdan bakıldığında, sınırsız emek arzı ile kalkınma modeline göre; ekonomik kalkınma geleneksel sektörde fırsat maliyeti çok düşük olan emeğin modern sektör tarafından emilmesiyle gerçekleşmektedir.

Kalkınma kuramlarında dengeli modelden bahseden bir diğer isim ise Rosenstein-Rodan’dır. Rodan ortaya attığı ‘büyük itiş teorisi’ nde sanayileşme sürecinin başlatılabilmesi ve sürekliliğinin sağlanabilmesi için başlangıçta bir ‘büyük itiş’ in gerekliliğini zorunlu görmektedir. Ona göre bu teorinin özeti şu şekildedir (Rosenstein, Rodan 1966):



*“Eğer kalkınma programı bir başarı şansına sahip olacaksa kaynakların asgari bir düzeyinin, bu programa yönlendirilmesi zorunludur. Bir ülkeyi kendini sürdüren bir büyüme sürecine sokmak, kısmen bir uçağı havalandırmaya benzer. Uçağın kalkışa geçmesi için yerde kritik bir hıza ulaşp bu hızı geçmesi lazımdır”*

Kısaca bahsetmek gerekirse Rodan, kalkınma için gerekli atmosferin ancak asgari bir hız ve miktarda gerçekleştirilecek yatırımlar aracılığıyla ortaya çıkabileceğini vurgulayarak, ‘büyük itiş’ olarak adlandırdığı bu sürecin kalkınmanın önündeki ekonomik engelleri kaldıracağını ileri sürmüştür.

Kalkınma kuramlarında çalışarak boyutunu genişleten ve faktörleri çoğaltan Singer-Prebisch çalışmasında, uluslararası ülkeler/bölgeler arasındaki eşitsizlikleri dış ticaret ve ödemeler bilançosu üzerindeki etkiler yoluyla inceleyen ilk modelleri kurmuşlardır (Gönel 2010).

Bu teze göre, uzun dönemde ticaret hadleri tarım ürünü ihraç eden geliştirmekte olan ülkeler aleyhine ve sanayi ürünü ihraç eden sanayileşmiş ülkeler lehine değişecektir. Geliştirmekte olan ülkelerde ulusal hasılanın bir bölümünün sanayileşmiş ülkelere aktarılması anlamına gelen bu çalışmada, Prebisch bu tezin etkisiyle geliştirmekte olan ülkelere, kalkınma için yoğun koruyuculuk duvarları arkasında sanayileşmeyi ve sermaye birikimini hızlandıracak para politikası araçları uygulanmasını önermiştir (Prebisch 1959).

Dengesiz kalkınma modelini savunan Albert O. Hirschman (1959) ’a göre ise, ekonomide değişik alanlarda dengesizlik yaratarak yatırımların ‘aşağı ve yukarı’ doğru genişlemesini sağlamak gerekir. Bunun yanı sıra kurulan sanayilerin dışsal ekonomiler sağlayacağını, böylece birikmiş bir sürecin başlatıldığını ve bunun da serbest piyasa ekonomisinde gerçekleştiğini ifade etmektedir (Sarı 2011).

#### **4.2.2 İktisadi Kalkınmanın Önemi**

Yapılan tanımlar eşliğinde iktisadi kalkınmanın ülkeler açısından önemi de aslında ortaya çıkmaktadır. Çünkü ekonomik gelişmelerini tamamlayan ülkeler, bunu tek yönlü olarak düşünmemekte toplumun da işin temelini oluşturduğu uzun vadeli planlamalar yapmaktadırlar.

Modernleşme olarak nitelenen süreçte, sanayileşme imkânlarından yararlanan ve dünya sıralamasında ilk sıralarda yer alan ülkelerde dahi iktisadi kalkınma ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Ekonomik büyümenin tek yönlü işe yaramadığının bilincinde olan ülkeler, kalkınma süreçlerini de devreye sokarak bütünsel bir gelişmişlik anlayışını benimsemişlerdir. Burada istihdam olgusu en önemli sorunu oluştururken, sosyo- kültürel yapının da dâhil edildiği önlemler planı politikaların başında yer almaktadır.

Kalkınma süreci, ekonomik büyümenin sayısal boyutundan öte köklü toplumsal değişiklikleri de gerektirmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerin standartlara uygun hale gelebilmesinde iktisadi kalkınma önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu ülkelerde büyüme rakamlarından öte sosyal yapı değişikliklerine ihtiyaç vardır. Az gelişmiş ülkelerde, istihdam sorunu yaşanmakta, bu eğitim, sağlık, bayındırlık gibi toplumu yakından ilgilendiren temel bozukluklara yol açmakta, yanlış politika uygulamaları ile de toplumsal yapıyı geliştirememektedir.

Kalkınma süreci, bahsedilen olumsuzluklar açısından uygun politikalar geliştirmeyi de içerir. Çünkü kalkınma, ekonomik göstergelerin iyileşmesiyle birlikte her kesime yayılan bir ferahlık sağlamaktadır. Ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için belirli reformların gerçekleştirilmesi sanayi, hizmet ve tarım sektörlerinde düzenlemelerin yapılması sağlanmalıdır.

İktisadi kalkınma politikaları ile ülkeler; düzenleme çalışmalarından kaynaklı iyileştirmeler yoluyla, ödemeler dengesi açıklarını kapatabilecekler, fiyat istikrarı sağlayabileceklerdir. Ekonomik kalkınma milli gelir seviyesi ile de yakından ilgili olduğu için, ekonomik göstergelerin iyileşmesi ile hayat standartlarımız ve tasarruf imkânlarımız artacaktır, artan tasarruflar ile yatırım imkânı sağlanacak ve müteşebbis çalışmaların önü açılacaktır. Müteşebbis girişimler ile istihdam sahaları genişleyecek, sektörel eşitsizlikler azalacak, gelir dağılımı adaletli hale gelip, ihracat artacak, bağımlılık azalıp, ekonomik bağımsızlık sağlanabilecek, iyileşen ekonomik değerlerle eğitim ve sağlıkta bölüşüm sorunu ortadan kalkacak, düşünebilen bir toplum yapısı ile gelişim her kesime yansıyor ekonomik kalkınma büyüme ile sonuçlanacak, ülke gelişmişlik seviyesine ulaşabilecektir.

Gelişmişlik düzeyi olarak, istikrarlı bir ekonomik yapının yanı sıra, toplumsal değişiklikler, kurumların başarısı, yöneticilerin liyakatli olup olmadıkları ve yeniliklerin toplum

tarafından benimsenip uygulanması ele alınmaktadır. Bu açıdan iktisadi kalkınma ülkeler açısından önemli bir yer teşkil etmektedir.

Tüm bu göstergeler değerlendirildiğinde ülkelerin kalkınmaya önem vermeleri yadsınamaz bir gerçeklik haline gelmektedir. Nitekim kendi içinde ve kendi ekonomik mekanizması çerçevesinde başarıyı sağlayamamış ülkeler, dış pazara da dâhil olamaz ve rekabet ortamına giremezler. Kendi kendine yeterliliğin söz konusu olduğu ülkelerde gelişme daha hızlı yaşanmakta, girişimler daha fazla desteklenmekte ve yenilikçilik toplumsal kesime daha uygun hale gelmektedir

Sonuç olarak; iktisadi kalkınma yeni iş imkânlarına, yaratıcılığa, yeni fikirlere imkân sağlayan modernleşmenin önünü açan uygarlık kavramını oluşturan bir süreçtir. Bu açılarından değerlendirildiğinde ülkelerin özenle ‘kalkınma politikaları’ oluşturmaları ve buna tüm sektörleri de (tarım-hizmet-sanayi) dâhil etmeleri gerekir.<sup>8</sup>

İktisadi büyüme ve iktisadi kalkınmanın uluslararası boyuttaki önemi tarihsel süreç boyunca birçok araştırmanın da dikkatle incelenen konuları arasında yer almıştır. Gerek ekonomik anlamda gerekse sosyal-kültürel anlamda eksikliklerini tamamlayarak toplumsal refah seviyesini hedefleyen ekonomik sistemler, liderlik ettikleri modeller ile rakipleri karşısında önde yer alabilmeyi ilke edinmişlerdir.

Ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için iktisadi kalkınma politikalarının da başarı ile yürütülmesi gerektiğinin anlaşılması ile eksik olan insan faktörü ve toplumsal yapının düzenlenmesi gerekliliği, konunun bir diğer eksikliği olan uluslararası ticaretin de bu süreçteki öneminin ne olacağı sorusunu gündeme getirmiştir. Ülkelerin dışa bağımlı olmadan hangi dış ticaret politikalarını uygulayacağı, kendi kendine yeterli olup olmamasının nasıl sağlanacağı ya da dış ticaretin ya da ekonomik ilişkilerin ülke kalkınma yapısını nasıl etkileyeceği soruları merak konusu haline gelmiştir. Bu amaçla son dönemlerde iktisadi büyüme ve iktisadi kalkınma

---

<sup>8</sup> Burada dikkat edilmesi gereken konu, kalkınma sürecinde tarımsal faktörleri de minimize etmemektir. Sonuç itibarıyla, tarım; sanayinin hammaddesini sağlama, işgücünün ve verimliliğin azalmamasında önemli bir etkidir. Bu yüzden iktisadi kalkınmada sanayileşmenin yanı sıra ‘tarımsal kalkınma’ politikalarının da özenle uygulanması, bu sürece dâhil edilmesi gerekir. Bu çalışmada tarımsal kalkınmaya ayrıntılı yer verilemeyeceğinden ötürü konuyla ilgili bknz: BAKIRCI, Muzaffer, ‘Türkiye’de Kırsal Kalkınma’.

olguları açısından dış ticaretin hangi öneme sahip olduğunun anlaşılabilmesine yönelik çalışmalar, bu konunun irdelenmesi ile sonuçlanmıştır.

### **4.3 Dış Ticaret Kavramı ve Dış Ticaret Politikaları**

Dış ticaret kavramı Uluslararası İktisat alanının konusunu oluşturmaktadır. Uluslararası İktisat bir bilim olarak ticari işlemlere ağırlık vererek gelişmiş ve ticaret akımlarının incelenmesi ile yoluna devam etmiştir.

Uluslararası alanda mal akımlarının mevcudiyeti ekonomik ilişkilerde takip edilen önemli ve önemli olduğu kadar da eski olan bir konuyu oluşturmaktadır. Bu süreçte meydana gelen insan ihtiyaçlarındaki artış, üretim teknolojisindeki ilerlemeler, haberleşme ve ulaşım alanındaki gelişmeler dünya ticaretinin de gelişmesine etki etmişlerdir. Aynı hizmetler, bunun yanında dünya hizmetler ticaretini de geliştirici sonuçlar doğurmuştur. Bununla birlikte, uluslararası ticarete hizmetler ikincil önem taşırken, mal ticareti birincil öneme sahip olmuştur. Bu nedenle, uluslararası ticaret mal akımları ve ticareti üzerine yoğunlaşarak bu etkileşimlerin teknoloji kullanımı ile birlikte çok daha arttığını ileri süren teorik çalışmaları gündeme getirmiştir (Seyidoğlu 2001).

Ekonomik sistemlerde ortaya çıkan dışa açılma politikaları ya da ekonomik korumayı sağlayan yasaklar, kotalar dış ticaretin yapısal zeminini ve bunu uygulayan ülkelerin politik amaçlarını oluşturmaktadır. Toplumsal yapısını da süreçlere dâhil etmeyi hedefleyen ülkelerde ise, ticari ilişkilerin ülke yararına uygun seviyelere getirilmesi kültürel etkileşimin ekonomi üzerindeki etkilerinin de artırılmasına olanak sağlamıştır. Bu amaçla dış ticaret politikalarını uygulamaya koyarken kapsamının ve tarihsel gelişiminin dikkatle incelenmesinde yarar vardır.

#### **4.3.1 Dış Ticaretin Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi**

Tarihin erken dönemlerinde, bilimsel verilerin ya da çalışmaların ortaya atılmadığı zamanlarda bile trampa yöntemi ile alışverişlerin sağlanması dış ticaretin o dönemlerde de var olduğunu göstermektedir. Ülkelerin sahip olduğu kaynaklar ile sınırsız insan ihtiyaçlarını karşılamada zorluk çekmelerinin, uluslararası boyuttaki ekonomik faaliyetlerin ve akımların teorik zeminler üzerinden de yürütülmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Burada etken rol

oynayan dış ticaret bir bakıma bu ilişkilerin geliştirilmesinde ve devamlılığının sağlanmasında önemli bir kilit nokta haline gelmiştir.

Dış ticaret, ülkeler arasında gerçekleştirilen mal ve hizmet ticaretinin tümüdür. Bu amaçla dış ticaret, ithalat ve ihracat hareketlerinin toplamından oluşmaktadır (Gürsoy 2005).

Herhangi bir mal veya mal gurubunun bir ülkeden başka bir ülkeye geçerek bunun karşılığında bir diğer ülkeden bir mal veya mal gurubunun o ülkeye girmesini ifade eden dış ticaret, bir ülkenin ödemeler bilançosunda yer alan en önemli kalemi oluşturmaktadır (Kabal 2007). Bunun yanı sıra bağımsız ülkeler arasında yapılan emek, sermaye teknoloji alışverişi gibi faaliyetleri de içeren dış ticaret, ülkelerin birbiriyle yapmakta oldukları ticaretin temelini, ticari kazançlarını, bileşimlerini ve fiyat ilişkilerini açıklamaya çalışmaktadır (Erdoğan 1990).

Küreselleşmenin dünya ticaretinin evrensel boyutlarda serbestleştirilmesini içermesi ile dış ticaret alanında yapılan çalışmalar kimi zaman bazı engellemeler ile kısıtlanmaya, kimi zaman da gelişimi sağlayabilmek adına desteklenmeye çalışılmıştır. Bu açıdan dış ticaret üzerinde engellerin olup olmamasına göre dışa açık ve dışa kapalı ekonomiler şeklinde ikiye ayrılan ülkelere dışa açık ekonomiler; ithalat ve ihracat üzerindeki kısıtlamaların tamamen kaldırıldığı, fiyatların uluslararası arz ve talep dinamikleri tarafından belirlendiği ülkeleri ifade etmektedir. Buna karşılık dışa kapalı ekonomilerde; ithalatın kısıtlanması söz konusudur. Bu nedenle dışa kapalı ekonomilerde fiyatlar iç arz ve talebe göre belirlenmektedir (Demir 2004).

Yukarıda değinilen açıklamalar ve dış ticaretin tanımlanması ile açıklığa kavuşturulması gereken bir diğer konu da *'ülkelerin niçin dış ticaret yaptıkları'* ya da *'ülkeleri dış ticarete iten etmenler'* in neler olduğudur. Burada uluslararası ticarete yol açan üç faktör mevcuttur. Bunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Kaya 2011):

- Yerli üretimin yetersizliği
- Uluslararası fiyat farklılıkları
- Uluslararası mal farklılıkları

Dış ticaretin varlığının temelini oluşturan belirli malların bazı ülkelerde hiç üretilmemiş veya yerli üretimin ulusal ihtiyaçları karşılamak için yetersiz kalması durumu, ülkenin görece olarak fazla ürettiği malları satarken, ihtiyaç duyduğu malları da satın almasını sağlamaktadır.

Bu da uluslararası bir pazarlama stratejisi ile desteklenerek ticari ilişkilerin olumlu neticelenmesine olanak sağlamaktadır.

Dış ticarete yol açan diğer bir faktör, ülkelerin üretim maliyetlerinin birbirinden farklı olmasıdır. Bu durumda ülkeler görece pahalıya ürettikleri ürünleri diğer ülkelerden satın alırken ucuza ürettikleri ürünleri satma yoluna gidebilirler. Bu da yurtiçinde oluşacak olan üretim masraflarının dış alıma aktarılmasını, kaynakların etkin kullanımını ifade etmektedir.

Kalite farklılıklarının ve tüketiciler açısından önemli bir ölçüt olan malın yapısının varlığı dış ticarete yönelten etmenlerin sonuncusunu oluşturmaktadır. Çünkü mal fiyatlarındaki farklılıkların yanı sıra, satın alınacak ya da kullanılacak ürünlerin ihtiyaca uygun kalitede ve yapıda olması da tercih sebeplerini arttırırken, ticari politikaların da yönünün daha stratejik detaylarla harmanlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Dış ticaret yapmaya yönelten ve sayılan faktörlerin içinde yer almayan bir diğer faktör de gelirdir. Bir ülkede gelir seviyesinin yükselmesi durumunda, o ülkede gerek yurtiçi mallarındaki talepte gerekse ithal mallarına yönelik talepte bir artış meydana gelecektir. Gelir artışı ile birlikte ekonomide yurtiçi fiyatlarında bir yükselmenin meydana gelmesi ile ithal mallarında görece olarak ucuzlama başlayacağından, ithal mallarına yönelik talepte bir artış olacaktır. Bu durumda da gelirin dış ticaret üzerindeki etkisi ithalat lehine sonuçlar doğuracaktır (Kenen 1994).

#### **4.3.2 Dış Ticaret Teorisinin Tarihsel Gelişimi**

Uluslararası ticaretin ilk kez bilimsel bir yöntemle incelenmesi Adam Smith'in 1776'da yayımlanan ünlü eseri 'Ulusların Zenginliği' ile başlar. Bu çalışma aynı zamanda Klasik İktisat Ekolü'nün de kurucusu olarak kabul edilir (Seyidoğlu 2001).

Klasik dış ticaret teorisinin ortaya çıkmasından önce, tarımsal üretim temelinde şekillenen Merkantilist dönem mevcuttu. Merkantilizm, feodalitenin yerine ulusal devletlerin kurulmakta olduğu bir dönemin görüşlerini yansıtmaktadır. Merkantilizme göre, bir ülkedeki zenginliğin kaynağı altın ve gümüşdür. Bir ülke ne kadar çok altın ve gümüş stokuna sahip ise, o kadar zengindir. Bir ülkenin altın ve gümüş stokunu arttırmasının yolu ise, ülkenin diğer

ülkelere ithal ettiğinden daha fazla mal satmak suretiyle, ticaret dengesi fazlasına sahip olmasıdır (Ünsal 2005).

Merkantillistlere göre, iktisat politikasının amacı, ithalatı ve ihracatı sırasıyla mümkün olduğu kadar azaltmak ve arttırmak suretiyle, mümkün olduğu kadar büyük bir ticaret dengesi fazlası elde etmektir. Dolayısıyla da merkantillistler çeşitli sınırlamalardan arınmış bir dış ticareti- serbest dış ticareti- değil, hükümetin ticaret teorisi uyarınca belirlediği sınırlamalarla düzenlenen bir ticareti- düzenlenen dış ticareti- savunmuşlardır (Ünsal 2005).

Ülke içinde ticareti sınırlayıcı engellerin kaldırılmasını savunan Merkantillist düşünürlere göre, ülkenin içinde iç ticaret serbestçe yapılmalıdır. Dış ticarete ise devlet, ödemeler dengesinin lehte bir gelişme göstermesi için gereken önlemleri alarak, sıkı bir gümrük denetimi mekanizmasını kurmalıdır (Aydemir, Güneş 2006).

Yoğun bir devlet müdahaleciliğine dayanan Merkantillizmde, dış ödeme fazlası oluşturup altın stoklarını arttırabilmek üzere iç ve dış ekonomik faaliyetler üzerindeki devletin etkisi gözle görülür bir boyuttadır (Seyidoğlu 2001).

Merkantillizmin önemli temsilcilerinden biri olan Thomas Mun (1571-1641) İngiltere'nin Dış Ticaret Yoluyla Oluşan Hazinesi (England's Treasure of Foreign Trade-1664) isimli eserinde, "Zenginliğimizi ve servetimizi arttırmamızın yolu dış ticarettir. Dış ticarete şu kurala uymalıyız: Yabancılara yıllık olarak bizim onların mallarını tükettiğimiz değerden fazlasını satmak" cümlesi ile merkantillizmin o dönemde ticaret dengesi teorisi olarak nitelendirilen bu önermesini açıklamaktadır (Ünsal 2005).

#### **4.3.2.1. Klasik Liberal Teoriler**

Sanayi devriminin ardından Merkantillizm yerini liberal görüşlerin yer aldığı akımlara bırakmaya başlamıştır. İngiltere'de başlayan bu devrim sayesinde kitlesel üretim, el tezgâhlarının yerini alarak büyük fabrika kentlerinin doğuşuna neden olmuştur. Üretimin çoğalması ile birlikte, sorun üretim olmaktan çıkmış pazar bulunması ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu aşamada Merkantillizm ile çatışan bu fikirler, Merkantillizmin savunduğu koruyucu fikirlerin diğer ülkeler ile olan ticari ilişkileri geliştirme yoluna gidilmesi fikriyle yer değiştirmesine, bu görüşlerin geride bırakılmasına yol açmıştır. Sanayideki bu gelişmeler,

Smith'in Ulusların Zenginliği adlı kitabı ile büyük yankı bularak Klasik Liberalizm 'in doğuşuna imkân tanımıştır (Seyidoğlu 2001).

Klasik liberalizme yön veren Smith, merkantilistlerin aksine dünya toplam servetinin sabit olmadığını, işbölümü ve uzmanlaşmaya dayalı bir dış ticaretin sadece bir ülkenin değil her iki ülkenin ve dolayısıyla da tüm dünyanın refahını arttıracasını düşünmektedir(Kaya 2011). Bu amaçla Klasik görüşün dayandığı temel varsayımları şu şekilde sıralamaktadır (Seyidoğlu 2001):

- Dünyada yalnızca iki ülke vardır ve bu ülkeler aynı iki malı üretirler. Ayrıca, her maldan üretilen birimler homojen niteliktedir.
- Uluslararası ticarete para kullanılmaz, değişimler malın malla değişimi biçiminde gerçekleştirilir.
- Tüm piyasalarda tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Modellerde hükümet kesimine yer verilmediğinden, bu modellerde gümrük tarifesi, kotalar ve dış ticaret üzerindeki diğer kısıtlamalar bulunmamaktadır.
- Taşıma giderlerinin sıfır olduğu varsayılmaktadır.
- Ekonomi tam çalışma durumunda bulunmaktadır.
- Emek-değer teorisi geçerlidir. Bir malın maliyeti onun üretimi için harcanan emek miktarı ile ölçülmektedir.

Klasik görüşün sahip olduğu varsayımlardan sonra, bu görüşü yansıtan fikirlere ve teorilere de bakmakta yarar vardır. Bunlardan ilki, Smith'in kurucusu olduğu Mutlak Üstünlükler Kuramı' dır.

#### **4.3.2.1.1. Mutlak Üstünlükler Kuramı**

Adam Smith'in dış ticaretin pozitif toplamı bir faaliyet olduğu yolunda geliştirdiği analize *mutlak üstünlükler teorisi* denmektedir (Ünsal 2005).

Bu teoriye göre, bir ülke karşı ülkeye göre hangi malları daha düşük maliyetle üretiyorsa o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve bunları ihraç ederek pahalıya üretebildiklerini dış ülkeden ithal etmelidir (Seyidoğlu 2001).



Serbest ticaret ve uluslararası uzmanlaşmanın yararlarını Mutlak Üstünlük Teorisi (The Theory of Absolute Advantage) ile açıklayan Smith, şu sözlerinde kullandığı örnek ile durumu özetlemiştir (Smith 2002):

*“ Evde yapması satın almaktan daha pahalı olan şeyleri asla evde yapmamak her sağduyulu aile reisinin ilkesidir. Ayakkabı yapımcısı kendi elbisesini dikmeye kalkmaz, terziye diktirir. Terzi, kendi ayakkabılarını yapmak için uğraşmaz, onları ayakkabı yapımcısından satın alır. Herkes gücünü komşularına göre üstünlüğe sahip olduğu biçimde kullanarak ürettiğinin bir kısmı ile onların üstünlüğe sahip olduklarını satın almayı tercih eder.”*

İki ülke ile iki malın üretildiği bir örnek üzerinden mutlak üstünlükler teorisini açıklamak mümkündür (Doğan 2005):

	<b><u>Kumaş (metre)</u></b>	<b><u>Sarap (litre)</u></b>
Türkiye	100	100
Portekiz	20	150

Türkiye ve Portekiz’in birer haftalık çalışma neticesinde üretmiş oldukları kumaş ve şarap yukarıdaki gibidir. Türkiye, bir haftalık süre sonunda 100 metre kumaş üretirken, Portekiz 20 metre kumaş üretmektedir. Bir haftalık dilimde Türkiye’nin 100 litre şarap üretmesine karşılık, Portekiz 150 litrelik bir üretimde bulunmaktadır. Türkiye, kumaşı Portekiz’e oranla  $100/20 = 5$  kat daha ucuza üretirken Portekiz de şarabı  $150/100 = 1,5$  kat daha ucuza üretmektedir. Bundan dolayı Türkiye kumaş, Portekiz de şarap üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olan ülkelerdir. Eğer Türkiye ucuza ürettiği kumaşı ihraç edip, pahalıya mal olan şarabı da Portekiz’den ithal ederse, her ülke de kazançlı bir durum sergilemiş olacaktır.

#### **4.3.2.1.2 Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi**

Adam Smith’ten yaklaşık kırk yıl sonra İngiliz iktisatçı David Ricardo Politik İktisadın ve Vergilendirmenin Prensipleri (Principles of Political Economy and Taxation, 1817) adlı eserinde Mutlak Üstünlükler Teorisi’nde ihmal edilen bir ülkenin her iki malın üretiminde de mutlak üstünlüğe sahip olması durumunu (kısmen) ihmal etmiş olmasını ele alan ve serbest ticaretin böyle bir durumda bile her ülkenin çıkarına olduğu sonucuna ulaşan Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi’ni (Theory of Comparative Advantage) geliştirmiştir (Şentürk 2007).

Uluslararası ticareti mutlak üstünlüklere dayandırmaya gerek olmadığını söyleyen Ricardo'ya göre yaklaşımın bu şekilde oluşturulması teorisinin de kapsamını daraltmaktadır. Çünkü karşılaştırmalı üstünlüklerin gerçekleştiği durumlarda mutlak üstünlüklerin de olmasına karşılık, tersi durumu söz konusu olmamaktadır (Ricardo 1971).

İki ülke-iki mal-tek faktör (emek) varsayımlarına dayalı karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, iki ülkeden birinin her iki malın üretiminde mutlak avantaja sahip olduğu durumda bile, her ülkenin daha fazla avantajlı olduğu malın üretiminde ihtisaslaşması sonucu her ülkede tüketim-refah artmaktadır (Ünsal 2005).

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ni bir örnek yardımı ile açıklamak da mümkündür (Seyidoğlu 2001):

**(Bir işgünü ile üretilen mal miktarları)**

	<u>Kumaş (metre)</u>	<u>Sarap (litre)</u>
İngiltere	80	40
Portekiz	10	20

İngiltere, yukarıdaki örneğe göre her iki malda da mutlak üstünlüğe sahiptir ve Adam Smith'in teorisine göre bu ülkeler arasında dış ticaret söz konusu olamaz. Oysa Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ne göre dış ticaretin yapılarak, her ülkenin de ticaretten kazanç sağlayabileceği vurgulanmaktadır. Çünkü İngiltere kumaş üretiminde 8 ( $80/10 = 8$ ) kat, şarap üretiminde ise 2 ( $40/20 = 2$ ) kat üstünlüğe sahiptir. Bu durumda İngiltere kumaş üretip ihraç etmeli, şarabı da Portekiz'den ithal etmelidir. Kısaca, İngiltere kumaş üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.

#### **4.3.2.2 Faktör Donatımı (Heckscher–Ohlin) Teorisi<sup>9</sup>**

<sup>9</sup> Dış ticaret teorileri Klasik teorisinin ardından Neoklasik anlamda oluşturulan teoriler ile devam etmiştir. Neoklasik iktisatçılar, emek maliyeti yerine, emekle birlikte tüm faktörleri de kapsayan fırsat maliyeti kavramını kullanarak Ricardo'nun geliştirdiği modelin özüne dokunmadan eleştirel bir tavır sergilemişlerdir. Bu teoriler tüketici davranışı teorisi ve üretim teorisi olarak sıralanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Neoklasik teorilerin ardından Modern Dış Ticaret Teorileri araştırma alanı bulmuş, Faktör Donatımı Teorisi de bunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Konunun özü ve asıl anlatımdan uzaklaşmamak adına bu çalışmada önemli kabul üç teoriden bahsedilecektir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Erdal Ünsal 'Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadi' 2005.

Ülkeler arasındaki üretim maliyetlerinin farklı olmasından dolayı uluslararası mal değişiminin karlı olacağını söyleyen karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin, maliyetlerin neden farklı olacağı konusundaki eksikliği gidermek amacıyla Eli Heckscher tarafından Faktör Donatımı Teorisi ortaya atılmıştır. 1930'lu yıllarda Heckscher'in öğrencisi Ohlin tarafından geliştirilen teorisinin adı Heckscher-Ohlin Teorisi olarak anılmaya başlanmıştır (Seyidoğlu 2001).

Bir ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahipse, o faktörü yoğun olarak kullanan malları daha ucuza üreteceğinden bu alanda uzmanlaşmalı ve bu malları ihraç etmelidir. Örneğin Türkiye'de emek yoğun bir üretim gerçekleşirken, Almanya'da sermaye yoğun üretim mevcutken; Türkiye emek yoğun üretimde karşılaştırmalı üstünlüğe, Almanya'da sermaye yoğun üretimde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmaktadır.

Faktör Donatımı Teorisi'ni 1933 yılında yayınlanan Bölgelerarası ve Uluslararası Ticaret isimli eserinde şu cümleleri ile açıklamaktadır. *“ Ticaretin ilk koşulu bazı malların bir bölgede diğerinden daha ucuza üretilmesidir. Her bölgedeki ucuz mallar, o bölgede daha ucuz olan faktörleri daha fazla miktarda ihtiva ederler. Bu ucuz mallar ihracatı oluştururken, başka bölgelerde başka bölgelerde daha ucuza üretilen mallar ithal edilirler. Dolayısıyla her bölgede ihracat, üretimlerinde ucuz faktörlerin fazla miktarlarda kullanıldığı mallardan oluşur. Kısaca büyük oranda pahalı faktör ihtiva eden mallar ithal edilirken, büyük oranda ucuz faktör ihtiva eden mallar ihraç edilir”* (Ohlin 1933).

Heckscher- Ohlin Modeli'nin dayandığı temel varsayımları Ünsal (2005), şu şekilde sıralamaktadır:

- İki ülkede (Portekiz- İngiltere) iki mal (kumaş- çelik) üretilir. Ayrıca her iki mal Ricardo modelinde olduğu gibi sadece emek faktörü değil, hem emek hem sermaye faktörü kullanılarak üretilir.
- Her ülke sabit bir emek ve sermaye donanımına sahiptir ve her ülkede tam istihdam vardır.
- Üretim faktörlerinin sektörler arasındaki akışkanlığı tam, ülkeler arasındaki akışkanlığı ise sıfırdır.
- Her ülkede her mal Ricardo modelindeki tersine aynı üretim teknolojisi üzerinden üretilir, üretim fonksiyonları Ricardo modelindeki tersine her ülkede aynıdır.

- Her iki malın her iki ülkedeki üretimini ölçüğe göre sabit getiriye tabidir.
- Teknoloji düzeyi her malda- her ülkede sabittir.
- İki ülke arasında ulaşım masrafları sıfırdır ve serbest ticaret vardır.

Dönüşüm ve kayıtsızlık eğrilerini kullanarak analitik geçerliliğini kanıtlamaya çalışan Heckscher-Ohlin Modelinin faktör donatımı teoremi dışında; faktör fiyatları eşitliği, Stolper-Samuelson gelir dağılımı teoremi ve Rybczynski teoremi olmak üzere üç farklı teorem daha elde edilmektedir.<sup>10</sup>

Uluslararası faktör fiyatlarının eşitlenmesi teoremine göre, serbest mal ticareti, ticarete katılan ülkelerdeki üretim faktörlerinin fiyatlarını eşitler (Ünsal 2005). Daha açık bir ifade ile serbest ticaret ve onu simgeleyen uluslararası uzmanlaşma ülkelerin bol olarak sahip oldukları faktörlerin fiyatını yükseltip; kıt faktörlerin fiyatını düşürerek ülkeler arasında fiyatların eşitlenmesine yol açar (Şentürk 2007).

Ricardo'nun "*serbest ticaret ülkedeki herkesin yararına, korumacılık ise herkesin zararınadır.*" düşüncesine karşı çıkararak dikkat çeken Stolper- Samuelson modeline göre, serbest ticaret ülkenin bol olarak sahip olduğu faktörün gelirini yükseltirken, kıt faktörlerin gelirini ise düşürmektedir. Örneğin, bir ülkede emek bol sermaye kıt faktör ise, serbest ticaret emeğin reel gelirinin- reel ücret haddinin yükselmesine, sermayenin reel gelirinin- reel sermaye kiralama haddinin düşmesine neden olur (Stolper, Samuelson 1941).

Heckscher-Ohlin modelinden elde edilen bir diğer teorem ise, Rybczynski teoremi olarak adlandırılmaktadır. Bu teoreme göre, ülkenin sahip olduğu üretim faktörlerinden birinin miktarı artınca o üretim faktörünü yoğun olarak kullanan malın üretimi artar, diğer malın üretimi ise azalır (Yılmaz 1992).

Faktör donatımı teorisi Harvard Üniversitesi profesörlerinden W. Leontief tarafından test edilmiştir. 1930'larda geliştirdiği "Input- Output" tekniği ile endüstriler arası bağlantıları kantitatif olarak ölçmeyi hedefleyen Leontief, 1947 yılı itibariyle ABD'nin ithalat ve ihracatının emek-yoğun veya sermaye-yoğun mallardan oluşup oluşmadığını test etmiştir. Test sonuçlarına göre ABD'nin 1947 yılı itibariyle emek-yoğun malları ihraç ederken, sermaye-

---

<sup>10</sup> Burada bu teoremlere kısa bir şekilde değinilecektir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Seyidoğlu (2001), "uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama".

yoğun malları ithal ettiği tespit edilmiştir. Oysa faktör donatımı teorisine göre sermaye stokuna sahip olan ABD'nin emek-yoğun malları ithal etmesi gerekirdi. Leontief tarafından yapılan test neticesinde, sonuçların beklenenin tersi çıkması Leontief Paradoksu olarak ifade edilmiştir (Kaya 2011).

Leontief Paradoksunun Faktör Donatımı üzerinde yarattığı tartışmaların sonucunda 1960'lı yıllardan sonra uluslararası ticaretin yapısını açıklamak ve eksik kalan noktaları tamamlamak amacıyla yeni teoriler ortaya atılmıştır (Seyidoğlu 2001).

Endüstri içi ve gelişmiş ülkeler arası ticaretin büyük bölümünün farklılaştırılmış mallara ilişkin olduğunu ve bu malları üreten monopol nitelikli üreticiler tarafından gerçekleştirildiğini ileri süren yeni teori, monopolcü rekabeti ticareti arttırma yönünde zorlayıcı neden olarak algılamaktadır (Şentürk 2007).

Ortaya atılan yeni teoriler; Nitelikli İşgücü Teorisi, Ölçek Ekonomileri Teorisi, Teknoloji Açığı Teorisi, Ürün Dönemleri Teorisi, Tercihlerde Benzerlik Teorisi, Monopolcü Rekabet Teorisi olarak altı başlık halinde ortaya atılmıştır.<sup>11</sup>

Dış ticaret teorilerinin yukarıdaki gibi açıklanmasından sonra, dış ticaret politikasının kapsamına ve amaçlarına da bakmakta yarar vardır. Dış ticaret politikası uluslararası ilişkilerin artmasında ve teorik zeminin önemle uygulanmasında üzerinde önemle durulması gereken bir kavramdır. Uzmanlaşma serbest ticaret koşulları altında dünya üretiminin maksimum koşullarda değerlendirilmesi, amaçların neler olacağına da netleştirilmesi ile sonuçlanmaktadır.

Dış ticaret politikası, devleti idare edenlerin ihracat ve ithalat hareketlerini kısıtlamak veya teşvik etmek için yapmış oldukları düzenlemelerin oluşturduğu bir bütündür (Kaya 2011). Dış ticaret politikası genel ekonomi politikasının önemli bir aracını oluşturmaktadır. Bu da ulusal ekonomilerin düzenlenmesi ve yönetimi amacıyla alınan çeşitli önlemleri kapsamaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde ekonomik politikanın amacını oluşturan kalkınma, dış ticaret politikasının da amacını oluşturduğundan konjonktürel yapıda göz ardı edilmemesi gereken bir konuyu oluşturmaktadır.

---

<sup>11</sup> Yeni teorilerin detaylı açıklamaları için bakınız: Seyidoğlu a.g.e

Dış ticaret politikasının amaçlarını ise Seyidoğlu (2011), eserinde aşağıdaki şekilde sıralamaktadır:

- Dış ödemeler dengesizliklerinin giderilmesi
- Dış rekabetten koruma
- Ekonomik kalkınma
- Piyasa aksaklıklarının giderilmesi
- Ekonominin liberalleştirilmesi
- Hazineye gelir sağlamak
- Yurtiçi fiyat istikrarının korunması
- Dış piyasalarda monopol gücünden yararlanma
- Otarşi (Kendi kendine yeterli olma isteği)
- Sosyal ve siyasal nedenler

Dış ticaret politikaların ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma süreçlerinde etkin rol üstlenmesi, politik ve siyasal faktörlerin de detaylı incelemelere tabi tutulmasına yol açmaktadır. Faktörlerin değerlendirilip toplumsal boyutlarda işlenmesinin teorik çerçevelerde eksik bırakılan noktalarda tamamlanmaya çalışılması, dış ticaret politikasının araçlarının da devreye sokulması ile mümkün olabilmektedir.<sup>12</sup>Çünkü oluşturulan politikalar ekonomik sistem içerisinde kullanılan araçlar ile yürütülebilme şansına sahip olacak ve devamlılığı bu araçlar ile sağlanabilecektir.

---

<sup>12</sup> Dış ticaret politikasında kullanılan araçlar; gümrük tarifeleri ve tarife dışı araçlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tarife dışı araçlar ise; miktar kısıtlamaları, tarife benzeri faktörler, görünmez engeller, gönüllü ihracat kısıtlamaları, ihracatın özendirilmesi ve bağlı ihracat olmak üzere altı başlık altında incelenmektedir.

## **5. DIŞ TİCARETİN İKTİSADİ BÜYÜME VE KALKINMAYA ETKİSİ VE TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET YAPISI**

1980’lerin ortasından itibaren uluslararası alanda yaşanan gelişmelerin günümüzde yorumlanması “Yeni Ekonomi” (new economy) denilen kavramın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni ekonomi kavramı ile birlikte ülkeler, daha önceden var olan teorik altyapılarındaki eksikliklerin farkına vararak, gelişim sürecine katkı sağlayacak faktörlerin neler olduğu hususundaki çalışmalarını güncel bilgiler ile değerlendirmeye almışlardır.

1960’lı yıllar ile birlikte yıldızı parlayan Kalkınma İktisadının 70’li yıllarda düşüşe geçerek büyüme modellerinin tekrar gündeme gelmesi ile dış ticaret politikalarında da hareketlenmelerin meydana gelmesine yol açmıştır. Büyüme ve dış ticaret ilişkisinin araştırma alanlarının genişlemesi ile kalkınma faktörlerinin de gündeme gelmesi konunun iki boyuttan da ele alınmasını gerekliliği ile sonuçlanmıştır.

Dünya gündeminde tüm bunlar yaşanırken Türkiye’nin konuya nasıl olduğu da merak konusu olmuş ve bu süreçte uyguladığı politikalar araştırılmıştır. Oluşturulan teorik yapılanmanın Türkiye’den görünümü ve ekonomik yapıya olan etkisi süreç boyunca çeşitli dalgalanmalar ile devam etmiş, ortaya çıkan tablodaki bakış açısı dikkatle incelenmiştir.

Bu bölümde ilk olarak ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisi ele alınacaktır. Ardından iktisadi kalkınmadaki yerinin ne olacağı sorusunu yanıtlayacak olan dış ticaret, toplumsal aşamalarda ne gibi değişiklikler ile sürece katkı sağlayacağı yönünden tartışılacaktır. Son olarak Türkiye’nin cumhuriyetten günümüze kadar olan süreçte dış ticaret politikalarının iktisadi büyüme ve kalkınma açısından önemi ortaya konularak, deskriptif bir yöntemle değerlendirilmeye alınacaktır.

### **5.1 İktisadi Büyüme Ve Dış Ticaret İlişkisi**

Üretim imkânları eğrisinin sürekli olarak dışa doğru kaymasına yol açan iktisadi büyüme, üretim faktörlerinin miktarlarının artmasından veya teknolojik ilerlemeden kaynaklanmaktadır.

Ekonomik büyüme ülkede üretimi, tüketimi ve dolayısıyla ikisi arasındaki farkı yansıtan dış ticareti etkilemektedir. Aslında büyüme ile dış ticaret arasındaki ilişkiler iki yönlüdür:

Büyüme dış ticareti, dış ticaret de büyüme etkiler. Dış ticaretin ülke ekonomisi üzerindeki etkileri ise daha çok kalkınma ile ilgili bir konudur (Seyidoğlu 2001). Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus dış ticaretin büyüme hangi yönde etkileyeceğinin bilinmesidir. Bunun için de yansız büyüme ve ticareti arttırıcı büyüme kavramlarına bakmak da yarar vardır.

İki mallı bir modelde (sermaye/emek) üretim faktörleri aynı oranda büyürse ekonominin genel sermaye/emek oranı başlangıçtakiyle aynı kalır ve ekonomik büyüme de üretim faktörlerindeki büyümeyle aynı oranda gerçekleşir. Bunun sonucu olarak iki mal büyüme öncesiyle aynı oranda üretilip tüketildiğinden ihracat ve ithalat da üretim artışı ile aynı oranda büyümüş olur. Bu durum ‘yansız büyüme’ olarak tanımlanır (Kabal 2007).

Ticareti arttırıcı büyümede ise, ihracat kesiminde yoğun olarak kullanılan faktörün daha yüksek bir oranda artışına dayanan büyüme koşulları altında, ihraç edilebilir malların üretimi, ithal edilebilir malların üretiminden göreceli olarak daha fazla artacak ve uluslararası ticaret de GSMH’deki toplam artıştan daha yüksek oranda genişleyeceğinden büyüme ticareti arttırıcı yönde gerçekleşecektir (Seyidoğlu 2001).

İktisadi büyümenin diğer bir kaynağını oluşturan teknolojik gelişme ise sanayileşmiş ülkelerde kişi başına reel gelir artışlarının büyük bir bölümünün kaynağını oluşturmaktadır. Teknolojik gelişme yeni bir üretim yöntemi ya da yeni bir mal icat edilmesi şeklinde kendini göstermektedir. Bunun anlamı, mevcut mallar değişik yöntemlerle üretilir ya da tamamen farklı nitelikli yeni mallar ortaya çıkar. Kullanılan bu teknik gelişmeler ekonomik büyüme de olumlu bir şekilde etkiler.

İster faktör artışlarına ister teknolojik ilerlemeye dayalı olsun büyüme, ülkenin toplam üretimini (GSMH) genişleterek, ekonomik refah düzeyini de yükseltir (Baysan, Aktan 1985).

Bunun yanı sıra Ünsal (2005), büyümenin de dış ticareti üretim ve tüketim üzerindeki etkileri vasıtasıyla etkileyeceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda büyümenin üretim üzerinde beş türlü etkisinden söz etmek mümkündür. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır:

- Nötr üretim etkisi: Büyümenin üretim itibariyle ihracat üzerindeki olumlu etkisinin ithalat üzerindeki olumsuz etkisine eşit olması.



- Ticaret lehinde üretim etkisi: Büyümenin üretim itibariyle ihracat üzerindeki olumlu (genişletici) etkisinin ithalat üzerindeki olumsuz (daraltıcı) etkisinden büyük olması.
- Ticaret aleyhine üretim etkisi: Büyümenin üretim itibariyle ihracat üzerindeki olumlu (genişletici) etkisinin ithalat üzerindeki olumsuz (daraltıcı) etkisinden küçük olması.
- Aşırı ticaret lehinde büyüme etkisi: Büyüme üretim itibariyle hem ihracatı hem de ithalatı olumlu etkileyebilir.
- Aşırı ticaret aleyhine büyüme etkisi: Büyüme üretim itibariyle hem ihracatı hem de ithalatı olumsuz etkileyebilir.

Aynı durum büyümenin tüketim üzerindeki etkisinde de görülmektedir. Bununla birlikte, büyümenin üretim ve tüketim etkileri ticaret lehinde veya aşırı ticaret lehinde iken, büyüme ticareti kesinlikle arttırır. Tam tersi durumunda ise, büyüme ticareti kesinlikle azaltır.

Günümüzde ülke ekonomilerinin genel performanslarının en önemli göstergesi gayri safi milli hâsıla artışı, bir başka ifade ile büyüme oranlarıdır. Bu nedenle büyüme sürecinde istikrar sağlamada dış ticaretin kompozisyonu çok önemlidir. İstikrarlı büyüme rakamlarını elde etmek için ihracatın ithalattan fazla olması gerekmektedir. Büyümeye ve refah artışına bağlı yoğunlaşma, dünya ticaretinde yeni muhtevalar ve şekiller biçiminde ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerin birbirleriyle olan dış ticareti oldukça yüksektir. Dünya ticaretinde çok önemli yoğunlaşmaların olmasına karşın gelişmekte olan ülkeler arası ticaret çok düşük seyretmektedir (Karataş, Bekmez 2005).

Ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiye yönelik teorileri uluslararası iktisat biliminin doğuşuna kadar götürülebilmek mümkündür. Geleneksel ticaret teorileri, uluslararası ticaret ve refah artışları arasındaki ilişkiden yola çıkmış, ancak uluslararası ticaretin büyümeyi etkileyip etkilemediği ya da nasıl etkilediği gibi konularda yetersiz kalmıştır. İçsel büyüme modelleri ise dış ticaret-beşeri sermaye, teknolojik yenilik-büyüme ekseninde teoriye yeni katkılarda bulunmuştur (Saçık 2009).

Büyüme ve dış ticaret ilişkilerinin ne yönde olacağının belirsizliği bir bakıma kalkınma ile olan ilişkisinin çok daha sağlam zeminde incelenbilmesine olanak tanımıştır. Bu amaçla oluşturulan stratejik yapılanma ile dış ticaretin gelişim sürecindeki önemi net bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

## 5.2 İktisadi Kalkınma Ve Dış Ticaret İlişkisi

İktisadi kalkınma, iktisat literatürüne geçmiş anlamıyla gelişmekte olan ülkelerde milli gelir artışlarının yanında toplumdaki sosyal, kültürel ve siyasal anlamdaki yapısal değişiklikleri de içermektedir. Ekonomik gelişme ile birlikte küreselleşen ülkelerde dış ticaretin yapısı ve hizmet ettiği amaçlar kalkınma hedefleri ile doğru orantılı bir şekilde gelişmektedir. Dolayısıyla iktisadi kalkınma ve dış ticaret ilişkisi az gelişmiş ülkelerin, ekonomi politikalarını belirlemeye başladıkları ilk dönemlerden itibaren araştırma konusu haline gelmiştir.

İktisadi kalkınma ve dış ticaret olguları arasındaki karşılıklı etkileşimin gerek kurumsal, gerekse uygulama açısından özenle ele alınması yakın bir geçmişin ürünüdür. Dış ticaret kuramcıları özellikle, statik koşullarda ticaretin üretim faktörlerinin rasyonel kullanımı açısından yapacağı etkilerle ilgilenmişlerdir. Buna karşı iktisat tarihçileri, talebe ilişkin açıklamalar yerine, temelde arz faktörlerine (işgücü potansiyelinin arttırılması, teknolojik değişimler gibi) yönelmişler ve dış talebin büyümedeki rolüne pek az değinmişlerdir (Han, Kaya 2012).

Kalkınma sürecine önem veren az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülke teknolojilerinden yararlanmak ve milli gelir seviyelerini bu ülke oranlarına ulaştırabilmek için yoğun bir çaba sarf etmektedirler. Bu amaçla sanayinin geliştirilmesine özel bir önem vermektedirler. Bu ülkelerde sanayileşme iktisadi anlamda oluşturulacak politikaların ana etmeni olarak kullanılmaktadır. Çünkü sanayileşme, teknoloji kullanımını da beraberinde getirdiği için, içsel ve dışsal ekonomiler için hem eğitici hem de hızlandırıcı bir güç olarak etki edebilmektedir. Bu anlamda dış ticaretin sanayileşmeyi doğurması, büyümenin motoru olarak nitelendirilmesi de sağlamaktadır.

Bir ülkenin kalkınması o ülkenin iç ekonomik, sosyal ve kurumsal yapısıyla yakından ilgili olmakla birlikte, uluslararası ticaret ilişkilerinin de o ülkenin kalkınması açısından çok büyük önemi vardır. Hatta uluslararası ekonomik ve mali ilişkilerde ileri derecede küreselleşmenin yaşandığı bir dönemde dış ticaretin katkısı olmadan kalkınmanın gerçekleşmeyeceğini söylemek de hatalı olmaz (Seyidoğlu 2011).

Az gelişmiş ülkelerde sanayileşmenin önem kazanması ve politikaların seyrini değiştirmesi dış ticaretin de sürece olumlu mu yoksa olumsuz mu katkı sağlayacağı yönündeki

endişelerin de araştırılmasına neden olmuştur. Bu amaçla dış ticaretin tarihsel gelişiminde oluşan teorik çerçeveler, kalkınma sürecine uyarlanmasında da tekrardan gündeme gelmiştir.

Klasik Liberal teorilerden olan Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, dış ticaretin büyümenin motoru olarak görev üstlenmesi konusunda çeşitli fikirler ortaya atmış ve bazı yönleri ile eleştirilere maruz kalmıştır.

Geleneksel dış ticaret teorisine göre, her ülke karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu mallarda uzmanlaşırsa, dış ticaret yoluyla dünya üretimi artar ve her ülke bu artıştan payını alır. Eğer Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi, geleneksel biçimiyle ele alınacak olursa, mevcut faktör donatımı ve teknolojik yapılarından ötürü, az gelişmiş ülkelerin gıda, maden ve tarımsal hammadde üretiminde uzmanlaşmaları ve bu malları ihraç ederek çoğu sanayi ürünlerini gelişmiş ülkelere ithal etmeleri gerekir. Ancak böyle bir model kısa dönemde refah artışı sağlasa da, uzun dönemde az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını engelleyebilir. Başka bir deyişle, bu yaklaşım mevcut dengesizliklere süreklilik kazandırılması anlamını taşımaktadır (Seyidoğlu 2001). Bunun yanı sıra Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi statik olması bakımından da eleştirilmiştir. Çünkü ekonomik kalkınma dinamik bir yapıya sahiptir ve statik olarak ele alınan bu teori, gelişimin hızına ve kapsamına uygun olarak devam etmemektedir. Bunun yanı sıra iktisadi kalkınmada önemli olan uzun vadeli plan ve programlardır. Yaşanılan döneme ait kısa süreli politikalar ve üstünlükler gelişim sürecinin anlam ve önemine uygun düşmemektedir.

Ortaya atılan bir diğer eleştiri de dış ticaret yolu ile uluslararası faktör fiyatlarının eşitleneceği tezi ile ilgilidir. Geleneksel dış ticaret teorisine göre; dış ticaret bazı şartlar altında, üretim faktörlerinin uluslararasıdaki hareketliliğinin tam bir ikamesidir. Dolayısıyla dış ticaret yoluyla sadece ürünlerin fiyatları değil, faktör fiyatları da eşitlenir. Birçok iktisatçı, faktör fiyatlarının dış ticaret yoluyla eşitlenmediğini, aksine uluslararası faktör fiyatlarının gittikçe artan bir tarzda birbirlerinden farklı hale geldiğini ileri sürmüştür (Savaş 1979).

Az gelişmiş ülkelerin teknolojik ve ekonomik açıdan yetersiz oluşları, üretmedikleri fakat sanayileri için gerekli olan ara malları ithal etmelerini gerekli kılmaktadır. Zorunlu olarak ithalatı gerektiren bu durum döviz açısından sıkıntıda olan bu ülkelerin ekonomik durumlarının çok iyi seviyelerde olmaması sorununu da beraberinde getirmektedir. Bu amaçla, ek döviz gelirinin sağlanması için bu ülkeler, dış borçlanma yoluna giderek, çok daha fazla darboğaza girmektedirler. Döviz ve borçlanma sorunlarıyla karşı karşıya kaldıkları kalkınmanın bu ilk

aşamalarında sahip oldukları genç nüfus nedeniyle sermaye sıkıntısı da çekmektedirler. Bu yüzden az gelişmiş ülkeler emek yoğun mal ihraç etmek zorunda kalırlar. Bir yandan da kalkınmak ve büyümek için sanayileşme ile birlikte sermaye kıtlığını gidermeyi, uzun vadede ileri teknolojiye sahip olmayı amaçlarlar (Özgüven 1991).

Dış ticaretin kalkınma üzerindeki etkileri genel olarak olumlu yönde seyretmekle birlikte, teorik açıdan uygulamada sorun oluşturması nedeniyle bazen de olumsuz yönde olabilmektedir. Kalkınma üzerindeki olumlu etkileri yüzünden dış ticaretin dinamik yararları adı altında bu etkilerin neler olduğunun da bilinmesinde yarar vardır. Dış ticaretin kalkınmaya olan genel etkileri şu şekilde belirtilmektedir (Seyidoğlu 2001):

- **Üretim ve kaynak açığını karşılama:** Gelişmekte olan ülkeler kendileri üretemedikleri fakat kalkınmaları için gerekli olan mal, hizmet ya da kaynakları yurt dışından ithal ederler. Ayrıca çoğu az gelişmiş ülkeler yatırım yapmak için gerekli sermaye fonlarına sahip değildir. Yurtdışından sağladıkları fonlar ile iç tasarruf açıklarını kapatılabilir ve yüksek kalkınma hızına ulaşılabilir olanağına kavuşabilirler. Bunun yanı sıra işgücü açığı bulunan bazı ülkeler işgücü transferi yaparak bu açıklarını kapayabilirler. Yine az gelişmiş ülkelerin en büyük sorunu teknoloji açığıdır. Teknoloji üreten sanayi ülkelerinden teknoloji transferi yaparak bu eksikliği giderebilirler.
- **İç ekonomideki ürün fazlasına pazar sağlama:** Dış ticaretin bulunmadığı bir ekonomide iç talep yetersizliği dolayısıyla, ülke kaynakları eksik çalıştırılabilir. Özellikle tarım ürünleri ve ham maddeler için söz konusu olduğu bu durum, dış ticaretin doğurduğu talep artışları ile bu kaynakların kullanımına olanak sağlar.
- **Geniş bir piyasa hacmi:** Kapalı ekonomilerde üretim iç piyasa hacmi ile sınırlı olduğundan, çoğu malların üretiminde etkin yöntem ve uygun teknolojilerin kullanılması engellenmektedir. Açık ekonomilerde, piyasa darlığının ya da engellerinin olmayışı ise, üretim hacminin genişleyerek maliyetlerin düşürülmesine ve bununla birlikte de yatırım olanaklarının artarak olumlu bir ekonomik gelişme sağlamasına imkân tanımaktadır.
- **Rekabet:** Yerli üreticiler ile yabancı üreticileri karşı karşıya getiren dış ticaret, rekabet ortamının sağlanması ile üretimde etkinliği artırırken, teknolojik gelişmeye de katkı sağlayarak uzmanlaşmanın önünü açar (Aren 1989). Rekabetin olmadığı ortamda ise ortaya çıkan tekelleşme verimliliğin azalarak, kaynak israfının artmasına yol açacağından dış ticaretin kalkınmaya sağlayacağı olumlu etkiyi de azaltmaktadır.

- **Ekonomik dinamizm:** Ekonomik kalkınmanın dinamik yapıda oluşu, statik politikalar yerine, uzun vadeli politikaların ortaya atılması gerekliliğini de doğurmuştur. Dış ticaret sayesinde ülkeler birbirine yaklaşarak, birbirlerinin kültürlerinden, sosyal yapılarından ve tüketim eğilimlerinden haberdar olurlar. Dolayısıyla, bunun neticesinde yeni ihtiyaçlar doğar, farklı kalitede mallar talep edilir ve ekonomik yapılanmada değişiklikler oluşur. Bütün bunlarla ekonomi dinamik bir yapıya kavuşarak, kaynakların etkin kullanımı sağlanır ve tüketici refahını artırma yolundaki uygulamalar işlerlik kazanır.

Kalkınma aşamasındaki ülkelerin dış ticareti bir hızlandırıcı olarak kullanması ve süreci uluslararası ilişkilerin geliştirilmeye çalışılması ile devam ettirmesi kalkınmanın stratejik anlamda da bir takım politikalar ile desteklenmesini gerektirmiştir. Sanayileşmenin ilk aşamalarındaki boyutunun neler olacağı, dışa açık mı yoksa korumacı politikalarla mı yola devam edileceği, ithalat ve ihracata yönelik politikalardan hangisinin seçileceği araştırmaların konu başlıklarını oluşturmaktadır. Bu amaçla gündeme gelen kalkınma stratejilerinin başlıca ikisi ithal ikamesi sanayileşme stratejisi ve ihracata dönük sanayileşme stratejisidir. Bu iki strateji arasında, ödeme dengesi açıklarının azaltılması, sanayileşme, ekonomik büyüme, yüksek istihdam düzeyinin sağlanması benzerlikler olarak ortaya çıkarken, bir takım farklılıklar da mevcuttur. Stratejiler arasındaki temel fark, ithal ikamesi sanayileşme stratejisinde bütün çabaların ithalatın sınırlandırılmasına, dışa yönelik sanayileşme stratejisinde ise bütün çabaların ihracatın arttırılmasına yönelik olmasıdır (Ay 2007).

### 5.2.1 İthal İkamesi Sanayileşme Stratejisi

Gelişmekte olan ülkeler genellikle düşük gelir, teknoloji kullanımında gerilik ve piyasa yapılarında aksaklık özelliklerine sahip ülkelerdir. Sahip oldukları bu özellikleri sosyo-ekonomik yapılarını değiştirerek sanayileşme yöntemi ile değiştirmeye çalışmaktadırlar. Bu amaçla sanayileşmelerinin ve kalkınmalarının ilk aşamalarında ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejilerini tercih etmektedirler.

İthalat ikamesi, önceleri ithalatla karşılanan yurtiçi piyasa talebinin, koruyucu ve özendirici önlemler uygulanarak yerli üretimle karşılanmasını öngören bir kalkınma stratejisidir. En basit tanımıyla ise, toplam arz içindeki ithalat payında meydana gelen

değişimdir. Buna göre toplam arz içinde ithalat oranı eksiliyorsa, ithal ikamesi yapılıyor, artıyorsa yerli üretim ithalatla ikame ediliyor demektir (Alpar, Ongun 1988).

İthal ikamesi iç piyasaya dönük üretimi esas alan, yoğun koruyuculuğa dayalı ve ekonominin hemen her kesimini kapsayacak biçimde yaygın devlet müdahaleciliğini öngören bir ekonomik modeldir (Seyidoğlu 2001). İthal edilen malların yurtiçinde imal edilmesini, böylelikle ithalatın azaltılması ile dış ödemeler dengesinde döviz tasarrufu sağlanmasını hedef alır (Eroğlu 2002).

Devamlı ödemeler dengesi açığı veren ülkelerde kalkınma sürecine girilince, ithalatın yapısı sanayi hammaddeleri ve yatırım malları yararına değişmek zorundadır. İthalat ikamesinde, çeşitli koruyucu ve uyarıcı tedbirleri uygulamak daha başarılı olacaktır. Çünkü arzu edilen kalkınma hızını devam ettirebilmek için, yatırım malları ve ilkel maddeler ithalatından fedakârlık edilemeyeceği için, genellikle tüketim maddelerinin özellikle de dayanıklı tüketim maddelerinin ithali yasaklanacaktır. Bunun yanı sıra gelir seviyesinde meydana gelen devamlı artışlar dayanıklı tüketim mallarının pazarını genişleteceğinden, bu tip malların üretimi daha kârlı olacaktır. Bu durumda ithal ikame eden sanayi dallarının uyarılması ve dış rekabete karşı korunması, bu malların üretimini, ülke içi kaynaklarla finanse edilecek yatırımlar için cazip hale getirileceğinden yatırımlar için ilave tasarrufların harekete geçirilmesine yardım edeceği düşünülmektedir (Serin 1972).

Fikret Başkaya (1994), 'Azgelişmişliğin Sürekliliği' eserinde ithal ikamesinin birtakım sonuçlar doğurduğunu vurgulamış ve bunları aşağıdaki şekilde sıralamıştır:

- **Ticari bağımlılık:** İthal ikameci sanayileşmenin azgelişmiş ülkelerde gelişmesi, bu ülkelerin gelişmiş ülkelere ticari anlamda bağımlılık düzeyini değiştirmezken ticarete konu olan malların yapısında değişiklik meydana getirmiştir. Bunun yanı sıra, az gelişmiş ülkelerin ihraç mallarının hem fiyatlarının sanayi ürünleri karşısında düşük oluşu, hem de belirli mallar dışında bu fiyatların sürekli düşmesi ve benzer ürünleri ihraç eden çok sayıda azgelişmiş ülkenin varlığı, önemli sorunlar yaratmaktadır.
- **Mali bağımlılık:** Az gelişmiş ülkelerde kurulan sanayilerin yüksek düzeyde ithalata bağımlılığı ve üretimin iç pazara yönelik olması, sanayinin ihtiyaç duyduğu döviz kendisinin sağlayamaması, mali bağımlılık probleminin oluşmasına sebep olmaktadır.

Yatırımlar için gerekli makine donatım ve diğer hammaddeler dışarıdan ithal edildiğinden, ekonominin dışa bağımlılığı da artmaktadır.

- **Teknolojik bağımlılık:** Teknoloji üretiminin korunarak, kapitalist ekonomilerin tekelinde oluşu, azgelişmiş ülkeleri marka, patent, teçhizat, teknik yardım, teknik elemanlar gibi konularda gelişmiş ülkelere bağımlı kılmaktadır. Bu koşullarda azgelişmiş ülkeler, sanayileşmiş kapitalist ülkelerin kendilerine dayattıkları teknolojiyi kabullenmek durumundadır.

İthal ikameci sanayileşme politikalarının korumacılığa yönelik izlediği yol ağır eleştirilerin de ortaya çıkmasına yol açtığından ötürü, sanayileşme alanında dışa açıklık ilkesi ile ihracatı teşvik edici ve buna yönelik politikaların geliştirilmesini gündeme getirmiştir.

### 5.2.2 İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi

Dış ticaret ve sanayi politikaları çerçevesindeki yaygın tartışmalar, 1950'lerden 1970'lere kadar uygulanan geleneksel ithal ikameci sanayileşme stratejilerinin başarısız olması ile başlamış ve Little ve ark. (1970)'ın *Gelişmekte Olan Bazı Ülkelerde Sanayi ve Ticaret* isimli çalışmasından sonra yoğunluğu artmıştır. İthal ikameci sanayileşmenin başarısız olmasına tepki olarak, uluslararası finansal kurumlar, 1980'lerin başında yapısal uyum ve istikrar programları aracılığı ile dış ticaret serbestleşmesi doğrultusunda politikalar savunmaya başlamışlardır (Şenses 2009).

İhracatın teşviki politikası, ithalat ikamesinin karşıtı bir politikadır. Bu politikalar dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere uygun bir sanayileşme modelini öngörmektedir. Sanayileşmede seçicilik esas olmakla birlikte gelişme potansiyeli olan endüstriler özendirilmektedir. İhracata dönük sanayileşmede, dış talep itici gücü oluştururken, bu tip sanayileşmenin en belirgin özelliği, dünya piyasaları için üretim ve ihracatın artırılmasıdır. İhracata yönelik büyümenin göstergesi, ihracatın GSMH içindeki payının yükseltilmesidir. İhracata dönük sanayileşmenin ikinci bir amacı da, ihracatta sanayi ürünlerinin payının yükseltilmesidir (Kabal 2007).

Dış ticaret politikasının temel işlevinin, kurulan ve ilerde kurulacak olan endüstrileri dış piyasanın rekabetine hazırlamak olan ihracata yönelen sanayileşme modelinde asıl hedef, uzun

dönemde liberal bir dış ticaret rejimi uygulayarak ulusal ekonominin dünya ekonomisi ile bütünleşmesini sağlamaktır (Şentürk 2007).

İhracata yönelik sanayileşme, koruyuculuk yerine dış rekabeti temel aldığı için, üretici davranışlarında ve üretim yapısında önemli değişimleri gerektirir. Dış rekabet, monopolleri kırar, iş adamlarını sürekli olarak, kaliteyi iyileştirecek ve fiyatları düşürecek biçimde yeni yöntemler araştırmaya zorlar. Bu da ekonomiye büyük bir dinamizm kazandırarak gelişmeyi hızlandırır (Seyidoğlu 2001).

İhracata yönelik sanayileşme modeli konusunda araştırma yapan ve sanayi mallarının ihracatını arttırmak için ithalatın serbestleştirilmesi ve aşırı değerlenmiş döviz kurunun düzeltilmesi gerektiği sonucuna varan Little (1970), gümrük vergisi oranlarının düşürülmesi ve miktar kısıtlamalarının ortadan kaldırılması ile de ilgilenmiştir. Aynı zamanda uygulamaya konacak olan ticaret serbestleşmesinin de kademeli olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin ekonomiye olumlu etkilerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Saçık 2009):

- Kaynakların karşılaştırmalı üstünlüklerin olduğu alanlara kayması
- Emek faktörünün bol olduğu ülkelerde istihdamın artması
- Dış ticaret rejiminin liberalleşmesi sonucu, kapasite kullanımının artması
- Ölçek genişlemesi ve ölçek ekonomilerinden yararlanılması
- İhracatın özendirilerek firmaların dış rekabete açılmalarının sağlanması
- Rekabetin etkisiyle verimlilik artışlarının ve yeni teknolojilerin kullanımının gerçekleşmesi

İhracata yönelik sanayileşme stratejisi sonuçları itibariyle olumlu seyrederken, uygulanma aşamasında çeşitli zorluklara sahiptir. Bunlardan ilki, ihracata yönelik teşviklerin sağlanıp sağlanamayacağı hususundadır. Çünkü gerekli teşviklerin sağlanamaması özendirici politikaların da uygulamaya konamamasına yol açacaktır. Böyle bir durumda da yerli üretim darboğaza girecek ve gerekli sübvansiyonların temin edilememesi ile üretimde devamlılık sağlanamayacaktır.



Ortaya çıkan zorluklardan bir diğeri de istikrarlı döviz kuru politikalarının yürütülmesinde ortaya çıkan aksaklıklardır. Çünkü sabitlenemeyen ve teşviki destekleyemeyen döviz kurundaki dalgalanmalar üretimde aksaklıkların görülmesi oranını da arttıracaktır.

Her ne kadar kalkınmanın ilk aşamasında ithal ikamesine yönelik politikalar izlense de, kalkınma süreci ihracat politikaları ile teşvik edilip desteklenmelidir ve bu aşamalarda devlet etkin bir rol üstlenmelidir.

İktisadi büyüme ve iktisadi kalkınma olarak iki başlık altında incelenen dış ticaretin önemi; her iki olgunun da tamamlanmasında etkin bir rol oynamaktadır. Bu amaçla Şenses (2009), dış ticaretin nasıl olması gerektiğini aşağıdaki gibi sıralayarak cevaplamıştır:

- Dış ticaret politikası kalkınma odaklı olmalıdır.
- Kuramsal soyutlamalar yerine, diğer ülkelerin tarihsel deneyimlerine bakılarak uluslararası piyasalardaki güncel gerçekliğe ve söz konusu ülkenin kendine özgü koşullarına dayanmalıdır.
- Belli bir dönemdeki iktisadi faaliyetlerin uyumlu bir biçimde düzenlenmesinde piyasanın, firmaların ve hükümetlerin rollerini göz önünde tutmalıdır; ama aynı zamanda zaman içinde bunların göreceli rollerinin değişebileceğini de hesaba katmalıdır.
- Dış ticaret ve sanayi politikaları seçici, karma, dinamik ve öngörülebilir yapıya sahip olmalı ve fiyat dışı faktörlerin ve tarımın tamamlayıcı rolünü hesaba katmalıdır.
- Dış ticaret politikaları, tekrarlanan devalüasyonlara dayalı olmaktan ziyade, üretkenliği arttırmalıdır.
- Doğrudan yabancı yatırımları seçici olarak sanayileşme ve ihracat genişlemesi için bir araç olarak kullanılmalı ve sermaye akımlarının etkili yöntemini sağlamalıdır.

Myrdal (1971), kalkınmayı tüm toplumsal yapının yukarı doğru hareketi olarak tanımlayarak, dış ticaretin aynı zamanda toplam nüfusun refah seviyesini arttırırken aynı zamanda istihdamı da sağlaması gerektiğini belirtmektedir. İhracat artışlarının, sadece olgusal olarak devam etmemesi gerektiğini, bunun kalkınma politikalarına uygun olarak yaşam standartlarını da yükseltmeye yönelik bir amaç edinmesi gerektiğini de vurgulamaktadır.

İktisadi büyüme ve kalkınmanın dış ticaret olgusu ile harmanlanmasında diğer dikkat çeken konu da Türkiye ekonomisinin ve dış ticaret gelişiminin nasıl seyir izlediğidir. Bu amaçla

konunun özellikli bir bilgiyi de, örnek ülke (Türkiye), ele alınarak incelemesi, araştırmalar için çok daha net bir izlenim sağlayacaktır.

### **5.3 Türkiye Ekonomisi ve Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi**

Geleceğe yönelik büyüme hedefleri, ehemmiyetle uygulanması gereken politikaları da beraberinde getirmektedir. Siyasal yapılanmanın ve ekonomik anlamda kabul edilen sistemin mevcut durumuna uygun olarak ilke edilen hedefler ülkelerin ekonomik ve ticari anlamdaki görünümünün de kaynağını oluşturmaktadır. Dönemsel dalgalanmalar ve uluslararası boyutta yaşanan savaşlar, afetler, ekonomik bunalımlar bir bakıma ülkelerin sahip oldukları politikaların direncini ölçmek ve değişiklik vaktinin gelip gelmediğini çözümlmek için fırsat olarak değerlendirilebilmektedir.

Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan rekabet ortamı, kalkınma aşamalarının da başarı ile uygulanabilmesini zorunlu kılmış, büyüme rakamlarının tek başına yeterli olamayacağı gerçeği ile diğer faktörlerin de sürece dâhil edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Türkiye de gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yerini almadan önce hem ulusal hem de uluslararası alanda çeşitli zorluklarla karşılaşmış, ekonomik yapısını sağlam bir zemine taşıyabilmek ve gelişmiş ülkeleri yakalayabilmek amacıyla tarihsel süreçte birçok politik ve siyasal değişikliklere maruz kalmıştır.

Türkiye’nin ekonomik yapısını ve bunu belirleyen iç ve dış etmenlerin neler olduğunun çözümlenebilmesi için ilk olarak Osmanlı ekonomisine kısaca bakmak gerekmektedir.

Osmanlı’da üretim çok büyük ölçüde tarıma dayanmaktadır. Sanayinin gelişmemesine karşılık ticaret, ulaştırma ve bankacılık gibi hizmet kesimleri imparatorluğun son 50-60 yılında önemli sermaye birikimine konu olmuştur. Ancak bu kesimler büyük ölçüde azınlık ve yabancı sermaye egemenliğindeydi. Osmanlı’da 1915 yılı itibariyle; imalat sektöründeki sermayenin %85’i, toplam nüfusun %75’ini oluşturan Müslüman-Türk tebaa dışında kalan tebaaların elindedir, ulaşım ve altyapı hizmetlerinin %90’a yakını çeşitli imtiyazlara sahip, yabancı şirketlerin denetiminde gerçekleştirilmektedir, gayrimüslim unsurlar dış ticaretin çok büyük kısmını elinde bulundurmakta ve birincil ticaret mallarının (tarım ürünleri, hammaddeler, gıda vb.) ihracatı ve sanayi mallarının ithalatından büyük birikimler elde etmektedir ve 1838 ticaret

anlaşması ile birlikte Osmanlı toprakları Avrupa'nın açık pazarı haline gelmiştir (Kepenek 2012).

Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nde dış ticaretin yapısı da ilginç bir görünüm sergilemektedir. Osmanlı' da 'dışsatımı sınırlama' ve 'dışalım artırma' anlayışına dayalı politikalar, iç pazarda mal arzını arttırarak piyasa istikrarını –fiyat karlılığını- sağlamayı amaçlamaktadır. Öte yandan uygulanan bu politika her zaman uygulama alanı bulmamış, yerli üretimi dış rekabete karşı korumak amacıyla dış ticaretin özellikle ithalatın vergilendirilmesine çalışılmış, ancak bu girişimler başarılı olamamış ve dış ticaret önemli ölçüde serbest piyasa koşullarına göre işlemiştir (Kepenek 2012).

Osmanlı Devleti'nde görülen bu istikrarsız yapı, uluslararası gelişmeleri yakından takip edemeyen devlet yapısının yönetim başarısını da etkilemiş nitekim I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile devletin parçalanması ile sonuçlanmıştır. Fakat hâkimiyetinin son yıllarında oluşan dış borçların ödenmesinde zorluk çeken Osmanlı, cumhuriyetin ilanı ile birlikte borçları yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletine devretmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti de kendine kalan bu borçları ödeyebilmek ve bu olumsuz senaryodan kurtulabilmek için kuruluşunun ilk aşamalarında ekonomi anlamında yenileşme hareketlerini ilke edinmek zorunda kalmıştır.

### **5.3.1 1923- 1950 Dönemi**

Ulus devletin ve ulusal ekonominin temellerinin atıldığı, iki büyük dünya olayının (Büyük Ekonomik Bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı) yaşandığı 1923-1945 yılları arasında, Türkiye önemli çapta ekonomik gelişmeyi, arka planda yurtiçinde de yaşanan çok sayıda siyasal, toplumsal badireye rağmen gerçekleştirebilmiştir (Kazgan 2006).

23 Nisan 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile birlikte, yeni devletin ihtiyaç duymakta olduğu yenileşme çalışmalarına hızlı bir şekilde başlanmıştır. Cumhuriyetin yenileşme anlayışının bütüncül olması iki anlama gelmektedir. Bunlardan ilki, Cumhuriyet Osmanlı'nın aksine yeni ve çağdaş olanı daha da geliştirerek uygular. İkinci olarak, yenileşme bütünseldir, yani ekonomik ve toplumsal yaşamın tüm öğelerini içermektedir. Cumhuriyetçi yenileşme anlayışı, yeni harflerden giyim kuşama, tartı ve ölçü araçlarından saat

ve takvime, dil birliği ve tarih bilincinden kültür ve sanata, insan yaratıcılığını ve ilişkilerini içeren tüm alanları kapsamaktadır (Kepenek 2012).

Cumhuriyet azgelişmiş bir yapı üzerinde şekillenmekte olduğundan buna uygun ekonomik politikalar ile başlanması süreç açısından çok daha fazla önem arz etmekteydi. Yenileşme süreci ile birlikte ekonomik kalkınmayı ve gelişmeyi sağlayacak olan kurumsal, yasal ve kültürel yapılar tam olarak oluşturulmalıydı. Bunun önemini belirten Mustafa Kemal, 17 şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde şunları söylemektedir (avdar 2003):

*"Bir milletin doğrudan doğruya hayatı ile ilgili olan en önemli faktör o milletin iktisadiyatıdır. Tarihin ve tecrübenin belirlediği bir gerçek, bizim milli hayatımızda ve milli tarihimize de tamamen görülmektedir. Gerçekten Türk tarihi incelenirse, yükseliş ve kş nedenlerinin iktisat sorunlarından başka bir şey olmadığı derhal anlaşılır. Yeni Türkiye'mizi layık olduğu uygarlık seviyesine ulaştırabilmek için, iktisadımıza birinci derecede ve çok önem vermek zorundayız."*

İzmir İktisat Kongresi ile birlikte, ekonomik anlamda ılıman bir tavır sergilenmeye liberal politikalar üzerinden gidilmeye çalışılmıştır. Kongre sonucunda uzlaşılan konuları Boratav (2004) şu şekilde sıralamaktadır:

- Ekonomik hayatın denetiminin milli unsurlara geçmesini kolaylaştırmak
- Özel sektöre öncelik vererek ekonomik bütünleşmeyi sağlamak
- Yerli ve yabancı sermaye ile piyasaya dönük iftiyi özendirmek
- Dış rekabete dayanabilmek için sanayiye toplu ve bütün olarak kurabilmek

Genel hatları ile liberal bir çizginin varlığını gösteren İktisat Kongresi'nde alınan kararlarla, Türkiye savaş sonrasında yaşadığı sorunları çözümleyebilme yoluna gitmiştir. Fakat lke gündeminde iyileşme sinyalleri veren bu liberal politikalar 1929 Ekonomik Bunalımı ile yerini devlet müdahalelerine ve girişimciliğe dayalı bir iktisadi kalkınma sürecine bırakmıştır.

Dünya Ekonomik Bunalımı yeni kurulan cumhuriyeti sarsıcı bir etki göstermiştir. Büyük ölçüde ithalata bağımlı yaşayan ülkede fiyatlar genel düzeyi arttı, ithal ve ihraç malları arasındaki fark ithal malları lehine önemli ölçüde açıldı ve tarım kesimindeki nüfus daha da

yoksullaştı (Çavdar 2003). Bu dönem ile birlikte oluşan kargaşa ortamında ‘devletçilik’ kabul gören bir iktisat politikası olarak yerini almıştır.

Devletçilik, 1930’lu yılların getirdiği yeni koşullarla birlikte, görel olarak dışa kapalı bir ekonomide, sanayileşmenin iç kaynaklarla, ekonominin kendi öz güçlerine dayalı olarak geliştiği bir dönem oldu. Bu dönemde bazı dış krediler kullanılmakla birlikte, dışa bağımlılığın bir göstergesi olarak kullanılabilir dış ticaret açığı ortadan kalkmıştır. Dış ticaret dengesinin sağlanmasında ithalatın yarı yarıya kısılması temel faktör olmuştur (Eşiyok 2006).

1932-1945 yılları arasında uygulanan devletçilik politikaları aslında 1929 bunalımından sonra ülke ekonomilerini koruma amacı taşımaktadır. Bu politikanın uygulanmasını gerekli kılan amaçlar ise şu şekilde sıralanmaktadır (Bayrakdar 2007):

- 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’ nın ardından Ortodoks iktisatçıların savunduğu klasik maliye anlayışı çökmüş ve yerini devletin ekonomik hayata müdahalesini zorunlu gören Keynesyen görüş almıştır. Birçok ülkede hâkim olan yeni görüş elbette ki Türkiye’ de de uygulanmıştır.
- 1923- 1929 yılları arasında yabancı sermayeye olan güvensizlik müdahaleyi gerekli kılmaktadır.
- Lozan Anlaşmasının gümrüklerle ilgili kısıtlamasının 1929 yılında bitmesiyle devlet ithalatı kısıtlamış ve buradan sağlanan fazlanın yatırımlara yöneltilme imkânı doğmuştur.
- Asıl amaç, halkın birinci derecedeki tüketim ihtiyaçlarının karşılanması, ağır sanayinin kurulması, ülkedeki ulaşımın geliştirilmesidir ve bu amaçlar günün şartları dâhilinde sadece devlet eliyle gerçekleştirilebilecektir.

Devletçilik politikasının uygulama alanı bulması ile birlikte sanayileşme de seyrini değiştirerek 1933-1938 dönemlerin de Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konmuştur. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı üç temel esas üzerine oturtulmuştur: Ülkede hammaddesi bol olan sanayi kollarının kurulmasına öncelik verilmesi, özellikle dokuma sanayi gibi temel tüketim mallarının yerli üretimine öncelik verilmesi, sınaî kuruluşların hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın olmasının sağlanması planın ana çerçevesini oluşturmaktadır (Acar 2004).

İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesi ile birlikte dünya ekonomisinin içine girmiş olduğu kargaşa ortamı Türkiye’yi de etkilemiştir. Türkiye’de bu yıllarda savaş ekonomisi

politikaları devreye sokulmuştur. Hükümete olağanüstü durumlarda ekonomiye doğrudan müdahalelerde bulunabilme yetkisini veren “Milli Koruma Yasası” kabul edilmiştir. 1945-1950 yılları arasında çok partili sisteme geçilmiş, aynı dönemde ihracat ve döviz girdilerinin artırılması amacıyla başvurulan 1946 devalüasyonu ve iktisadi büyümeyi sağlamaya yönelik girişimler yeteri kadar başarılı sonuçlar verememiştir. Ağır ekonomik durgunluk, işsizlik, ihracat yetersizliği ve diğer iktisadi etkenler ile birlikte Türkiye’de 1923 yılından beri devam eden tek partili hükümetin 1950’li yıllar itibariyle düşmesine neden olmuştur (Çelebi 2002).

Döneme dış ticaret açısından bakıldığında ise, cumhuriyetin ilk beş yılında ülkenin gümrük tarifelerini saptama ve ticareti düzenleme yetkileri çok sınırlıydı. Dış ticareti düzenleme yetkisi tam olarak 1929’da elde edildi ve çıkarılan bir yasa ile düzenlendi. Yeni düzenlemenin temel amacı, yerli üretimin, özellikle sınai üretimin dış rekabete karşı korunmasıydı.

**Çizelge 5.1.** Dış Ticaret Verileri (1923-1932)

YILLAR	İHRACAT(\$)	İTHALAT(\$)	DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ (%)	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)
1923	50 790	86 872	- 36 082	137 662	58,5
1924	82 435	100 462	- 18 027	182 897	82,1
1925	102 700	128 953	- 26 253	231 653	79,6
1926	96 437	121 411	- 24 974	217 848	79,4
1927	80 749	107 752	- 27 003	188 501	74,9
1928	88 278	113 710	- 25 432	201 988	77,6
1929	74 827	123 558	- 48 731	198 385	60,6
1930	71 380	69 540	1 840	140 920	102,6
1931	60 226	59 935	291	120 161	100,5
1932	47 972	40 718	7 254	88 690	117,8

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, www.tuik.gov.tr, 2013

Dış ticaret alanındaki gelişmeler Çizelge 5.1’ de verilmektedir. 1925 yılında yaklaşık 103 milyon dolar ile ihracat en yüksek değerine ulaşırken, ithalat da 129 milyon dolar ile dönem içerisindeki en yüksek değerine ulaşmıştır. İhracatın dönem başlarında önemli artışlar göstermesine karşılık, zaman içerisinde azalmasının nedeni, Türkiye’nin ihracatında önemli yeri olan ülkelerde görülen ekonomik bunalımdır. İthalatta ise, 1929 yılına kadar önemli bir azalma görülmemektedir. Fakat bu tarihten sonraki yıllarda ithalatta da ciddi anlamda bir düşüş

yaşanmaktadır. Aynı zamanda bu yıl, ihracatın ithalatı karşılama oranının da en düşük olduğu yıldır. Dış ticaret dengesinde görülen artışın nedeni ise, gümrük tarifeleri alanında getirilen sınırlamaların ekonomik durumu etkilemesi ile ilgilidir.

İhracat ve ithalat oranları değerlendirilirken göz önünde bulundurulması gereken bir diğer husus da ihracatın ve ithalatın GSMH oranının ne olduğudur. Çünkü bu oran değerlendirildiğine ortaya ihracat ve ithalatın Pazar payları çıkmaktadır. Söz konusu döneme ilişkin oranlar ise aşağıda Çizelge 5.2’ de gösterilmektedir.

**Çizelge 5.2.** 1923-1932 Yılları Arasında Dış Ticaretin GSMH Oranı

<b>YILLAR</b>	<b>İHRACAT/GSMH (%)</b>	<b>İTHALAT/GSMH (%)</b>
1923	9,1	15,5
1924	12,9	15,7
1925	12,4	15,5
1926	11,1	14
1927	10,6	14,1
1928	10,6	13,7
1929	7,3	12,3
1930	9,6	9,3
1931	9,1	9,1
1932	8,6	7,3

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, www.tuik.gov.tr, 2013

1923 yılında 9,1 olan İhracat/GSMH oranı, 1929 yılında yaşanan ekonomik bunalım ile birlikte 7,3 oranına gerilemek, bu dönemden sonra artış gösterse de dönem içerisinde yüksek rakamlara ulaşamamıştır. Aynı şekilde İthalat/GSMH oranı da dönem başında %15,5 oranındayken dönem sonunda yaşanan ekonomik yapılarıdaki olumsuzluk nedeniyle %7,3 oranına gerilemiştir.

1930’lu yıllarla birlikte devletçilik politikasının uygulanması ile dış ticaret alanında belirli düzenlemelere gidilmiştir. Dönemin dış ticaret politikasının başlıca amacı, ticaret açığından kaçınmaktır. Bu amaca ulaşabilmek amacıyla da dış ticaret ikili anlaşmalar yoluyla yürütülmeye çalışılmıştır. Türkiye’nin mallarını satın alan ülkelere mal alınması, yerli üretimi yapılan malların dış alımında serbestlik, uygulanan politikanın başlıca öğeleridir (Kepenek 2012).

**Çizelge 5.3.** Dış Ticaret Verileri (1933-1950)

YILLAR	İHRACAT(\$)	İTHALAT(\$)	DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ (%)	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)
1933	58 065	45 091	12 974	103 156	128,8
1934	73 007	68 761	4 246	141 768	106,2
1935	76 232	70 635	5 597	146 867	107,9
1936	93 670	73 619	20 051	167 289	127,2
1937	109 225	90 540	18 685	199 765	120,6
1938	115 019	118 899	- 3 880	233 918	96,7
1939	99 647	92 498	7 149	192 145	107,7
1940	80 904	50 035	30 869	130 939	161,7
1941	91 056	55 349	35 707	146 405	164,5
1942	126 115	112 879	13 236	238 994	111,7
1943	196 734	155 340	41 394	352 074	126,6
1944	177 952	126 230	51 722	304 182	141,0
1945	168 264	96 969	71 295	265 233	173,5
1946	214 580	118 889	95 691	333 469	180,5
1947	223 301	244 644	- 21 343	467 945	91,3
1948	196 799	275 053	- 78 254	471 852	71,5
1949	247 825	290 220	- 42 395	538 045	85,4
1950	263 424	285 664	- 22 240	549 088	92,2

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, www.tuik.gov.tr, 2013

Çizelge 5.3' te gösterilen 1930 yılından sonra uygulanan politikaların ihracat ve ithalata etkisinde ise dönem içerisinde artışların mevcudiyeti göze çarpmaktadır. İhracat 1938 yılına kadar artış gösterirken, 1938-1940 yılları arasında gerilemeye başlamıştır. 1938 yılında dış ticaret dengesi de eksi duruma geçmiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranının da düşüş yaşanmıştır. Aynı dönemlerde ithalat oranlarında da düşüş yaşanmış, 1939-1941 yılları arasında 50 milyon dolar seviyelerine gerilemiştir. Bu dönemlerde yaşanan dış ticaret GSMH oranları ise aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

**Çizelge 5.4.** 1933-1950 Yılları Arasında Dış Ticaret GSMH Oranı

YILLAR	İHRACAT/GSMH (%)	İTHALAT/GSMH (%)
1933	8,4	6,6
1934	7,6	7,1
1935	7,3	6,8
1936	7	5,5
1937	7,6	6,3
1938	7,6	7,9



1939	6,2	5,7
1940	4,9	3
1941	4,3	2,6
1942	2,7	2,4
1943	2,8	2,2
1944	3,5	2,5
1945	4	2,3
1946	5,9	3,3
1947	8,3	9,1
1948	5,8	8,1
1949	7,7	9
1950	7,6	8,3

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, www.tuik.gov.tr, 2013

1930 yılında uygulanmaya çalışılan devletçilik politikası dönemin ilk yıllarında iyileşmeye yol açsa da 1933 yılında bu oran düşme eğilimine geçmiştir. 1942 yılında İhracat/GSMH oranı (% 2,7) 1943 yılında da İthalat/GSMH oranı (% 2,2) en düşük oranları yaşamıştır. Bu düşüşün yaşanmasında 1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı'nın etkisi oldukça büyüktür. Çünkü bu dönemde Avrupa'da görülen savaşın ekonomik yansımaları Türkiye'yi de etkisi altına almış, üretimi ve hammaddeyi sağlayan olarak belirli aralıklarla ihracat oranları yükselmiş buna karşılık, yaşanan olumsuz tablo nedeniyle ithalat oranları düşmüştür. 1945 yılına kadar yaşanan gerileme savaşın bitmesi ve Türkiye'de çok partili hayata geçilmesi ile dönem sonunda artı göstererek İhracat/GSMH oranı %7,6, İthalat/GSMH oranı % 8,3 olmuştur.

Söz konusu dönem içinde dış ticaret verilerinin büyüme üzerindeki etkisini değerlendirebilmek için büyüme oranlarını incelemekte yarar vardır. Bu döneme it büyüme oranları aşağıda Çizelge 5.5'te gösterilmektedir.

**Çizelge 5.5.** 1923-1950 Yılları Arasındaki Büyüme Hızı

DÖNEM	BÜYÜME HIZI %
1924-1929	11,0
1930-1939	6,0
1940-1945	-6,6
1946-1953	10,1

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Gösterge ve İstatistikler, [www.kalkinma.gov.tr](http://www.kalkinma.gov.tr), 2013

Kuruluş aşamasının ilk yıllarında büyüme hızı yıllık ortalama %11,0 olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde büyüme hızının yüksek oluşu cumhuriyetin ilk yıllarının

yapılanma sürecine dâhil olması, ekonomisini sağlam temeller üzerine kurup, çeşitli politikalar ile desteklemeye çalışmasıdır. Bu yıllar arasında ihracat ve ithalat da yüksek oranlara çıkmış ekonomik bunalım ile düşme eğilimine girmiştir. 1930-1939 dönemlerinde devletçilik politikasının uygulamaya konması ile birlikte büyüme hızı bunalım dönemine rağmen iyi bir orana %6 rakamına ulaşmıştır.

1940-1945 döneminde yaşanan savaş ve Avrupa ülkelerinin içinde bulunduğu durum Türkiye'yi de etkilemiş, ihracat ve ithalat rakamlarını düşürmüştür. Bununla birlikte ekonomideki daralmalar büyüme rakamlarını da etkilemiş bu dönemde Türkiye'nin büyüme hızı eksiye düşmüştür. Savaş döneminin ardından 1946 yılı ile birlikte ihracat ve ithalat rakamlarının yükselmesi ilerleyen dönemlerde dış ticaret dengesinin eksi seyretmesine yol açsa da büyüme hızı artarak dönemi %10,1 oranında kapamıştır.

### **5.3.2 1951-1980 Dönemi**

1929 Ekonomik Bunalımının yarattığı olumsuz hava ve II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması ile dünya ekonomisi sarsıntılı bir dönem geçirmiştir. Oluşan bu olumsuz hava Türkiye açısından da önceki dönemin, ekonomik ve sosyal anlamda parlak geçmemesine ve içsel sıkıntılarının da sürece eklenerek kuruluş aşamasındaki politikalarını hayata geçirememesine neden olmuştur.

Türkiye Ekonomisi, çok partili dönem ile birlikte ekonomi alanında da değişikliğe gitmiş, siyasal alandaki değişim beraberinde politik değişimleri de getirmiştir. Bu dönem ile birlikte, dış sermayeye açılma ve serbest piyasa ekonomisine geçişin deneneceğini ifade eden Adnan Menderes iktidara gelişinde uygulayacağı yöntemi şu sözleri ile açıklamıştır (Çavdar 2003):

*“... Devlet imalatçılığı gibi devlet nakliyeciliği de bu memlekete çok pahalıya mal olmaktadır. Devlet bankacılığı ile devletin istikraz (borçlanma) politikasının rasyonel bir yolda olduğu söylenemez. Faiz ve iskonto hadlerinin yüksekliği şüphe yok ki, iş ve istihsal (üretim) hayatı üzerinde daima menfi tesirler icra edegelmiştir. Bundan başka istikraz imkânları daraldıkça devlet faiz hadlerini yükseltmiş ve bu suretle de yerli sermaye terakümü (birikim) ve bunun istihsale akışı önlenmiştir... ‘*

Çok partili sistemin iktidara getirdiği Demokrat Parti uluslararası sistemle bütünleşmek için yola çıkarken, ödeyemeyeceği çapta kısa vadeli borç birikiminin getirdiği kambiyo krizi ve IMF'nin istikrar programı ile karşı karşıya gelmiştir (Kazgan 2006).<sup>13</sup>

1950 sonrası dönemde hem ihracat hem de ithalat artışları sağlanmasına rağmen bu dönemde sürdürülen iktisadi kalkınma politikasının ithal girdi kullanımını zorunlu kılması ve dış kaynaklarla birlikte alınan yeni tüketim biçimlerini neticesinde ithalatın ihracattan çok daha hızlı bir şekilde büyümesine neden olmuştur (Kepenek, Yentürk 2005). Aynı dönemde artan ithalatla birlikte eriyen döviz rezervleri, dış borçlanmayı da beraberinde getirmiştir (Çelebi 2002).

Plansız uygulamaların yarattığı olumsuz gelişmeler 1950-1960 yıllarını kapsayan on yıllık süreçte Türkiye'de sorunların çözümünde planlama yoluna gidilmesi gerekliliğini gündeme getirmiştir. 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ile birlikte hükümet değişikliğinin ekonomiye yansımada liberalleşme politikasının uygulamaya konması sonucunda ithalat fazlası giderek büyümüştür. %60 oranında serbestleşen ithalatın yarattığı bu olumsuz tablo; ithal mallara olan talebin artarak ihracatın daralmasına ve dış kredilerin ödemeler dengesi açığını kapayamamasına sebep olmuştur. Bunun neticesinde 20 Nisan 1953'de ithalatı kısıtlayıcı önlemler alınarak, serbestlik sistemi terkedilmiştir (Şahinöz 2001).

**Çizelge 5.6.** Dış Ticaret Verileri (1951-1960)

YILLAR	İHRACAT(\$)	İTHALAT(\$)	DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ (%)	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)
1951	314 082	402 086	- 88 004	716 168	78,1
1952	362 914	555 920	- 193 006	918 834	65,3
1953	396 061	532 533	- 136 472	928 594	74,4
1954	334 924	478 359	- 143 435	813 283	70,0
1955	313 346	497 637	- 184 291	810 983	63,0
1956	304 990	407 340	- 102 350	712 330	74,9
1957	345 217	397 125	- 51 908	742 342	86,9
1958	247 271	315 098	- 67 827	562 369	78,5
1959	353 799	469 982	- 116 183	823 781	75,3

<sup>13</sup> Burada Demokrat Parti yönetimi, liberal politikalar ile yürüttüğü kısa vadeli borçlarını ödemede güçlük çekerek olanakların tükenmesi ve darboğaza düşülmesi ile 1958 yılında krizle karşı karşıya kalmıştır. Bunun neticesinde Türkiye 1958 yılında IMF güdümünde bir istikrar politikası uygulamayı kabul etmiştir. Bu politika ile dış ticaret rejiminin düzenlenmesi ve ihracatın artırılması planlanıyordu.

1960	320 731	468 186	- 147 455	788 917	68,5
------	---------	---------	-----------	---------	------

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, www.tuik.gov.tr, 2013

Yeni hükümet ile birlikte uygulanan liberalleşme politikaları ihracatın dönem içerisinde payının hızla düşmesine neden olmuştur. 1953 yılına gelindiğinde ithalat 532 milyon dolar iken, ihracat ise 396 milyon dolardır. Bu tarihten sonra alınan ithalatı kısıtlayıcı önlemler ile birlikte ithalatın payı yavaş yavaş düşürülmeye çalışılmış lakin ihracatın da düşmesi engellenememiş ve 1958 yılında 247 milyon dolara kadar gerilemiştir. Bununla birlikte 4 Ağustos 1958 yılında ekonomik istikrar kararlarının alınması ile ithalat tekrar serbestleştirilmiş, öncelik hammadde ithalatına verilmiştir (Kepenek, Yentürk 200). Bu dönemde dış ticaret GSMH oranındaki veriler de aşağıda Çizelge 5.7’de gösterilmiştir.

**Çizelge 5.7.** 1951-1960 Yılları Arasında Dış Ticaret GSMH Oranı

YILLAR	İHRACAT/GSMH (%)	İTHALAT/GSMH (%)
1951	7,2	9,7
1952	7,4	11,6
1953	7,1	9,6
1954	5,9	8,4
1955	4,6	7,3
1956	3,9	5,2
1957	3,3	3,8
1958	2	2,5
1959	2,3	3
1960	3,3	4,7

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, www.tuik.gov.tr, 2013

1951 yılında %7.2 oranında olan İhracat/GSMH, dönemin sonunda yaşanan krizle birlikte %3,3 oranına düşmüştür. 1953 yılında iyileştirilmeye çalışılan ihracat yapısı önlemlere rağmen düşüş sergilemiş ve 1958 yılında %2,0 oranı ile en düşük seviyesini yaşamıştır. İhracat/GSMH oranı ise döneme %9,7 ile başlamasına karşılık 1958 yılında en düşük seviyesi olan %2,5 oranını görmüş ve dönemi %4,7 oranı ile kapamıştır.

1953-1960 döneminde iktisadi şartları gereği, serbest piyasa ekonomisi adına yapılan gelişigüzel devlet müdahaleciliği, 1960’lı yıllarda bilinçli bir şekilde oluşturulan ve uygulanan kalkınma planlarının da hazırlayıcısı olmuştur (Çarıkçı 1983).

1950'li yıllarda ortaya çıkan kalkınma süreci sanayileşme politikaları ve dış ticaret açısından da olumsuz bir döneme denk gelmiştir. Bu dönemde dış ticaret 1946 yılı ile birlikte dış ilişkilerde artan bir seyir izlese de serbest piyasa ekonomisinin yanlış uygulanmasından ve devalüasyonların fazla yaşanmasından ötürü istenilen güçte seyredememiştir.

Çizelge 5.6' da görüldüğü üzere, ihracat yıllar itibariyle artış eğilimi göstermiş, serbest piyasa ekonomisinin uygulanması meyvelerini vermeye başlamıştır. Bununla birlikte ithalat da 1953'e kadar artışını sürdürmüştü, bu tarihten sonra azalışa geçmiştir. Bu yıla kadar ticaretin sürekli açık vermesine karşılık, önceden birikmiş olan altın ve dövizin kullanımı ve bu dönemde başlayan ve hızla büyüyen dış yardım ve borçlanma, ithalatın kısıtlanmadan sürmesini sağlamıştır. Ancak 1958 yılında yaşanan kriz ihracatın düşmesine sebep olmuş, ithalat oranlarında da bir azalmanın oluşmasına zemin hazırlamıştır.

1963 yılından itibaren ekonomide planlama dönemi başlamış, planlar hazırlanırken kamu ve özel kesimin ekonomik ve sosyal gelişmede ortak hizmet etmeleri düşünülerek, planların ekonominin bütününe kapsayacak makro plan niteliğinde olmaları amaçlanmıştır (Bayrakdar 2007).

1960'lı yıllarla birlikte planlı döneme adım atılması ile Türkiye'nin kalkınma stratejisi ithal ikameye yönelik sanayileşme stratejisi ile devam etmiştir. Bu tarihten sonra uygulanan planlarda da bahsedilen ithal ikame stratejine göre, iç pazarın dışarıdan gelecek rekabete karşı korunması, sanayi yatırımlarının özendirilmesi, iç talebin gelir ve ücret politikaları ile özendirilmesi ve bunun yanında aşırı değerli kur politikasının düzenlenmesi uygulamaya konacak politikalar arasında yer almaktadır.

İthal ikameci dönem boyunca uygulanan mutlak korumacılık ile yerli talep ülke içi talebi karşılayacak düzeyde ise ürünün ithalatının tümüyle yasaklanması söz konusudur. Bunun yanı sıra bazı ürünlerde de gümrük vergileri ve kotalama yöntemi ile göreceli bir korumanın sağlandığı da görülmektedir.

**Çizelge 5.8.** Dış Ticaret Verileri (1961-1970)

YILLAR	İHRACAT(\$)	İTHALAT(\$)	DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ (%)	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)
1961	346 740	507 205	- 160 465	853 945	68,4
1962	381 197	619 447	- 238 250	1 000 644	61,5
1963	368 087	687 616	- 319 529	1 055 703	53,5
1964	410 771	537 229	- 126 458	948 000	76,5
1965	463 738	571 953	- 108 215	1 035 691	81,1
1966	490 508	718 269	- 227 761	1 208 777	68,3
1967	522 334	684 669	- 162 335	1 207 003	76,3
1968	496 419	763 659	- 267 240	1 260 078	65,0
1969	536 834	801 236	- 264 403	1 338 070	67,0
1970	588 476	947 604	- 359 128	1 536 081	62,1

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, www.tuik.gov.tr, 2013

Türkiye'nin 1961-1970 yılları arasındaki dış ticaret yapısı Çizelge 5.8' de gösterilmiştir. Türkiye bu dönem boyunca sürekli dış açık vermiştir ve dış ticaret dengesi dönem boyunca eksi olarak seyretmiştir. Planlama ile birlikte ihracat 1963 yılında 368 milyon dolar iken 1970 yılında 588 milyon dolara yükselmiştir. Bununla birlikte ithalat 1964 ve 1965 yıllarında kısa dönemli gerilese de dönem sonunda 948 milyon dolara ulaşmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı da %62,1 oranına gerilemiştir.

**Çizelge 5.9.** 1961-1970 Yılları Arasında Dış Ticaret GSMH Oranı

YILLAR	İHRACAT/GSMH (%)	İTHALAT/GSMH (%)
1961	6,3	9,3
1962	6	9,7
1963	5	9,3
1964	5,2	6,8
1965	5,5	6,8
1966	4,9	7,1
1967	4,7	6,1
1968	2,8	4,2
1969	2,7	4
1970	3,1	5

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, www.tuik.gov.tr, 2013

Çizelge 5.9’da yer alan yıllar arasında İhracat/GSMH oranı 1963 yılı ile birlikte tekrar artmaya geçse de 1970 yılında %3,1 oranına gerilemiştir. Çünkü bu dönemde Türkiye, uyguladığı ithal ikameci politika ile kendini yabancı sermaye ithalatçısı konumuna sokmuştur. 1961 yılında %9,3 oranında olan İthalat/GSMH oranı 1969 yılında %4’lere kadar gerilese de 1970 yılı ile birlikte %5 oranına çıkmıştır.

Beşer yıllık kalkınma planlarının uygulandığı dönem olarak görülen 1970-1980 dönemi, planlamada ülkenin kalkınması ve gelişmesi için dışa açılmanın öneminden bahsetse de, dönemin mevcut koşulları sanayiye teşvik edip, üretimi desteklemek amacıyla dış ticarete daha korumacı politikaların izlenmesini ortaya çıkarmıştır (Şahin 2002).

Dış ticaret açıklarının genişleyip, dış kaynak girişlerinin daraldığı 1970’li yıllarla birlikte Türkiye döviz darboğazı şeklinde cereyan eden bir ekonomik bunalım yaşamış ve hükümet çoklu kur uygulaması ile dış ticaret açığını azaltma yoluna gitmiştir (Şahin 2007).

1970 devalüasyonundan sonra dış fiyat yapısı ve işçi dövizlerindeki artış ödemeler bilançosunun fazla vermesine sebep olmuştur. 1973’ de getirilen ithalatı kolaylaştırıcı önlemler döviz rezervlerinin 1977’ ye kadar erimesinin kaynağını teşkil etmiştir (Bayrakdar 2007).

**Çizelge 5.10.** Dış Ticaret Verileri (1971-1980)

YILLAR	İHRACAT(\$)	İTHALAT(\$)	DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ (%)	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)
1971	676 602	1 170 840	- 494 239	1 847 442	57,8
1972	884 969	1 562 550	- 677 581	2 447 519	56,6
1973	1 317 083	2 086 216	- 769 133	3 403 299	63,1
1974	1 532 182	3 777 501	-2 245 319	5 309 683	40,6
1975	1 401 075	4 738 558	-3 337 483	6 139 633	29,6
1976	1 960 214	5 128 647	-3 168 433	7 088 862	38,2
1977	1 753 026	5 796 278	-4 043 252	7 549 304	30,2
1978	2 288 163	4 599 025	-2 310 862	6 887 187	49,8
1979	2 261 195	5 069 432	-2 808 236	7 330 627	44,6
1980	2 910 122	7 909 364	-4 999 242	10 819 486	36,8

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, www.tuik.gov.tr, 2013

1971 yılında 676 milyon dolar olan ihracat yıllar içerisinde artış sergilemiş, buna karşılık ithalat da artarak 1980 yılında 8 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Ayrıca dış ticaret dengesi dönem boyunca açık vermiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı da %37 oranına kadar gerilemiştir.

**Çizelge 5.11.** 1971-1980 Yılları Arasında Dış Ticaret GSMH Oranı

YILLAR	İHRACAT/GSMH (%)	İTHALAT/GSMH (%)
1971	3,9	6,8
1972	4	7,1
1973	4,7	7,5
1974	4	9,9
1975	3	10
1976	3,7	9,6
1977	2,9	9,5
1978	3,4	6,9
1979	2,8	6,2
1980	4,3	11,6

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, www.tuik.gov.tr, 2013

Çizelge 5.11’de gösterilen 1971-1980 yılları arasında İhracat/GSMH oranı 1973 yılında %4,7 ile en yüksek seviyesini yaşarken, bu tarihten sonra azalarak 1979 yılında %2,8 oranına gerilemiştir. Buna karşılık İthalat/GSMH oranı artış göstererek %6,2 oranı ile dönemi kapatmıştır. Bu döneme ait büyüme rakamlarının nasıl seyrettiği incelendiğinde ise Çizelge 5.12’de yer alan veriler dikkat çekmektedir.

**Çizelge 5.12.** 1951-1980 Yılları Arasındaki Büyüme Hızı

DÖNEM	BÜYÜME HIZI %
1954-1962	4,0
1963-1967	6,6
1968-1972	6,3
1973-1977	5,2
1978	1,2

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, www.tuik.gov.tr, 2013

Büyüme hızı 1954-1962 yılları arasında bir önceki dönemde yaşanan %10.1’ lik bir orandan daha düşük seviyede %4.0 oranında gerçekleşmiştir. Çünkü bu dönemde liberalleşme politikalarının etkisi 1953 yılı ile ithalatın kısılması politikasına dönüşmüş, ihracatta önemli



artışlar yaşansa da dönemin 1958 yılı ile ekonomik bunalıma girmesinden ötürü büyüme hızı düşük kalmıştır.

1963-1967 yılları arası I. Kalkınma Planının uygulamaya konulduğu dönemdir ve bu dönemde büyüme hızı hedeflenen %7 oranına yaklaşarak %6,6 oranında gerçekleşmiştir. İkinci Kalkınma Planına bakıldığında ise büyüme hızında %0,2 oranında bir düşüş yaşandığı görülmektedir. İhracat bu dönemde artış göstererek iyileşme kaydetse de ithalat da aynı oranda arttığandan ötürü dış ticaret dengesinde açık meydana gelmiştir.

1973-1977 yıllarına arasında III. Kalkınma Planının büyüme hızına etkisine bakıldığında ise %5.2 oranı göze çarpmaktadır. 1973 yılında yaşanan petrol şoku nedeniyle dünya ekonomisinde görülen olumsuzluk Türkiye ekonomisine de yansımış ve III. Kalkınma Planında aksamalara yol açarak, büyüme hızının hedeflenenin altında gerçekleşmesine yol açmıştır.

1978 ve 1979 yıllarında yaşanan ekonomik dalgalanmalar ve kriz neticesine dönemin sonunda büyüme hızı bir hayli düşerek hedeflenen %6,1 oranındaki hızı yakalayamamış ve %1,2 oranında gerçekleşmiştir.

Planlama döneminin getirdiği ihracatı teşvik amaçlı politikaların uygulanmaya konulup, işlerlik kazanmasının sağlanması bu dönemde yaşanan krizler nedeniyle sekteye uğramıştır. Türkiye, 1980'li yıllara dış ticarete ödeme güçlüğü, ticaret hadlerinde bozulma, ithal girdi sıkıntısıyla girmiştir. Ekonomide yaşanan bu olumsuz durumu köklü değişiklikler ile gidermeye çalışan politika yapıcılar, 24 Ocak 1980 kararları olarak bilinen bu dönüşüm kararları, ekonominin liberalleşerek dünyaya entegre olmasında yeni bir dönemi başlatmışlardır.

### **5.3.3 1981-2000 Dönemi**

Türkiye Ekonomisi, 1970'li yılların ikinci yarısında, yeniden dış ödeme güçlükleri ve yüksek oranda fiyat artışları biçiminde görünen ağır bir bunalıma sürüklenmiştir. Ekonomik bunalımın giderek toplumsal ve siyasal boyutlar kazanması 24 Ocak 1980'de ekonomi politikası kararları alınmasını gerekli kılmıştır. Önceleri, ekonomik istikrar önlemleri olarak nitelenen ve öncekiler gibi kriz sonrasında uygulanmayacakları varsayılan bu kararlar, aynı yılın siyasal gelişmeleriyle de tamamlanarak, uzun süreli bir nitelik kazanmıştır (Kepenek 2012).

Programın ilk aşaması tipik bir istikrar programı niteliğindedir; askeri rejim denetimi altında 1980-1983 arasında uygulandı. İkinci aşaması, genelde ekonomiyi ve özelde mal ithalatını serbestleştirmenin devreye girmesiydi; bu süreç 1984'ten itibaren demokrasiye geçiş ile birlikte yürürlüğe girdi (Kazgan 2006).

1980 yılının temel politikasını ihracata yönelik sanayileşme politikası oluşturmaktadır. Bu bağlamda uygulamaya konulan reformlardan ilk göze çarpanı, kamunun fiyat kontrolü uygulamasına son vermesidir. Bu sayede ekonomide ağırlığı fazlasıyla hissedilen kamunun KİT'ler aracılığıyla piyasanın işleyişine müdahalesi azalmıştır.

1980-1988 arasında ekonomiyi giderek serbestleştirmeye dayanan politikalar istikrarlı biçimde değil, deneme-yanılma yöntemine göre uygulandı (Kazgan 2006). Bu açıdan dönemin sahip olduğu özellikler ve uygulanan politikalar da aşağıdaki şekilde özetlenmektedir:

- Dış ticaretin geliştirilmesi ve serbestleştirilmesi
- Döviz piyasasının ve sermaye girişlerinde serbestleşmenin başlatılması
- İç fiyatların piyasa denge fiyatını yansıtması
- Para miktarının denetlenmesi, sermaye üzerindeki vergilerin hafifletilmesi ve iç borçlanmaya geçiş.
- Faiz hadlerinin serbestleşmesi ve reel pozitif düzeye yükselmesi
- Devlet kesiminin küçülmesi, KİT'lerin özelleştirilmesi ve kamu dengesi
- Reel ücretlerin-maaşların düşürülmesi, tarım fiyatlarının baskı altında tutulması

24 Ocak programı, ekonomik büyümeyi, ihracatın bir sonucu ya da türevi olarak algıladığından, yabancı özel sermaye yatırımlarına ayrı bir önem vermektedir. Programın uygulanmaya başlamasıyla, yabancı özel sermayeyi daha çok çekmek amacıyla yönetimsel ve yasal düzenlemelere gidilmiştir (Kepenek 2012).

İhracata dayalı büyüme modeli olarak anılan 1980-88 döneminde, ücretlerin maliyet etkisi öne çıkmış, ekonomi düşük ücretlere dayalı uluslararası rekabet gücü yoluyla dünya ekonomisine entegre olmuştur. Bu dönemde ihracata yönelik sanayileşme politikasının izlenmesi tarım sektörünün de gerilemesine neden olmuştur.

**Çizelge 5.13.** Dış Ticaret Verileri (1980-1990)

YILLAR	İHRACAT(\$)	İTHALAT(\$)	DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ (%)	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)
1980	2 910 122	7 909 364	-4 999 242	10 819 486	36,8
1981	4 702 934	8 933 374	-4 230 439	13 636 308	52,6
1982	5 745 973	8 842 665	-3 096 692	14 588 639	65,0
1983	5 727 834	9 235 002	-3 507 168	14 962 836	62,0
1984	7 133 604	10 757 032	-3 623 429	17 890 636	66,3
1985	7 958 010	11 343 376	-3 385 367	19 301 386	70,2
1986	7 456 726	11 104 771	-3 648 046	18 561 497	67,1
1987	10 190 049	14 157 807	-3 967 757	24 347 856	72,0
1988	11 662 024	14 335 398	-2 673 374	25 997 422	81,4
1989	11 624 692	15 792 143	-4 167 451	27 416 835	73,6
1990	12 959 288	22 302 126	-9 342 838	35 261 413	58,1

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, www.tuik.gov.tr, 2013

Çizelge 5.13’ de gösterilen verilerde, ihracat rakamları 1980’da uygulamaya konan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile artan bir seyir izlemektedir. Bunun yanı sıra serbestleşmenin sağlanması ve dış ticarete verilen önemin artırılması ile ithal mallarının oranlarında da bir yükselme söz konusudur. 24 Ocak kararlarında alınan önlemlerin etkisini göstermesi ile birlikte ihracat 1980-1990 dönemi arasında 5 kat bir artış göstererek, ekonomi içinde önemli bir yere sahip olmuştur.

**Çizelge 5.14.** 1980-1990 Yılları Arasında Dış Ticaret GSMH Oranı

YILLAR	İHRACAT/GSMH (%)	İTHALAT/GSMH (%)
1980	4,3	11,6
1981	6,6	-
1982	8,9	-
1983	9,2	14,8
1984	11,7	17,7
1985	11,7	16,6
1986	9,8	14,5
1987	11,6	16,1
1988	12,8	15,8
1989	10,7	14,5
1990	8,5	14,6

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, www.tuik.gov.tr, 2013

1980 yılında %4,3 oranında olan İhracat/GSMH 1988 yılında %12,8 oranı ile en yüksek seviyesine ulaşmış, İthalat/GSMH oranı ise 1990 yılında dönem başındaki oranın üzerinde çıkarak %14,6 oranında gerçekleşmiştir.

1989'da Türkiye içine düştüğü krizi tam atlatamamışken Berlin Duvarı'nın yıkılıp, Doğu Bloğunun parçalanması ile dünyada ve Türkiye'de ekonomik anlamda köklü değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu köklü dönüşüm ekonomi düzlemine de köklü dönüşümleri taşıdı, rekabet ve sermayenin küreselleşmesi sosyal devleti tahtından indirdi. Türkiye de kaçınılmaz olarak bunun etkileri altında kaldı. 1990'lı yıllar bu nedenle geçmişten çok farklı yeni bir sayfanın açılması demek oldu (Kazgan 2006).

Türkiye'de finansal serbestleşmeye gidilen 1990 sonrası dönemde iktisadi ve siyasi istikrarsızlıkların daha da arttığı görülmektedir. Dizginlenemeyen kur hareketleri, artan borçlar ve cari açık, Türkiye ekonomisini 1994 ve 1999 yıllarında IMF ile stand-by anlaşmaları yapmak zorunda bırakmıştır. Bu anlaşmaların bir sonucu olarak, ekonominin uluslararası sermaye hareketlerine açık tutulması sağlanmıştır. Ancak bu politika, ekonomiyi giderek ağırlaşan ekonomik krizlerden kurtarmaya yetmemiştir. Türkiye ekonomisi, 1989 yılında küresel sermaye hareketlerine sınırsız olarak serbestlik tanınmasıyla başlayan yeni dönem içinde ardı ardına 3 büyük ekonomik kriz yaşamıştır (Kepenek 2012).

Ekonomik istikrarın sağlanabilmesi adına enflasyon oranlarının kabul edilebilir seviyelere çekilmesinin bir zorunluluk olarak görülmesi, 1994 krizi ile birlikte Türkiye'nin istikrar politikalarının uygulanabilirliği adına IMF ile daha sıkı bir ilişki içine girmesine neden olmuştur. 1994 yılında 5 Nisan Kararları olarak da adlandırılan istikrar paketinin ardından 1994 Temmuzunda IMF ile yapılan stand by anlaşmasını 1998 yılında yine IMF ile yapılan Yakın İzleme Anlaşmasının imzalanması takip etmiştir (Altınbaş 2009).<sup>14</sup>

---

<sup>14</sup> 5 Nisan İstikrar programı, enflasyon oranını azaltma, TL'ye kazandırma, dışsatımı artırma ve bunları gerçekleştirerek, 'sürdürülebilir' bir ekonomik ve toplumsal gelişme sürecini elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçlara ulaşılması, başta kamu kesimi açıklarının azaltılması ve bir dizi yapısal yeni düzenlemelerle gerçekleştirilecektir. Yaklaşım 'temel ilke' olarak 'üretim yapan, sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurallarıyla işlemlerini sağlayan ve sosyal dengeleri gözetken bir devlet yapısına geçmeyi' almaktadır.

Uygulama programı, ek olarak, döviz kurunun fiyat artışıyla uyumlu kılınmasını, TCMB'nin giderek 'özerk bir yapıya' kavuşturulmasını sağlıklı bir para politikası düzenlenmesi, sermaye piyasasında spekülasyon işlemlerinin sınırlandırılmasını ve dışsatımın ve yabancı sermaye girişlerinin artırılmasını öngörmektedir.

Türkiye 1994'teki şiddetli krizden 1999'da IMF ile stand-by anlaşması imzalanıncaya kadar karma bir sistem uygulamaya geçmiştir. Sermaye akımlarına kısıtlama- denetleme uygulanmıyor fakat hem parasal bağımsızlık, hem serbest dalgalı kur görelisi denetim altında tutuluyordu(Kazgan 2006).

Düzelme anlamında atılan adımlar ve alınan kararlar ekonomik açıdan iyileşmeyi getirmemiş, nitekim 1999 yılında yaşanan diğer bir krizin de patlak vermesine sebep olmuştur. Bu yıl yaşanan deprem neticesinde de ekonomi giderek kötüleşmiş ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Planı ile yeni dönemin ekonomik programı çizilmiştir. Böyle bir ortamda hazırlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın temel hedefi; kur rejiminin terkedilmesi nedeniyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve eşanlı olarak bir daha bu duruma geri dönmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmak, biçiminde özetlenmektedir (Kepenek 2012).

Bu dönemde ortaya çıkan ihracat ve ithalat rakamlarına bakılacak olursa; 1990-2000 döneminde ihracat seyrini devam ettirmiştir. İhracatın artışının yanında ithalat da artış grafiği sergilemiştir. Ancak yaşanan krizler ile birlikte ihracat 1997-1999 döneminde durağan bir seyir izlemiştir. Bu dönemde ithalatın artış göstermesinin nedeni ise, yaşanan deprem neticesiyle ertelenen tüketim harcamalarının artması ve olumlu beklentilerin tüketici faizlerini düşürerek, tüketici kredilerine olan talebi arttırmasıdır. İhracat ve ithalatın seyri aşağıda yer alan Çizelge 5.15' de görülmektedir.

**Çizelge 5.15.** Dış Ticaret Verileri (1991-2000)

YILLAR	İHRACAT(\$)	İTHALAT(\$)	DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ (%)	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)
1991	13 593 462	21 047 014	-7 453 552	34 640 476	64,6
1992	14 714 629	22 871 055	-8 156 426	37 585 684	64,3
1993	15 345 067	29 428 370	-14 083 303	44 773 436	52,1
1994	18 105 872	23 270 019	-5 164 147	41 375 891	77,8
1995	21 637 041	35 709 011	-14 071 970	57 346 052	60,6
1996	23 224 465	43 626 642	-20 402 178	66 851 107	53,2
1997	26 261 072	48 558 721	-22 297 649	74 819 792	54,1
1998	26 973 952	45 921 392	-18 947 440	72 895 344	58,7
1999	26 587 225	40 671 272	-14 084 047	67 258 497	65,4
2000	27 774 906	54 502 821	-26 727 914	82 277 727	51,0

**Çizelge 5.16.** 1991-2000 Yılları Arasında Dış Ticaret GSMH Oranı

<b>YILLAR</b>	<b>İHRACAT/GSMH (%)</b>	<b>İTHALAT/GSMH (%)</b>
1991	8,9	13,8
1992	9,2	14,2
1993	8,4	16,2
1994	13,8	17,7
1995	12,6	20,8
1996	12,6	23,6
1997	13,5	25
1998	13,1	22,3
1999	14,2	21,7
2000	13,8	27,3

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, www.tuik.gov.tr, 2013

Çizelge 5.16’de verilen göstergelere göre 1991 yılında düşük olan İhracat/GSMH dönem sonunda %14,2 oranında gerçekleşmiş fakat, 1994 yılında yaşanan krizden sonra gerilemeye başlamıştır. Buna karşılık İthalat/GSMH artışını sürdürmüş ve 1996 yılında %23,6 oranında gerçekleşmiştir.

**Çizelge 5.17.** 1980-1999 Yılları Arasında Büyüme Hızı

<b>YILLAR</b>	<b>BÜYÜME HIZI %</b>
1980	-2,4
1981	4,9
1982	3,6
1983	5,0
1984	6,7
1985	4,2
1986	7,0
1987	9,5
1988	2,1
1989	0,3
1990	9,3
1991	0,9
1992	6,0
1993	8,0
1994	-5,5
1995	7,2
1996	7,0
1997	7,5
1998	3,1
1999	-3,4

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, www.tuik.gov.tr, 2013

1980 yılında askeri darbe neticesinde Türkiye ekonomisi olumsuz etkilenmiş bu da büyüme rakamlarına yansiyarak eksi bir seyir sergilemesine neden olmuştur. Bu olumsuz tabloyu gidermek adına çıkarılan istikrar paketi ile ekonomiyi düzeltme yoluna gidilmesi büyüme rakamlarının da artışa geçmesi ile sonuçlanmış nitekim 1987 yılında %9,5 oranında bir artış yaşanmıştır. Fakat bu dönemden sonra yaşanan kriz ve dalgalanmalar ile birlikte 1994 yılında yaşanan krizin zeminlerinin hazırlanması ile büyüme hızı tekrar düşüş sergilemiş eksi seviyeye gerilemiştir. 5 Nisan kararları ile düzenleme yoluna gidilen ekonomi politikası ile iyileşme sağlanmış fakat yıl 1999 yılında yaşanan deprem ile birlikte büyüme gerileyerek, ekonomik anlamda darboğaza girilmiştir.

### **5.3.4 2000 Yılı ve Sonrası**

2000 yılına gelindiğinde 1994 yılından sonra kamu kesiminin net dış borç ödeyici durumda olması ve yüksek kamu açıkları, yurtiçi finansal piyasalar üzerinde baskı oluşturmuş ve reel faiz oranlarının yüksek seviyede kalmasına yol açmıştır. Bahsedilen dönemde reel faiz oranlarının yüksek seyretmesinde bir diğer etken de yüksek enflasyon ortamının ve siyasi istikrarsızlığın risk primini artırması olmuştur. Yüksek reel faizler kamu kesiminin borçlanma ihtiyacını daha da artırmış ve borç stoku sürdürülemez duruma gelmiştir (Kabal 2007).

Türkiye'nin içinde olduğu bu istikrarsız ve ardarda yaşadığı ekonomik sorunlar, yeni politikaların arayışını da hızlandırmıştır. Bu amaçla ortaya çıkan Ekonomik İstikrar Kararları ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve 2001 yılında yaşanan krizle birlikte siyasal ortamın da dengelerini değiştiren olayların olumlu bir ortama dönüşmesini hedeflemiştir.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın nihai amacı, ekonomide sürdürülebilir bir gelişme ortamını sağlayarak kaynak kullanma sürecindeki verimliliği arttırmak, dışa açık bir yaklaşımla piyasa şartlarında rekabet gücünü geliştirmek ve böylece ekonomide büyümeyi, yatırım ve istihdamı arttırarak halkın geleceğe umutla bakmasını sağlamak ve refah seviyesini kalıcı bir biçimde yükseltmektir (Karluk 2009).

Önceki dönemlerde yaşanan dalgalanmalar, ekonomik yapının sağlam zeminler üzerine oturtulamamasına sebep olmuştur. Bir yandan kuruluş aşaması ile birlikte yeni ülkenin temellerinin atılmak istenmesi, diğer yandan da bağımsız bir ekonomik çizelgede devam

edilmek istenmesi kısa süreli planlarla birlikte hızlı hareket edip, çabuk sonuç alabilme dürtüsünü de beraberinde getirdiğinden ülke, krizlere meyilli hale geldi.

2000’li yıllara kadar hem uluslararası hem de ulusal boyutta birçok sıkıntı ile karşı karşıya kalan Türkiye, sağlam temellerde oluşturmadığı dış ticaret ve ekonomi politikalarıyla büyük bir kaos durumuna sürüklenmiştir. 2000 dönemi ile birlikte atlatılmaya çalışılan bu havada 2001 yılındaki krizin patlak vermesi ve siyasal anlamda da değişikliklerin mevcudiyeti bu dönemde çok daha istikrarlı ve planlı devam edilmesi gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır.

2001 krizinin ardından iyileşme gösteren ekonomik yapı 2008 yılında Amerika’da konut sektöründe meydana gelen Mortgage krizi ile tekrar darboğaza girmiştir. Bu dönemde dünya ekonomisindeki dalgalanmalar Türkiye’nin dış ticaret yapısını da olumsuz etkilemiş ihracat oranlarının düşmesine yol açmıştır.

Bu dönemin ihracat ve ithalat oranlarının değerlendirilmesi ise Çizelge 5.18’ de verilmiştir. Bu tabloya göre 2001 krizinin etkisi ile birlikte dönem içinde ihracat oranları azalmıştır. Krizin yarattığı güvensizlik ortamı ve döviz kurlarındaki yükseliş ile birlikte satımla ilgili politikalar yetersiz kalmış ve bu dönemde ithalatın payı yükselmiştir. Serbest ekonominin ve liberal politikaların izlenmesi ile 2000’li yıllar boyunca tarımın payının da ekonomide azalmasından ötürü ithalatın payı çok daha artmıştır. İhraç edilen ürün sayısı ve üretim düşük gerçekleştirildiğinden, halkın gıda üretimi de 2005 yılından sonra yüksek rakamlara ulaşan ithalat ile karşılanmaya çalışılmıştır. Dış ticaret açısından ihracat, ithalatı yakalama şansını büyük oranda kaybetmiştir.

**Çizelge 5.18.** Dış Ticaret Verileri (2001-2012)

YILLAR	İHRACAT(\$)	İTHALAT(\$)	DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ (%)	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)
2000	27 774 906	54 502 821	-26 727 914	82 277 727	51,0
2001	31 334 216	41 399 083	-10 064 867	72 733 299	75,7
2002	36 059 089	51 553 797	-15 494 708	87 612 886	69,9
2003	47 252 836	69 339 692	-22 086 856	116 592 528	68,1
2004	63 167 153	97 539 766	-34 372 613	160 706 919	64,8
2005	73 476 408	116 774 151	-43 297 743	190 250 559	62,9
2006	85 534 676	139 576 174	-54 041 498	225 110 850	61,3
2007	107 271 750	170 062 715	-62 790 965	277 334 464	63,1



2008	132 027 196	201 963 574	-69 936 378	333 990 770	65,4
2009	102 142 613	140 928 421	-38 785 809	243 071 034	72,5
2010	113 883 219	185 544 332	- 71 661 113	299 427 551	61,4
2011	134 906 869	240 841 676	- 105 934 807	375 748 545	56,0
2012	152 461 737	236 545 141	- 84 083 404	389 006 877	64,5

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, www.tuik.gov.tr, 2013

Tüm bu gelişmelerle birlikte Türkiye'nin dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkisi incelendiğinde ülke içerisinde yaşanan siyasal istikrarsızlıkların, bir bakıma ticari ilişkileri etkilediği ve büyümenin salt ticari faktörlere bağlı olmadığı da görülmüştür. Dış ticaretin 2000-2013 dönemleri arasında büyüme ile olan ilişkisi ise aşağıdaki Çizelge 5.19' da yer almaktadır.

**Çizelge 5.19.** 2000-2012 Yılları Arasında Büyüme Hızı

YILLAR	BÜYÜME HIZI %
2000	6,8
2001	-5,7
2002	6,2
2003	5,3
2004	9,4
2005	8,4
2006	6,9
2007	4,7
2008	0,7
2009	-4,8
2010	9,2
2011	8,8
2012	2,2

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler, www.tuik.gov.tr, 2013

Çizelge 5.19 değerlendirildiğinde, 2000-2013 dönemleri arasında, 2001 krizi neticesinde ekonomi tekrar bozulmaya başlamış ve hükümet değişikliği ve IMF ile oluşturulan stand-by anlaşması ile 2004 yılına kadar artış göstererek %9,4 oranında gerçekleşmiştir. 2005 yılında yaşanan dalgalanma ile tekrar büyüme rakamları düşüşe geçmiş 2008 yılındaki krizle birlikte eksi seviyeleri görmüştür. Düzenleme paketlerinin hazırlanması ve döviz kurunun sabitlenmesi ile birlikte 2010 yılında olumlu seyreden büyüme hızı %9,2 oranında gerçekleşmiş, fakat istikrarsızlık devam ederek hedeflenen büyüme oranlarından uzaklaşarak 2012 dönemi %2,2 oranında tamamlanmıştır.

## 5.4 Dış Ticaret Verilerinin Analizi

### 5.4.1 Analizde Kullanılan Model ve Veriler

Çalışmada kullanılan tüm veriler TÜİK, Kalkınma Bakanlığı ve Merkez bankası verilerinden derlenmiştir. Eş bütünleşim çalışmalarında fark alınmadığı için verilerin logaritmaları alındıktan sonra seriler analize eklenmiştir. Değişkenlerde GSYİH, ihracat ve ithalat miktarları reel olarak ele alınmış üssel seriler olduğu için logaritmaları alınarak değerlendirilmiştir. Böylelikle seriler üssel artıştan aritmetik artışa dönüştürülmüştür. Veriler aşağıdaki notasyonlarla uygulama içinde yer alacaklardır.

LGSYİH = logaritması alınmış reel gayri safi yurt içi hâsıla değişkeni

LİHR = logaritması alınmış ihracat değişkeni

LİTH = logaritması alınmış ithalat değişkeni

VAR ve eş bütünleşim kullanılarak yapılan uygulama gayri safi yurt içi hâsıla, ihracat ve ithalat değişkenlerinin birleşik hareketlerini inceleyecektir. Çalışmanın denklemi aşağıdadır.

$$Lgsyih = \alpha + t + \beta_1 lihr_{t-i} + \beta_2 lith_{t-i} + e$$

$$\beta_1 < 0 \quad \beta_2 < 0$$

### 5.4.2 Birim Kök Testleri

Analizin ilk aşaması değişkenlere ilişkin zaman serilerinin birim kök özelliklerini araştırmaktır. Değişkenlerin durağan olup olmadığını test etmek için kullanılan en yaygın model Dickey ve Fuller tarafından geliştirilen Birim Kök Testidir. Değişkenlerin durağan olup olmadığının ilk aşaması aşağıdaki çizelgede verilmiştir.

**Çizelge 5.20.** LGSYİH ADF Test Sonucu

ADF Test İstatistikleri	-0.647437	%1 Kritik Değer	%5 Kritik Değer	%10 Kritik Değer
		-3.6576	-2.9591	-2.6181

Gayri safi yurt içi hasılanın ADF testi sonucunda %1 kritik değerine bakıldığında durağan olmadığı analiz edilmiştir.

**Çizelge 5.21. LİHR ADF Test Sonucu**

ADF Test İstatistikleri	-1.549821	%1 Kritik Değer	%5 Kritik Değer	%10 Kritik Değer
		-3.6576	-2.9591	-2.6181

İhracat değişkeninin ADF testi sonucunda %1 kritik değerine bakıldığında durağan olmadığı analiz edilmiştir.

**Çizelge 5.22. LİTH ADF Testi Sonucu**

ADF Test İstatistikleri	-1.100982	%1 Kritik Değer	%5 Kritik Değer	%10 Kritik Değer
		-3.6576	-2.9591	-2.6181

İthalat değişkeninin ADF testi sonucunda %1 kritik değerine bakıldığında durağan olmadığı analiz edilmiştir.

Durağan halde bulunmayan tüm değişkenlerin birinci dereceden farkı alınarak durağan hale getirilmiştir. Ortaya çıkan yeni tablo ve veriler aşağıdaki gibidir.

**Çizelge 5.23. ADF Testi Sonucu**

Ülke	Değişken	ADF testi sonucu	ADF kritik değeri	Durağanlık testi sonucu
Türkiye (1980-2012)	GSYİH (LGSYİH)	- 4.419280	%1 → -3.6661	Durağan I(1), %1
	İHRACAT (LİHR)	-5.520632		Durağan I(1), %1
	İTHALAT (LİTH)	-5.447108		Durağan I(1), %1

Çizelge 5.23’de görüldüğü gibi ADF test istatistiklerinin mutlak değeri MacKinnon kritik değerinden büyüktür. Bu bize serimizin birinci dereceden farkı alındıktan sonra durağan hale geldiğini ifade etmektedir.

### 5.4.3 Eş Bütünleşme (Kointegrasyon) Testi

Farkı alınarak durağan hale gelen seriler ile oluşturulan modellerde değişkenlere ait bazı uzun dönem bilgileri kaybolabilmektedir. Bu eksikliği gidermek amacı ile Clive W. J. Granger tarafından geliştirilen eş bütünleşme testi kullanılır.

Eş bütünleşme testinin kullanılmasından önce VAR modelindeki gecikme uzunluğunun saptanması gerekmektedir.

Seçilen bütün değişkenleri birlikte ele alıp, bir sistem bütünlüğünde içinde inceleyen VAR modelinde, kesin bir biçimde içsel ve dışsal değişken ayrımı söz konusu değildir. VAR modelleri öncelikle makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde ve rassal (tesadüf) şokların değişkenler sistemine olan dinamik etkisinin incelenmesinde kullanılmaktadır (Direkçi 2006).

Çizelge 5.24'de farklı model seçim kriterlerine göre tavsiye edilen VAR gecikme uzunluklarını göstermektedir.

**Çizelge 5.24.** VAR Modelinde Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC
0	125.9941	NA	5.87E-08	-8.142433	-7.571489*
1	139.2553	19.89178*	4.45E-08	-8.446804	-7.447651
2	149.8464	13.61723	4.24E-08	-8.560460	-7.133098
3	157.0111	7.676457	5.52E-08	-8.429366	-6.573796
4	175.8207	16.12246	3.48E-08*	-9.130047*	-6.846268

\* sembolü her kritere göre tavsiye edilen gecikme uzunluğunu göstermektedir.

LR: Likelihood ratio test istatistiği (%5 düzeyinde)

FPE: Son tahmin hata kriteri

AIC: Akaike bilgi kriteri

SC: Schwarz bilgi kriteri

Yukarıda oluşturulan çizelge sonucuna göre VAR modelinde dört gecikmeli bir model önerilmektedir.

Johansen metodu değişkenlerin gecikmeli düzeylerini temel alarak ortak trend ve eş bütünleşik vektör tahmin eder. Johansen denklemi sırasıyla reel gayri safi yurt içi hâsıla, ihracat, ithalat değişkenleri arasındaki eş bütünleşmeyi incelemektedir. Değişkenler arasında uzun

dönemde ortak hareketin olup olmadığı sınanacaktır. Var Modelinden elde edilen sonuçlar İz istatistiği ve Maksimum değer istatistiklerinin sonuçlarına göre değerlendirilmelidir.

#### 5.25. Johansen Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

Test edilen eş bütünleşik denklem	Eigen değer	İz istatistiği	%5 Kritik değer	%1 Kritik değer
Hiç **	0.836691	57.74720	34.55	40.49
En fazla 1	0.262268	8.820202	18.17	23.46
En fazla 2	0.022248	0.607476	3.74	6.40

\*\* işareti red hipotezinin 5% ve 1% anlam düzeyinde gerçekleştiğini göstermektedir.  
İz istatistiği hem %5 hem de %1 anlam düzeyinde gerçekleştiğini göstermektedir.

İlk satır sıfır hipotezinin reddini göstermektedir. İz istatistiği  $57.74720 > 34.55$  ve  $57.74720 > 40.49$ 'tur. Denklemi oluşturan değişkenler arasında eş bütünleşim yoktur hipotezi reddedilmektedir. Bunun anlamı en az 1 eş bütünleşik vektörün var olduğudur. Bu sonuçlara göre reel gayrisafi yurtiçi hâsıla, ihracat ve ithalat değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur.

#### 5.4.4 Vektör Hata Düzeltme Modeli

İncelediğimiz değişkenler arasında eş bütünleşim ilişkisinin bulunması, değişkenlerin kısa dönemdeki davranışlarının hata düzeltme modeli çerçevesinde ele alınabileceğini göstermektedir. Durağan olmayan değişkenler içeren modellerdeki uzun ve kısa dönem dengeler, hata düzeltme tekniği denilen bir yöntem ile tespit edilir. Her hangi bir eş bütünleşme analizinde bulgular, tek bir eş bütünleşik vektörün varlığını doğruluyorsa, o zaman eş bütünleşmenin derecesi karşılıklı olarak bir tahmini trendi paylaşan değişkenler veya ortak bir uzun dönem dengesinde bağlanan değişkenler tarafından doğrulanmış olur.

**Çizelge 5.26.** Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

CointegratingEq	CointEq1
D(LGSYİH(-1))	1.000000
D(LIHR(-1))	-0.320173 (0.07519) [-4.25811]
D(LITH(-1))	0.132925 (0.08354) [ 1.59125]
CointEq1	-1.643327 (0.51983) [-3.16126]

Oluşturulan eş bütünleşme testi neticesinde sonuçlar çalışmada ortaya atılan hipotezi destekler niteliktedir. Esneklik katsayısının negatif çıkması sonucun pozitif anlamda değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Aksi durum ise, ters yönde etkileyeceğini açıklamaktadır. Hata düzeltme katsayısı (-1.643327) ve t değeri ,(-3.16126) olarak bulunmuştur. Sonucun negatif olarak çıkması çalışmayı desteklemektedir. Burada katsayının büyük olması dengeye gelme durumunun da hızlı gerçekleşeceği anlamına gelmektedir. Bu da ortaya çıkan sapmaların 7 ayda dengeye geleceğini göstermektedir. Bunun yanı sıra İhracatta %10 oranında meydana gelen bir artış GSYİH da %32 oranında bir artışa neden olacak, ithalatta %10 oranındaki artış GSYİH da % 13 oranında azalmaya yol açacaktır.

Modelde sonuçların kriz dönemlerinde büyüme oranına etkisinin ne olduğunu belirlemek amacıyla üç adet kukla değişken kullanılmıştır. Kukla değişken; cinsiyet, eğitim seviyesi, meslek, din, ırk, bölge, tabiiyet, savaşlar, grevler, siyasi karışıklıklar (=darbeler), iktisat politikasındaki değişiklikler, depremler, yangın ve benzeri nitel değişkenlerin ekonometrik bir modelde ifade edilme şeklidir (Pazarlıoğlu 2013).

Kukla değişkenler olarak 1994, 2001 ve 2008 krizi seçilmiştir. Kukla değişken olarak bu kriz dönemlerinin kullanılmasının nedeni, bu tarihlerde ortaya çıkan istikrarsız ekonomik yapının ve siyasal olayların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin tabloda verilen rakamlarla eş düzeyde gerçekleşip gerçekleşmediğinin belirlenmesidir. Burada,

D94 = 1994 yılındaki ekonomik krizi,

D01 = 2001 yılındaki ekonomik krizi,

D28 = 2008 yılındaki ekonomik krizi,

İfade etmektedir. Bu dönemlerle ilgili oluşturulan hata düzeltme modeli sonuçları ise aşağıdaki gibidir:

**Çizelge 5.27.** Kriz Dönemleri Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

D94	-0.027050
	(0.05451)
	[-0.49620]
D01	-0.146254
	(0.04962)
	[-2.94759]
D28	-0.138518
	(0.04071)
	[-3.40246]

Model sonuçları değerlendirildiğinde esneklik katsayılarının negatif yönde çıkması sonuca olumlu katkı sağlayacağını göstermektedir. Burada kriz dönemlerinde ekonomik büyümenin az seviyelerde de olsa olumlu etkilendiği görülmektedir. Bunun nedeni; kısa süreli krizlerde uygulanan iyileştirme politikalarının ekonominin mevcut koşullarını düzenleyici etki yapması ve bu olumlu havanın büyüme üzerinde uzun süreli olmayan bir genişlemeye yol açmasıdır.

Modelin düzeltilmiş  $R^2$  ve F değerleri de değerlendirilecek olursa, veriler Çizelge 5.28’de gösterildiği gibidir.

**Çizelge 5.28.** Düzeltilmiş  $R^2$  ve F İstatistiği

	<b>D(LGSYİH)</b>	<b>D(LİHR)</b>	<b>D(LİTH)</b>
Düzeltilmiş $R^2$	0.772515	0.802147	0.632381
F istatistiği	6.193735	7.200638	3.630902
Log likelihood	67.89541	44.68558	34.88189

Düzeltilmiş  $R^2$  oranının tüm değişkenlerde %50’nin üzerinde çıkması modelin sorunsuz olduğu anlamını taşımaktadır. F istatistiğinin de oranlarının iyi çıkması modelin anlamlı olduğunu desteklemektedir.

## 6. SONUÇ VE ÖNERİLER

İktisadi büyüme kalkınma olgularının ülkelerin gelişim evreleri süresince hayati öneme sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Kendilerine ekonomik sistemler içerisinde sağlam zeminli yer bulmak isteyen yapılar, bir bakıma kalkınma ve büyüme olgularını çeşitli faktörlerle de ilişkilendirmelidir.

Sayısal verilerin analizinin toplumsal yapıda bıraktığı eksiklik, büyüme teorisyenlerinin uzun süre boyunca eleştirilmelerine neden olmuş, ortaya çıkan yapılanmada beşeri sermayenin önemi vurgulanarak, gelişen dünyada tek koşullu bir çalışmanın var olamayacağı da gözler önüne serilmiştir. İktisadi büyüme, nicel bir kavram olması bakımından bazı faktörlerin çalışma dışında bırakılarak, göz ardı edilmesine neden olmuştur. Gelişmiş ülke ayrımında kullandığı GSMH, GSYİH oranları kalkınmanın başlangıcında olan ülkelerde uygulama alanı bulamamış ve bu kaynaklar gelişmiş ülkelerin göstergeleri olarak yerlerini almışlardır.

Kalkınma İktisadının doğuşu ile birlikte eksik olan insan faktörü ve beşeri sermayenin toplumsal hayat zeminli uygulanması gereken ekonomik politikaları zorunlu kılması uzun yıllar boyunca görülen eksikliğin telafi edilmesi yönteminin uygulanmaya konmasını sağlamıştır. Bu dönemlerden sonra, sadece sayısal rakamların analizi yeterli kabul edilmiyor, aynı zamanda bunun toplumsal hayatta yaratacağı etkiler de teorilerinin özenle işlediği konular arasına giriyordu. Azgelişmiş ülkelerin gelişme gösteren ülkelerin seviyelerine ulaştırılmak istenmesi aslında bir bakıma her ülke için iktisadi-sosyal-kültürel etmenler doğrultusunda ayrı planlamalar yapılması gerekliliğini ortaya çıkarıyordu.

Dış ticaret, tek başına yeterli olmayan koşulların uluslararası ilişkileri geliştirmek amacıyla, ülkelerin birbiri ile olan alışverişinin sosyal ve ekonomik yapılarını da iyileştireceği ve refah seviyesini sağlayacağı açısından bu süreçte kilit görevi görmektedir. Çünkü birbiri ile ithalat ve ihracat ilişkisine giren ülkeler, diğer ülkenin kültürel yapısını, ihtiyaçlarını öğreniyor, teknoloji kullanımı ile birlikte gelen kolaylıklarla kendi ülkesinin de bu fırsatlardan yararlanmasını arzu ediyordu. Karşılıklı etkileşimin ve pazar paylarının geliştirilmesi amacıyla uygulanan dış ticaret politikaları ile gelişimin aktarımı sürdürülmeye çalışılıyordu.

Ekonomik anlamda uluslararası boyutta yaşanan bu gelişmeler Türkiye açısından da önemli dönemlerin oluşmasında etkili olmuştur. Türkiye, kuruluş yıllarında Osmanlı'dan



devraldığı borçlarla birlikte, bağımsızlığını da hedeflemekte bu amaçla da ilk olarak iktisadi anlamda politikaların yapılması gerektiğini düşünmekteydi. İzmir İktisat Kongresi ile oluşturulan planlamalar ile de ekonomik anlamda da tam bağımsızlığı ilke edinmişti. Ülkenin o dönemlerde çizdiği bu görünüm uluslararası bunalımların ve savaşların etkisi ile sekteye uğramış, ilerleyen dönemlerde kuruluş aşamasında sağlayamadığı bu istikrarlı yapının zararlarını ağır olarak ödemiştir.

Kuruluş yılları itibari ile aslında Türkiye, ekonomik anlamda lider ülkeler ile rekabet edebilmeyi hedefliyordu. Bu amaçla oluşturduğu politikaları zaman zaman işe yarasa da, uzun dönemli olarak yeterli sayılmıyordu. Çünkü kısa vadede yapılan planlar, kalkınmanın uzun süreli bir yapılanma olması mantığına ters düşüyordu. Bu nedendir ki Türkiye uzun sürede borçlanma ve istikrarsızlık nedeni ile büyük bunalımlar yaşamaktaydı.

Ekonomik kalkınmasını ve büyümesini sağlamada dış ticarete önemli yer veren Türkiye, bu dönemlerde ilk olarak ihracat temelli politikaları uygulamaya koymuştur. İhracatın yaratacağı üretim etkisi ile yerli üretimi de sağlayarak, kalkınmanın ilk aşamalarının önemli sektörü olan tarımsal faaliyetlerinin de devamlılığını yürütmeye çalışmıştır. Yapısal sorunların yaşandığı dış ticarete, kur farklarının ve siyasal dalgalanmaların yaşanması temelde uygun bir politik yöntemle rekabet ortamının sağlanamamasına yol açmıştır. Çünkü Türkiye, bu dönemlerde yaşadığı krizlerle birlikte ekonomisini dışa bağımlı kılacak şekilde ticaret politikaları benimsemiş, bunlar neticesinde de ihracata yönelik uyguladığı politikaları terk ederek ithalatın hızla artmasına neden olmuştur.

Sanayileşmenin ülke açısından kalkınmayı getireceği bilinciyle 1960'lı yıllarla birlikte uygulanmaya konan planlar çerçevesinde, ülke ekonomisi ihracat açısından olumlu etkilenirken, ihracatın ithalatı artırma eğilimi de gözlenmiştir. Bu dönemde oluşan bu olumlu hava, 1970'li yıllara gelindiğinde tekrar bozulmuş ve kısa vadeli ortaya konan politikalar ve kriz ortamlarıyla birlikte siyasal faktörler de eklenerek 24 Ocak 1980 İstikrar Programlarının oluşturulmasına önderlik etmiştir. Bu dönemle birlikte İthal ikameci bir sanayileşme stratejisi izleyen Türkiye, ihracatı teşvik programlarıyla yerli üretimi desteklemeyi hedeflemiştir.

Dış ticaretin bu dönemdeki seyrinde ise, ihracat oransal olarak artmış, bunun yanında ithalat da ihracatla birlikte artış göstermiştir. Türkiye'de yapısal sorunun kaynağı da bir bakıma ithalatın da ihracat ile birlikte artış sergilemesidir.

1990'lı yıllara gelindiğinde ülkenin ekonomik bakımdan seyri diğer dönemlerdeki gibidir. Bu nedenle 1994 yılında yaşanan krizi ile birlikte 5 Nisan kararlarının alınması kararlaştırılmış, IMF destekli stand-by anlaşmaları ile ekonomiye istikrar kazandırmaya çalışılmış. Fakat bu dönemde yaşanan krizler ihracatın da durgun bir şekilde devam etmesine, üretimin duraklayarak dış alımın çok daha fazla artmasına neden olmuştur. Ülkede yaşanan bu olumsuz ortamla birlikte 1999 yılında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın kabul edilmesi ile birlikte, artık ekonomik kalkınma için kurumsal yapıların da iyileştirilmesi ve uzun vadeli planların istikrarlı şekilde uygulanması gerektiği anlaşılmıştır. Ancak 2001 yılında yaşanan kriz, esen bu olumlu havanın terse dönmesine yol açmış ihracatın aksine ithalat büyük bir artış göstermiştir. Bu dönemde önemli ihracat artışlarının sağlanmasına rağmen, dış ticaret dengesi sağlanamamıştır.

Oluşturulan ekonometrik analiz modeli ile dış ticaret verilerinin büyüme üzerindeki etkisinin ne derece olacağı, çalışmamızın son bölümünde ayrıntıları ile verilmiştir. Literatür taramasında bahsedilen modellerde sonuçların hem olumlu hem de olumsuz doğrultuda oluşması, konunun dikkatle incelenmesi gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır. Kullanılan Eş bütünleşme sonucunda ihracatın büyümeye olan etkisi olumlu yönde çıkmış ve kurulan modelin de anlamlı olduğu çalışmalar neticesinde ortaya konmuştur.

Hata düzeltme modelinin neticesinde hata düzeltme katsayısının (-1.643327) ve t değeri (-3.16126) olarak bulunmuştur. Sonucun negatif olarak çıkması çalışmayı desteklemektedir. Bu da göstermiştir ki, ihracata dayalı büyüme hipotezi model tarafından da desteklenmektedir. Fakat bazı çalışmalarda bu etkinin hiç olmadığı, büyüme ve dış ticaret verileri arasında ilişkinin bulunmadığı sıkça değinilen konuların arasındadır.

Kuruluşundan itibaren, çeşitli ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalan Türkiye Ekonomisi temelde makro olarak değil, mikro olarak yapılandırma çalışmalarına gitmelidir. Karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ürünlerin ihracatına yönelirken, diğer ürünlerin ithalatını yapmalıdır. Eğer, kendi kaynaklarını etkin kullanmasına yarayacak politikaları benimserse ülke içinde yaşanan istihdam sorunu da kalkacaktır.

Uluslararası ekonomik yapılarda ve gelişmiş ülkelerde görülen miktar artışlarının yanı sıra kalite bakımından da artık yarış farklı boyutlara taşınmış, tekdüze planlar ile ekonomik yapılanma geri kalmışlık olarak nitelenmiştir. Bu amaçla uygun dış ticaret politikalarının

benimsenmesi Türkiye açısından kültürel ve ekonomik anlamda geride kaldığı alanları telafi etme şansını doğurabilir. Bu amaçla Türkiye Ekonomisi, ihracata yönelik politikaları ivedilikle uygulamalıdır. Teknolojik yapılanmanın takip edilmesi, ticaret politikalarında trendlerin analiz edilmesi ve kurumsal yapılanmalar içinde hukuki önceliklerin tanımlanması ekonomik yapının dinamiklerine de uygun olacaktır.

Sonuç olarak, artan rekabet ortamında kalkınmasını tamamlamak isteyen Türkiye öncelikli olarak kendi durumunu ortaya çıkaracak faktörleri sıralayacak ve bunun toplumsal yapıya da uygun bir şekilde indirgenmesini sağlayacak ihracat politikalarını benimseyecektir.

## 7. KAYNAKLAR

- Acar M (2004). İktisadın Ezeli Sorunsalı: Serbest Ticaret mi, Korumacılık mı?. Piyasa Dergisi.
- Acar Y (2002). İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri. Urgan Yayınları, Bursa.
- Aghion P, Howitt P (1992). A Model of Growth Through Creative Destruction, Econometrica.
- Akdağ M (2010). Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Alkın E (1992). Gelir ve Büyüme Teorisi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını.
- Alpar C, Ongun T. M (1988). Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar. Evrim Basım-Yayın, İstanbul.
- Anonim (2014). TÜİK Verileri. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> Erişim Tarihi: 15.01.2014
- Anonim (2014). <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/TemelEkonomikGostergeler.aspx>. Erişim Tarihi: 15.01.2014
- Aren S (1989). İstihdam Para ve İktisadi Politika. Savaş Yayınları, Ankara.
- Arrow K. J (1962). The Economic İmplications of Learning By Doing. The Review of Economic Studies.
- Ateş S (1998). Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana
- Ay A (2007). Türkiye'de Dış Ticaret ve Kur Politikaları Uygulamaları. Çizgi Kitabevi, Konya.
- Aydemir C, Güneş H. H (2006). Merkantilizmin Ortaya Çıkışı. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 15.
- Barro R. J (1990). Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth . Journal of Political Economy.
- Başkaya F (2001). Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü. İmge Kitabevi, Ankara.
- Başkaya F (2009). Az gelişmişliğin Sürekliliği. Özgür Üniversite Kitaplığı/ Araştırma-İnceleme Dizisi, Ankara.
- Bayrakdar S (2007). 1980 Sonrası Uygulanan İktisat Politikalarının Türk Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Baysan T, Aktan D (1985). Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu, Liberasyon Karşılaştırmalı Üstünlük ve Optimum Politikalar. ODTÜ Gelişme Dergisi.
- Berber M (2011). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. Derya Kitabevi, Trabzon.
- Boratav K (2004). Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm. İmge Kitabevi, Ankara.
- Çapan Z İ (2009). Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980 Sonrası Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Çarıkçı E (1996). Türkiye'de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler. Adım Yayınları, Ankara.
- Çavdar T (2003). Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960. İmge Kitabevi, Ankara.

- Çelebi I (1991). Dışa Açık Büyüme ve Türkiye. E Yayınlar, İstanbul.
- Çiftçi M, Aykaç G (2011). İçsel Büyüme Modelleri ve Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerin Konumları. Sosyo Ekonomi Dergisi.
- Deliklitaş E (2001). Malthusgil Yaklaşımdan Modern Ekonomik Büyüme. Ege Akademik Bakış: 92-114.
- Demir O (2002). Durgun Durum Büyümeden İçsel Büyüme. Celal Beyar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi: 1-16.
- Demircan E. S (2003). Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi: 97-116.
- Direkçi T (2006). Kamu Açıklarının Makroekonomik Etkileri: Türkiye Çalışması. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana
- Domar J. D (1946). Capital Expansion, Rate of Growth and Employment. Econometrica: 137-147.
- Eker A, Altay A (1996). Maliye Politikası. Takav Matbaacılık, İzmir.
- Erbay E. R, & Özden M (2013). İktisadi Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Yaklaşım. Namık Kemal üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri, Tekirdağ.
- Ercan Y. N (2002). İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış. Planlama Dergisi, DPT'nin Kuruluşunun 42. yılı: 129-138
- Ertek A (2005). Makroekonomiye Giriş. Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Eşiyok B. A (2006). İktisadi Dönemler İtibariyle Türkiye Ekonomisinde Kalkınma (1923-2004). Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş Ekonomik Araştırmalar.
- Freyssinet J (1985). Az gelişmişliğin İktisadi. Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Gönel F. D (2010). Kalkınma Ekonomisi. Efil Yayınevi.
- Grossman G. M, Helpman E (1989). Comparative Advantage and Log-Run Growth. American Economic Review.
- Han E, Kaya A. A (2012). Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika. Nobel Yayınları, İstanbul.
- Harrod R. F (1939). An Essay in Dynamic Theory. Economic Journal.
- Hiç M (1994). Büyüme ve Gelişme Ekonomisi. Filiz Kitabevi.
- Hirschman A. O (1959). The Strategy of Economic Development, New Haven.
- Kabal A. K (2007). 1980-2005 Yılları Arasında Uygulanan Ekonomik Politikalar ve Bunların Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kar M (2003). Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi: 146-169.
- Karakaş M, Bekmez S (2005). Türkiye'nin İktisadi Gelişmesinin Dış Ticaret ve Teknolojik İlerleme Açısından Değerlendirilmesi. Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi: 124-138.
- Karlık R (2009). Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm. Beta Yayınevi, İstanbul.

- Kaya F (2011). Dış Ticaret İşlemleri. Beta Yayınları.
- Kaynak M (2011). Kalkınma İktisadı. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kaynak M (2011). Büyüme Teorileri, Giriş. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kazgan G (2006). Tanzimat'tan 21. yüzyıla Türkiye Ekonomisi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kenen P. B (1994). A Retrospective on The Bretton Woods System: Lessons for international Monetary Reform. University of Chicago Press: 187-192.
- Kepenek Y (2012). Türkiye Ekonomisi. Remzi Kitabevi.
- Kepenek Y, Yentürk N (2007). Türkiye Ekonomisi. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Keskin A (2011). Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25: 125-153
- Kibritçioğlu A (1998). Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Sermayenin Yeri. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi.
- Kuznets S (1971). Modern Economic Growth Findings and Reflections, Sweden.
- Lewis W. A (1954), "Economic Development With Unlimited Supplies of Labour", Ed: Deepak Lal, "Development Economics – Volume I", The International Library of Critical Writings In Economics, Edward Elgar Publishing Limited, England.
- Little I. M. D, Scitovsky T (1970). Industry and Trade in Some Developing Countries. Oxford University Press, London.
- Lucas R. E (1988). On The Mechanics of Development. Journal of Monetary Economics: 3-42.
- Malthus T (1798). An Essay on the Principle of Population. <http://www.econlib.org/library/Malthus/malPopCover.html>. Erişim Tarihi 25.06.2013.
- Martin X. S (1990). Lecture Notes on Economic Growth(I): Introduction to The Literature and Neoclassical Models. Nber Working Paper.
- Marx K (1986). Kapital. Sol Yayınları, İstanbul.
- Medina-Smith, Emilio J (2001). Is the Export-Led Growth Hypothesis Valid for Developing Countries? A Case Study of Costa Rica. Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series.
- Myrdal G (1971). The Challenge of World Poverty. New York.
- Nurkse R (1966). Az gelişmiş Ülkelerde Büyüme. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Ohlin B (1933). Interregional and International Trade. Harvard University Press, Cambridge.
- Orhan O, Erdoğan S (2013). Genel Ekonomi. Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Özel H. A (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi: 63-72.
- Özgüven A (1988). İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması. Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Özmen E, Furtun G (1997). Export-Led Growth Hypothesis and the Turkish Data: An Empirical Investigation. Metu Studies in Development, 25: 491-523.
- Öztürk N (2005). Kalkınma Kuramlarına :Eleştirel Bir Yaklaşım. Roma Kitabevi, Ankara.

- Parasız İ (1997). Modern Büyüme Teorileri. Ezgi Kitabevi.
- Pazarlıoğlu V (2013). Kukla Değişkenler. www.deu.edu.tr/userweb/vedat.../Kukla\_Degiskenler\_2013\_.ppt. Erişim Tarihi: 10.01.2014.
- Prebisch R (1959). Commercial Policy in the Underdeveloped Countries. American Economic Review.
- Rebelo S (1990). Long Run Policy Analysis and Long-Run Growth. Nber Working Paper.
- Ricardo D (1971). The Principles of Political Economy and Taxation. J. M Dent and Sons Ltd, London.
- Romer P. M (1986). Increasing Returns and Log-Run Growth. The Journal of Political Economy.
- Rosenstein-Rodan P. N (1966). Problems of Industrialization in Eastern and South Eastern Europe. Economic Journal.
- Rostow W. R (1980). Ekonomik Gelişmenin Merhaleleri.
- Saçık S. Y (2009). Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açardan Bir İnceleme. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.
- Sarı Ç (2011). Doç. Fikret Başkaya ve Azgelişmişlik Olgusu. İlim Dünyası: 23-28.
- Schultz T. W (1963). Reflections on Investmentin Man. Journal of Political Economy.
- Sen A (2004). Özgürlükle Kalkınma. Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.
- Serin N (2001). Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası. İmaj yayınevi, Ankara.
- Seyidoğlu H (2001). Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama. Güzem Can Yayınevi, İstanbul.
- Smith A (2006). Milletlerin Zenginliği. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Solow R (1956). A Contribution to The Theory of Economic Growth. Quarterly Journal of Economics: 65-94.
- Stolper W. F, Samuelson P. A (1941). Protectiond and Real Wages. Review of Economic Studies.
- Şahin A (2004). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin H (2007). Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu. Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Şahinöz A (2001). Türkiye Ekonomisi, Sektörel Analiz. Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara.
- Şen F (2007). Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Şenses F (2009). Neoliberal Kürselleşme ve Kalkınma: Seçme Yazılar. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şenses F (2010). Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi. İletişim Yayınları, İstanbul.

- Şentürk C (2007). Dış Ticaret-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Taban S (2011). İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller . Nobel Yayınevi.
- Tetik G (2002). Türkiye'nin Dışa Açılma Sürecinde Uygulanan Dış Ticaret Politikalarının Sanayileşme Üzerine Etkisi.
- Tezel Y. S (1989). İktisadi Büyüme. Macintosh Bilgisayar Dizgi Tesisleri, Ankara.
- Todaro M. P (1989). Economic Development in The Third World. Longman Inc. New York.
- Tuncer İ (2001). İçsel Büyüme Modelleri Çerçevesinde Türkiye'de Uygulanan Dış Ticaret Politikalarının Büyüme Etkileri Üzerine. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana
- Turan T (2008). İktisadi Büyüme Teorisie Giriş. Yalın Yayıncılık, İstanbul.
- Turanlı R (2000). Mikro Ekonomik Analiz. Bilim Teknik Yayınevi.
- Ünsal E. M (2005). Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadı. İmaj Yayınevi, Ankara.
- Vural S (2000). İktisatın Tarihi. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Yapraklı S (2007). Ticari ve Finansal Dışa Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, Türkiye Üzerine Bir Uygulama. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi: 67-89
- Yavuz N. Ç (2006). Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi. Doğu Üniversitesi Dergisi, 7: 162-171.
- Yılanlıoğlu Z (2008). Türkiye'nin Dış Ticaretinin Yapısal Dönüşümü (1980-2007). Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Yılmaz Ş (1982). İhracatı Teşvik tedbirleri ve İhracatımızdaki Son Gelişmeler. Ekonomik Yaklaşım Dergisi.
- Yılmaz Ş. E (1992). Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi. Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları, Ankara.
- Yiğidim A. (1998). İhracat ve Büyüme İlişkisinin Ampirik Araştırması, Türkiye Örneği: 1980-1996. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yülek M (1997). İçsel Büyüme Teorileri Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları. Hazine Dergisi: 1-15.



## **ÖZGEÇMİŞ**

Miray ÖZDEN Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde Lisans eğitimini 2009 yılında tamamladı. 2011 yılında Namık Kemal Üniversitesi Tarım Ekonomisi Bölümünde Yüksek Lisans Eğitime başladı. 2013 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dış Ticaret Programı'nda Öğretim Görevlisi olarak göreve başladı.